Татар
4-415.

مشهور ایرلردن ۳ نچی جزء

امام غزالی

(ولادتی ٤٥٠ ده - وفاتی ٥٠٥ ده)

اثر: رضاء الدین بن فخر الدین

«أستحقر من لا یحسد و لا یقذف و استصغر من بالکفر اوالضلال لایعرف فای داع اکمل و اعقل من سید المرسلین صلی الله تعالی علیه وسلم وقد قالوا انه مجنون من المجانین وای کلام اجل و اصدق من کلام رب العالمین وقد قالوا انه اساطیر الاولین و ایاك ان تشتغل بخصامهم و تطمع فی افحامهم فتطمع فی غیر مطمع و تصوت فی غیر مسمع.» «الغزالی»

طابع و ناشری احمد اسحاقی
شرق کتابخانه سی

Инв. № 11531
Из фондов Российской национальной библиотеки

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی. سنه ۱۹۰۹

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ“ ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بسم الله الرحمن الرحيم

مدخل

امام غزالی حضرتلرینڭ ترجمهٔ حالینی یازوب «مشهور ایرلر» مجموعه‌سینه الحاق ایتمك فکرم، ایلکدن وار ایدی. مشهور ایرلر یازلدیغی وقت امام غزالینڭ آرادن توشوب قالمه‌سی جائز اولماز. غزالی شویله بر ذاتدرکه دگل مشهور ایرلر حتی مشهور ایرلرڭ اشهرلری یازلدیغی زمان هم برنچی صفده اوله‌رق ذکر ایدلورگه تیوشلی. فقط بن اوچونچی جزء اوله‌رق دگل بلکه دخی صوڭراق یازمق فکرنده اولنور ایدم.

الوغ آدملرڭ ترجمهٔ حاللری، عبرت آلنسون وخلفلره‌ده گوزل مثال اولنسون قصدیله یازلنور. أخلاقلی و فضیلتلی بر عالمڭ ترجمهٔ حالینی دقت ایله اوقوب چیقمش بر آدم، قرق کون قدر بر مدت طوتاشدن نصیحت دڭلامغه یا که مغاره‌ده طوروب تهذیب نفس أیلمه‌گه کوره دخی زیاده اثر آلور وفائده کورر.

بیوك آدملرڭ ترجمهٔ حاللری أیله آشنا اولان ذاتلر، کندیلری سیزمادیکلری حالده اخلاقلرینی تصفیه و تعدیل ایدرلر، قلبلرینه‌ده علو جنابلق اورلقلرینی ایگارلر. هر شی گه عبرت کوزی ایله قارارلر وهر حرکتلرنده جدی اولورلر. بو ایسه ترجمه‌لری یازلمش کیمسه‌لرڭ عادات وسیرتلرندن درس آلدقلری سببندندر. اوشبو سرنی آڭلادقلرندن حتی که صوڭ زمانلرڭ تربیه عالملری بالالر ایچون توزومکده اولان اخلاق کتابلرینی فرضی اولسه‌ده بر ترجمهٔ حال روشنده ترتیب ایدرلر. شویله‌که اوقوچی شاگردلر یا بر گوزل خلقلی ویا که یمان خلقلی بالا ترجمهٔ حالینی اوقومقله کندی خلقلرینی تحسین ایتمکده اولورلر. بناءً

Из фондов Российской национальной библиотеки

علمیه ترجمهٔ حاللر یازوچیلر، بر طرفدن تاریخ علمینه خدمت ایتمکنی قصد أیلدیکلری حالده ایکنچی بر طرفدن ده حسن اخلاق، جدیت وغیرت درسلری ویرمکنی کوکللرنده طوتارلر.

«مشهور ایرلر» مجموعه‌سینی ترتیب ایتمکده بنده هم (من غیر حد) بویله خیاللر اولمشدر. لکن بونکله برابر بن، آدملرک افترا ومعاصرلرینک طعنلرینه اوغرامش خلاصه: مصیبت‌زده عالملرنی اولدقچه ایلک یازمق قصد أیلر ایدم. زیرا بو کبی ذاتلرک ترجمهٔ حاللری اخلاق درسلری ویردیکندن اوستون برده کندیلری قبیلندن مصیبت زده‌لره تسلیه ده ویرر. بلا اهلی ایچون کندی قبیلندن اولان بلا اهلنی کورمک قدر تسلیه اولماز. فخر کائنات افندمز حضرتلرینه هر وقت: «واذکر!» لفظ جلیلی ایله کچن پیغمبرلر حاللرینی وآنلرک چکمش مشقتلرینی حکایت ایتمکده اولان سرلرک بری ده احتمال که اوشبو نقطه اوله بیلور.

نزاع یوقدرکه غزالی ده بر قدر طعنلره هدف اولمشدر. فقط بونک باشینه کلن مشقت وزحمتلر ابن رشد وابن سینا، فارابی وابوالعلاء المعری باشلرینه کلن طعنلره هیچ مقیس اولماز. طعن و افترا جهتندن باقلیغنده غزالی چوق بختیار اولسه کرک. معریلر وابن رشدلرک طوغری سوزلرینی بوزوب افترا و سرزنش ایدنلر، غزالینک حتی شایان انتقاد سوزلرینی ده محض بر حکمت اولمق اوزره قبول بیورمشلردر. ایشته اوشبو سببدن، بن غزالی ترجمه‌سینی بر قدر صوڭراق یازمق فکرنده اولور ایدم. لکن «شرق کتابخانه‌سی» نی تأسیس ایدن برادر عزیز احمد افندی بوکوندن اعتبارا امام غزالی ترجمهٔ حالینی باصدرمق فکرنده ایدیکنی عرض ایدوب بو طوغروده قلم یورتمکلکمی صوردی. بن ده شوکا اجابت یوزندن الله تعالی حضرتینک عون وعنایتی ایله اوشبو رساله‌نی ترتیب ایدرگه کرشدم.

Из фонда Российской национальной библиотеки

مقصد

۱

امام غزالینڭ اسم ونسبی. نسبت و وطنی. طوس ومشهد شهرلری. ولادت ووفاتی تربیه و تحصیلی. نشأت وشهرتی. نیسابور شهری. امام الحرمین. تدریس وسیاحتلری.

امام غزالی حضرتلرینڭ اسمی و عائلەسی محمد بن محمد بن احمد اولوب، لقبی ده «حجة الاسلام» و «زین الدین»، کنیەسی ده «ابو حامد» در. غراسانده معروف شهرلردن «طوس» یاننده اولان «غزاله» قریەسنده طوغدیغی سببندن نسبتی ده (تخفیف ایله) «غزالی» و «طوسی» دیه مشهور اولمشدر. ایکنچی بر روایته کوره آتاسی یون ایرلب صاتو ایتدیکی سببندن «غزال» دیمکله معروف اولمش وشوڭا کوره خوارزم و جرجان خلقلرینڭ «قصار» سوزینه «قصاری» دیه نسبت ایتدیکلری کبی صاحب ترجمەده «غزال» ه نسبتله زاینڭ تشدیدی ایله «غزالی» دییولمشدر (۱).

«طوس» شهرنده نشو اولدیغندن استدلال ایدوبمی یا که باشقه بر دلیللره کورەمی بعض بر مؤرخلر، غزالینڭ فارس قومندن ایدیکنی ظن أیلرلر. بعضیلر ایسه آتا و بابالرینڭ اسملری محمد واحمد اولدیغندن استدلال ایدرك «طوس» شهرینی فتح ایدن عرب مجاهدلرینڭ یرلشوب

---

(۱) وفیات الاعیان (ج ا بیت ۲۹). غزالینڭ غزاله بنت کعب الاحبار اوزرینه منسوب اولدیغنی «شفا» شرحلری روایت ایتمشلر ایسەده اساسسز سوز اولسه کرك. علمای شافعیگه مخصوص طبقەلرده، صاحب ترجمەنڭ عمی و یا که آتاسینڭ عمی اولەرق ابو حامد احمد بن محمد الغزالی اسمنده بر ذات ذکر اولنور ایسەده «الهاکم التکاثر» سوزینه مصداق اولان حزب و فرقه اهلینی کوبایتمك مقصدیله میدانه چیقارلمش موهوم بر ذات اولەچغی خاطره کلور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

قالانلرینك ذریتندن اولەچغنی دعوی ایدرلر . هر حالده بو مسئله شمدیلك قطع ایدلمادی و احمددن یوقارو بابالری ده کتبخانەمزده اولان اثرلرده کورلمادی .

امام علی رضا بن موسی حضرتلری ، مأمون خلیفه عصرنده «طوس» شهری یاننده فوت اولمغله «نوقان» قریەسنده دفن اولنمشیدی . مشار الیه حضرتلرینك تربەلرینی حاوی اولدیغی جهتله «نوقان» قریەسی کسب اعتبار ایدوب بیوکلندی و «طوس» اهالیسی هم اورایه نقل وطن ایتدی . صوڭرەده «مشهد» نامیله معروف و بیوك بر شهر اولمغله اصل «طوس» شهری کلیا خراب وویران اولدی . «طوس»ڭ بیوك بر قسمی «طابران» دیمکله معروف ایدی .

ایشته غزالی ، ۴۵۰ ــ ۱۰۵۸ تاریخنده اوشبو «طوس» شهری توابعنده دنیایه کلوب ۵۵ یاشنده وقتنده ۵۰۵ ــ ۱۱۱۱ تاریخی ۱۴ نچی جمادی الاولی (دکابر ۳ نچی دوشنبه کون) وفات اولدی و «طابران» خارجنده اولان مقبرەده دفن ایدلدی . قبری معلومدر .

ابو حامد الغزالی و برادری ابو الفتح احمد الغزالی یاشلکلرنده آتالرندن یتیم قالدیلر . آتالری ایسه اهل کسبدن دیندار ، فقط فقیر بر آدم اولوب بو ایکی اوغلینی خیر و صلاح اهلی بر دوستنه وصیت ایدرك ترك ایتدی هم‌ده کندینڭ یازو بلمادیکی ایچون عمری وارنچه تأسف ایتدیکندن اوشبو اوغللرینه یازو اوگرتمك حقنده آیروچه رجا و توصیەده اولندی .

صوفی اولان بو دوستی ، مذکور بالالرنی گوزل تربیه ایتمکله آتالرندن کوبمی آزمی قالمش جمله بایلقلرینی بونلرڭ تربیەلری یولنده تماما صرف أیلدی و کندینڭ مادی جهتدن اقتداری اولمادیغندن هر ایکیسنی حضورینه دعوت ایدوب : «اوغللرم ، محترم والدڭزدن قالمش مالڭزنی تربیەڭزه صرف ایدوب بتردم . فقیر آدم اولدیغمدن شمدیدن

صوڭ سزی تربیه ایدرگه اقتدارم یوقدر. سز طالب علمسڭز، اگرده بر مدرسه‌گه کروب اورنلاشور اولسه‌ڭز بلکه دخی زیاده تحصیل ایده بیلور ایدڭز، بن شویله مناسب کورمکده‌یم!» دیدی. بالالرده وصیلرینڭ سوزیله عمل ایتدیلر (۲) و حقیقت حالده فلاح تابدیلر.

ایشته اسمی جهانه تارالمش و شهرتی ده آفاقی طوتمش غزالی، فقیر برعائله‌دن ظهور ایتمش، یتیم اوله‌رق اوسمش و نچه تورلی زحمت و مشقتلر ایله تحصیل أیلمشدر.

امام غزالی، «طوس» شهرنده ابو حامد احمد بن محمد الراذکانی الطوسی (۳) حضورنده مبادی علومی، شافعی فقهسنی تحصیل ایدرك صوڭره‌دن «جرجان» ه وارمقله ابو نصر الاسماعیلی درسنه ملازمت ایتدی. بونڭ درسلرنی «تعلیق» صورتنده کتاب روشنده ترتیب أیلدی وتکرار «طوس» شهرینه قایتدی و اوشبو سفرنده‌ده یول باصوچیلر ایله بر ماجراسی اولمشدر. بونی غزالی کندیسی بوروشده حکایت أیلر:

«طوس» شهرینه قایتوب کلدیکم وقت قطاع طریق کروانمزی باصوب تالادیلر، بنم‌ده قاپچغمی آلوب کتدیلر. آردلرندن ایاروب واردیغمده قطاع طریق رئیسی بڭا قاراب: «جانڭ قیمتلی اولور ایسه آردمزدن یورمه!» دیه قچقردی. بن ده: «افندم! بو نچه وقتلر صرف ایدوب و بونچه سفر مشقتلری کوروب تحصیل أیلامش کتابم قاپچقده کتدی و شول سببدن بنم علمم تلف اولدی، سزڭ ایچون مذکور کتابڭ بر فائده‌سی‌ده یوقدر، مرحمت ایدوب شونی کندیمه اعاده أیلمه‌ڭزی رجا ایدرم!» دیدم. اشقیا رئیسی: «بز، سنڭ علمڭی دگل، یالڭز کتابڭی آلدق، کتابڭ یوغالدیغی سببلی عامسز قالور اولسه‌ڭ اویله تحصیلده نه فائده وار؟» دیه قچقروب کولدی و کتابی‌ده قایتاروب

(۲) طبقات الشافعیة السکبری. ج ٤ بیت ۱۰۲.

(۳) راذکان، طوس قریه‌لرندن بر قریه‌در.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ویردی . غزالی دییور : « یول باصوچیلر باشلغینڭ اوشبو سوزندن عبرت آلدم و جناب حق سبحانه طرفندن بنی ارشاد یوللو سویلاتمش بر سوز اوله‌چغنی ظن ایتدم ، زیرا کتابه محتاج اولان علم ، علم دگلدر ، علم هر وقت کوڭلده اولورغه تیوشلی ، شوڭا کوره وطنمه قایتدیغم ایله مذکور کتابمی حفظ ایدرگه کرشدم ، اوچ ییل ایچنده بتون مجموعه‌می حفظ ایتدم ، شویله‌که بوندن صوڭ یول باصوچیلر کتابمی آلاچق اولسه‌لر هیچ غصه‌م یوقدر » (٤) .

غزالی ، زیراك و کسکین ذهنلی ، طوغری جوابلی ، ملایم سوزلی و متفکر بر ذات اولمغله درسلرینی دقت ایله اوقور ، اوقودقلرینی حفظ أیلر و حفظ ایتدیکی شیلرینی‌ده محاکمه‌سندن کچرر ، یخشی سوزلرنی یمانلرندن فرق ایده بیلور ایدی . شویله‌که رشد صاحبی و بیوك بر آدم اوله‌چغی حتی یاش وقتلرندن معلوم اولمشدر .

بو زمانلرده اسلام شاگردلری آراسنده فلسفه تحصیل ایتمك موده حکمینه کرمکله بتون مدرسه‌لرده فلسفه اوقولور ، شاگردلرڭ اخص آماللری فلسفه ایله اشتغال اولور ایدی . ایشته اوشبو عادت موجبنچه غزالی هم فلسفه تحصیل ایتمگه ، حد و پایانی اولمغان فلسفه دڭزینه کرمگه ، مجادله و مناظره أیلمگه محبتی دوشدیکندن ، فلسفه تحصیل ایدر ایچون « نیسابور » (نیشابور) شهرینه سفر ایتدی .

« نیسابور » شهری بو کونلرده بیوك عالملر ایله طولوغ اولمغله خصوصا وزیر نظام الملك طرفندن تأسیس ایدلن « نظامیه » مدرسه‌سی حقیقی بر علم خانه‌سی اولنور ایدی .

مصرینڭ فریدی ، عصرینڭ وحیدی اولان امام الحرمین ابو المعالی الجوینی اوشبو نظامیه مدرسه‌سنده بیوك مدرسلرڭ بری اولوب هم درس اوقودر هم‌ده وعظ سویلر ، اقرانی ایله مناظره قیلور وبوش وقتلرنده

(٤) طبقات الشافعیة السکبری . ج ٤ بیت ١٠٣ .

کتابلر تصنیف أیلر ایدی. مشارالیه امام حضرتلری اوشبو مدرسه‌ده اوتوز سنه‌لر قدر بر مدت دوام ایتدی، عصری‌ده بونك نظرینی کورماـ دیکی حالده منقرض اولدی، اوشبو جهتدن امام حضرتلرینی قصد ایدرك هر طرفدن شاکردلر کلورلر ودرس حلقه‌سینه ییغولوب استفاده ایدرلر ایدی. ایشته بو علم طالبلرینك آراسنده بری غزالی أولمشدر.

غزالی، امام الحرمین درسلرینه مداومت ایتدی وکندینك طبیعی استعدادی هم اجتهادی سایه‌سنده خصوصا کامل بر استاذ تربیه‌سی تأثیری اوله‌رق نادر معلومات کسب ایتدی وشریکلری آراسنده امتیاز وشهرت قازاندی، بو کوندن اعتبارا تألیفلر میدانه کتوررگه موفق اولدی.

اسلام مدرسلرنده سلفلردن خلفلره، اکابردن اصاغره میراث اوله‌رق قالمش بر عادت واردرکه مدرسلر، شاگردلری آراسندن برینك فوق العاده صورتده ظاهر اولمقنی کوگللری ایله سومازلر اما مناسبت کلدیکی وقت شویله‌سومادیکلری شاگردلری ایله باشقه لره افتخار أیلرلر. بو حال حتی عمومی وطبیعی بر حال حکمنی آلمشدر. ایشته امام الحرمین حضرتلری، بوشاگردینك بویله روشده تفوق ایدوینه ظاهرده غایت خشنودلق اظهار ایتدیکی حالده حقیقت حالده بوندن ممنون اولماز ایدی.

غزالی ۲۸ یاشلرنده وقت امام الحرمین ۴۷۸ تاریخنده وفات ایتدی، غزالی‌ده «نیسابورنی» ترك ایتمکله «سرمن رأی» (عسکر) شهرنده طورمقده اولان وزیر نظام الملك حضورینه عزیمت ایتدی و مذکور وزیر طرفندن اکرام واحترامله مظهر اولدی.

نظام الملك حضورنده هر وقت عالملر ومشهور أدیبلر ییغولوب علم مذاکره‌سی ایدرلر، علمی فنی وادبی بحثلرده مناظره ایله مشغول اولورلر ایدی. ایشته غزالی اوشبو مجلسلرده حاضر اولدی. مباحثه ومذاکره‌لره اشتراك ایتدی، علمینك واسع واساسلی، دلیللری قوتلی وحجتلری غالب ایدیکنی کوستردی. وزیر نظام الملك غزالینك علمینه

واقف اولمقله اقتدارینه تعجب ایتدی وشهرتی‌ده عالمه منتشر اولدی.

اوشبو سببدن نظام الملك غزالینی کندینك «بغداد» شهرنده تأسیس ایتمش اولدیغی مشهور «نظامیه» مدرسه‌سی مدرسلری جمله سینه أدخال ایتمکله تدریس وظیفه‌سینی تفویض أیلدی. بو کونده «نظامیه» مدرسلری آراسنده فیلسوف ابوالعلاء المعری شاگردلری‌ده اولنور ایدی. «حجة الاسلام» و«زین الدین» لقب فاخرلری ایله اوشبو بونلرده مبجل اولمشدر.

۴۸۴–۱۰۹۱ تاریخنده جمادی الاولی‌دن اعتبارا غزالی «نظامیه» ده درس باشلاب طوتاشدن دورت ییل مقداری عمرینی بونده کچردی وفوق العاده اعتبار وشهرت کسب ایتدی. فضل وفصاحتنه خلقلر تعجب أیلرلر وکندیسنی‌ده فوق العاده سوه‌رلر ایدی. اوشبو سببدن سوزلری مسموع، افعال وحرکاتی مقبول اوله‌رق هر وقت مثال اوله‌رق اسمی سویلانر وپك یراق یرلردن سفر مشقتلری یوکلاب زیارتنی ایچون کلورلر ایدی.

۴۸۸ – ۱۰۹۵ نچی ییل ذوالقعده‌ده (۵) بتون علاقه‌سینی کیسوب واورنینه‌ده برادری احمدالغزالینی مدرس نصب ایدوب «بغداد»نی ترك ایتمکله حج قصدیله سفر ایتدی (٦) وحجازه عزیمتله ایفای حج شریف ایدوب عودتنده ۴۸۹ تاریخنده «دمشق» شهرنده جامع امیه‌نك غرب جهتنده اولان زاویه (حجره وخانقاه)ده تدریس ایله اشتغال أیلدی. (۷). بوندن بیت مقدس اوزرینه توجه ایدوب عبادت ایله وقت کچردی

(۵) وفیات الاعیان، ج ۱ بیت ۳٦٤.

(٦) ابن الاثیر «الکامل» ده (ج ۱۱ بیت ۸۷) «غزالی احیانی شامده تصنیف ایتدی وکندیسندن کوب ذاتلر استماع أیلدیلر، حج ایتدیکی صوڭ بغداد شهرینه کلدی وآندن خراسانه کتدی» دییور.

(۷) جامع امویده شیخ نصر المقدسی زاویه‌سنده کوب اوطردیغی سببندن کندینه نسبتله «الغزالیه» دیه شهرت بولمشدر. طبقات الشافعیة الکبری. ج ٤ بیت ۱۰٤.

Из фондов Российской национальной библиотеки

شامده اون سنه‌لر قدر طوردیغی مرویدر. بورادن «اسکندریه» شهرینه کتمکله بر مدت قالدی، سلطان یوسف بن تاشفین طرفندن اولان دعوت اوزرینه مغربه کتمك قصدیله کمی‌یه بنمش ایسه‌ده اثنای سفرنك مشار ایله سلطانك وفات خبرینی آلدیغندن یاروم یولندن کیرودونوب وطنی اولان «طوس» شهرینه عودت أیلدی (٨).

«طوس» ده بر مدت تدریس وتألیف ایله اشتغال ایتدیکنده «نیسابور» ده اولان «نظامیه» مدرسلگی تکلیف ایدلدیکندن (٩) مجبوری صورتده قبول ایتمکله ایفای وظیفه أیلدی. نهایت بونی هم ترك ایتمکله تکرار «طوس» شهرینه قایتدی وطریق تصوفه مخصوص خانقاه ایله برابر بر مدرسه تأسیس ایدوب، قالان عمرینی ارشاد وتدریس، ذکر وفکر ایله کچردی.

مقصد

٢

غزالی عصرنده اسلام دنیاسی. معاصرلرندن اولان خلیفه وپادشاهلر. وزیر ومشهور عالملر. کندینك استاذ وشاگردلری. نظامیه مدرسه‌سی.

مسلمانلر اولگی ایکی قرن هجریده قرآن وحدیث شریف، تفسیر وفقه، لغت وبرقدر ادبیات ایله شغللنوب شونلره قناعت ایده‌کلمشلردر. امویلر عصرنده وعباسیلرك هم ایلك وقتلرنده طب ونجوم، هیئت وفلسفه‌دن بعض شیلر ترجمه اولندی ایسه‌ده بونلر ایله یالگز خصوصی

---

(٨) الکامل. ج ١١ بیت ٢٢٨.

(٩) بونی تکلیف ایدن فخر الملك بن نظام الملك اولمشدر. طبقات الشافعیة. ج ٤ بیت ١٠٨.

آدملر وبو فنلری تحمل ايدرگه لايق واهل اولان ذاتلر شغللنوب باشقه‌لر آشنا اولمامشلر وعمومی روشلره كرمامشدر.

عباسيلردن مهدی خليفه زماننده فارسی، پهلوی لسانلرده اولان فنی اثرلر عرب لسانينه ترجمه‌ايدلوب، خلق آراسنده كوبلك اوزرنده انتشار ايتدی وبونلرك نبأ اهللره اولان تاثيری ايله اسلام ايچنده بدعتلر شائع وزنديقلر ظاهر اولميه باشلادی (١٥٨—١٦٩ هجريده).

هارون عصرنده ايسه سريان وهند لسانلرنده‌اولان اسكی اثرلر دخی زياده ترجمه اولنوب (١٠) اهل اسلام آراسنده منتشر اولدی (١٧٠—١٩٣ هجريده)، المأمون زماننده ايسه بتون خلق اسكی اثرلر، هند وفارس، سريان ويونان لسانلرندن ترجمه ايدلن كتابلر ايله شغللنور اولديلر. شويله‌كه لاتين وعبرانی لسانلرنده اولان فلسفه، خصوصا آرسطو تأليفلری عموما ترجمه اولنوب اهل اسلام آراسنده كامل انتشار ايدلدی (١٩٨ — ٢١٨ هجريده) وبوسببدن نام نشانلری اولميان مشائيون، اشراقيون مسلكلری عموم اهل اسلام آراسينه‌تارالدی.

عباسيلر، حكومتلرينی فارسيلر سايه‌سنده وآنلر اجتهاد وفدا-كارلقلری سببندن تشكيل ايتديكلری سببندن حكومت اشلرينی عموميتله فارسيلره تابشرمشلر وفرس حكيملرينی رعايتلرنده طوتارلر ايدی. بونگله برابر سريان، روم ويونان لسانلرنده اولان فنی اثرلرنی علی الخصوص فلسفه‌نی ترجمه ايتدرمكده فوق العاده غيرت أيلرلر ايدی. ايشته خليفه‌لرينه اقتفا يوزندن اسلاملر بو اثرلردن درس ايدرگه كرشديلر وآشنا اولدقاری ايله شرح وحاشيه‌لر يازارغه باشلاديلر. نهايت، مذكور اثرلردن استفاده واقتباس يوللو حسابسز مستقل كتابلر ميدانه كتورديلر.

---

(١٠) هارون حضورنده اولان حكمت مترجملرينك الك بيوكلرندن بری يوحنا ابن ماسويه النصرانی ايدی. «عيون الانباء فی طبقات الاطباء» ج ١ بيت ١٧٥.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بو ماجرالر تأثیری ایله اسلام دنیاسنده بیوك بر انقلاب وغلیان افکار میدانه کلدی که بونك یاننده ۱۷ نچی اوکتابر کوننden صوك روسیه اسلاملری آراسنده اولان انقلاب افکار هیچ شی دگلدر. اسلام ایچنده زندیقلق ومعطله لك، اعتزال وشیعه لك وهر تورلی افتراق ودشمنلقلرك حکم یورته باشلامقلری اوشبو انقلاب نتیجه سی اولمش وبو فرقه لر، حزبلر هر بری بر برینی تخطئه وتضلیل عادتنی کندیلری ایچون بر مسلك اتخاذ ایتمشلر ایدی.

فلسفه شیوعنده بری بیلوب وآڭلاب منسوب اولدیغی حالده بر قاچی فقط شوڭا منسوب بیت ایله اسم چیقارمق وباشقه لره تفاخر ایتمك قصدیله کندلرینی فلاسفه جمله سندن کوسترگه غیرت ایدرلر وآغزلرینه کلن شیلری فلسفه اسمندن سویلرلر ایدی. جهالت وغرور شول درجه لره یتمش ایدی که فکرلرینه مناسب دگل شیلر بلا محاکمه رد وانکار ایدلنور، سقراط وافلاطون اسملری سؤ استعمال اولنور ایدی. حالبوکه بویله شیلر حقیقت حالده فلسفه دن بی خبر اولانلره مخصوص بر حالدر. بحق فیلسوف اولان ذات هیچ وقت جزافا سوز سویلامز، ادب وانصافنی کندینه مسلك بیلور وشوندن بر طرفه عدول ایتماز.

خلاصه: اسلاملر آراسنده بر برینه طعن ایتمك ودشمنلق کوسترمك، افراط درجه لره وارمقله حتی تیل مناظره لرینی کافی کورمادیکلرندن قلچ وسونگو کوچلرینه التجا ایدرگه مجبوریت اولنور ایدی.

ایشته المأمون عصرنده باشلانمش اوشبو داهیه، بر قاچ یوز ییللره قدر دوام ایتدیکندن بونك آخر کونلرینه امام غزالی ده یتشدی.

امام غزالی میدانه چیقدیغی وقت، اسلاملر آراسنده فلسفه حکم سورر، اسلاملرده دین وشریعت اسمندن بر برینی رد وتضلیل ایدوب طوررلر ایدی وایکنچی طرفدن ده مغربده ظهور ایدن فاطمیون ایله

بزم ترکی قوملرمزدن سلچوقلر ، مذهب اسمندن سیاسی نزاعلرنده دوام ایدرلر ، اوچونچی طرفدن اسماعیلیه و باطنیه(١١)لر کندی مذهبلرینی ترویج یولنده تمام غیرت کوستررلر ایدی . فاطمیون ، اهل اسلامی شیعه مذهبنه دعوت ایتدیکلری حالده سلچوق ترکلری سنیلگی حمایت ایدرلر ، زنادقه بونلری بر بریله اوغراشدروب ، کندیلری استفاده ایتمك پلانلرنی قوررلر ایدی .

اهل اسلامدن چوق ذاتلر ، کندی آرالرنده ظهور ایدن اوشبو دعوالرڭ اوڭنی آلمق طوغروسنده چاره‌لره یابشوب جدی صورتده اجتهاد ایتمشلر و اسلاملری‌ده قرآن شریف وحدیث اوزرینه دعوت ایدر اولمشلردر .

غزالی ، ایسه هیچ بر طرفه قوشلمازدن مقدم ، اوشبو نزاعلرڭ اصللرینی ، سببلرینی بیلورگه هوس ایتدی وشونڭ ایچون‌ده منطق ، طبیعیات ، ریاضیات ، الهیات وعموما عقلیات تحصیل ایدوب ، مسئله‌لر

---

(١١) «اسماعیلیه» وایکنچی عبارت ایله «باطنیه» اسلامدن بر فرقه اولوب کندیلرینی اولاد فاطمه‌دن جعفر الصادق اوغلی اسماعیل گه نسبت ایتمشلر وآنڭ اماملغنی دعوی ایدر اولمشلر. حقیقت حالده مذهبلری یاشرون اولوب غایت گیزلی طوتمشلر والڭ ایلك فارس مملکتنده ظاهر اولوب صوڭره دن شام ، جزیرهٔ عرب وآفریقا قطعه‌لرینه تارالمشلردر. بونلر شیعه وامامیه فرقه‌سندن ایسه‌لرده اوشبو اسماعیل ماده‌سنده آیرلورلر. زیرا امامیه (اثنی عشریه) لر ، جعفرالصادق صوڭنده امام آنڭ اوغلی موسی الکاظم در ، دیدیکلری حالده بونلر خیر! بلکه اسماعیل ایدی دییورلر. بو مذهبڭ مؤسسی ابن دیصان اسمنده بر ذات اولوب ، انتشارینه سببچی ده عبدالله ابن میمون اسمنده برکیمسه اولنور ایدی . عبیدیه ، فاطمیه هم ده قرامطه دییوله‌ش مشهور خلقلر اوشبو اسماعیلیه وباطنیه‌دن ایدیلر. اسماعیلیه نڭ الڭ شوکتلی وقتلری بشنچی قرن هجری اورتالرنده اولمشدر (تمام غزالی زماننده) . زیرا بونلر بو وقتده بر مذهب اولمقدن زیاده بر دولت روشینه کرمشلر حسن بن الصباح نامنده اولان رئیسلری حتی خلیفه وسلطانلرنی قورقتوب طورمشدر. بونلرنڭ ماجرالری اوزوندر. «قرآن عبارتندن اصل مقصود ظاهر عبارتی دگل بلکه باطنی مراددر» دیدیکلری مناسبت ایله «باطنیه» تسمیه ایدلدیلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایله آشنا اولدی وصوڭره اسلامی مدافعه ایدرگه، خصملره مقابله ایلرگه کرشدی. ایشته غزالینڭ ایلك عمری بو منوالده کچمش، هر نه قدر بری ایکنچیسینڭ (اجمال وتفصیل جهتنچه اولان فرقلری اعتباره آلنماز ایسه) نسخه‌سی دیمیه لایق ایسه‌ده حسابسز اثرلر میدانه کتورمش وبو اثرلرنده کندی عصرنده مختلف مسلکلرده اولان مختلف آدملره کوره سوز سویلامشدر. امام غزالینڭ کوب سوزی آراسنده منافات وتناقض وارلغینڭ فهملنمه‌سینه ومسلکسزلك ایله اتهام ایدلمه‌سینه الوغ سببلرڭ بری اوشبو اولسه کرك. یوقسه کندینڭ مسلکی متین وطوتمش فکری ثباتلی ایدیکی انکار اولنماز.

«غزالینڭ سویلرگه اولان مهارتی، تألیف وتحریرده اولان اقتداری، خصملر تمسك ایتمش فنلره اطلاع ودلیللرنده مهارتی سایه‌سنده کندی عصرنده اولان افکار عمومیه اوزرینه بیوك تأثیر ویردی، مشرقڭ قوت حاصل ایتمش فلسفه رواجدن توشوب زلزله‌یه اوغرادی» دیه دعوی ایدلور. بو دعوی خواه درست اولسون، خواه مذکور فلسفه‌نڭ رواجدن توشمه‌سی زمان ایجابنه وطبیعت اقتضاسینه کوره اولسون، فلسفه‌نڭ رواجدن توشمه‌سی ماده‌سی درستدر. فقط نه حکمتدرکه: اوشبو وقتده رواجدن توشمش فلسفه، کندسیله برابر کتاب سنت وباشقه دینی ونقلی علملری هم رواجدن توشرمشدر! ایشته اوشبو معمانی حل ایتمك بر آز مشکل کورلور.

غزالی، فلسفه‌نی رد ایتمش وبو مسلکده اولانلرڭ ضلالتده اوله‌چقلرنی سویلامش ایسه یوزلر وبیڭلر ایله ییللر مقدم اولان آرسطو وافلاطونلره وآنلرڭ اتباع وشاگردلرینه قارشو اولمق ایچون دگل بلکه شویله مذهبلرڭ کندی عصرنده شایع اولوب ده شونلره دعوت ایدنلره قارشو رد ایتمشدر. جدل و کلام علملرینڭ فائده‌لری آنچق بالفعل موجود اولان مسلکلره قارشو استعمال ایلامك ماده‌سینه مخصوصدر. اما

وهمی خصملره وفرضی مسلكلره ردیه اولمق اوزره استعمال ایتدرلن علم کلامدن فائده یرینه سوء نتیجه اولدیغی تجربه ایله معلوم اولمشدر.
روسیه‌ده اولان اسلام شاگردلرینی دینسز ایتمك مطلوب ایسه بونك ایچون الڭ طوغری یول آنلره بوکونگی موجود مذهبلر ایله مناسبتلری اولمیان وبوکونگی علم وفنلره مقاومت ایده آلمیان، ایسکی مدرسه‌لرمزده استعمال ایدلمکده اولان کلام کتابلرندن درس اوقوتمقدر.

غزالی معاصری اولان خلیفه‌لر بونلودر: ١) القائم بامر الله عبدالله بن القادر. ٤٢٢ ده جالس تخت و٤٦٧ ده وفاتدر. ٢) المقتدی بالله عبدالله بن احمد القائم. ٤٨٧ده وفات ایتمشدر. ٣) المستظهر بالله احمد بن المقتدی. ٥١٢ ده وفاتدر. اوشبو خلیفه‌لر، پایتختلری «ری» شهرنك اولان سلچوق ترکلری حمایه‌سنك طوردقلری جهتله سیاسی حکومتلری اولنماز ایدی.

سلچوق سلطانلرندن اولان معاصرلری: ١) آلب ارسلان بن چغری بك بن میکائیل. ٤٥٥ ده جالس تخت اولوب ٤٦٥ ده وفاتدر. ٢) ملکشاه بن آلب ارسلان. ٤٨٥ ده وفاتدر. ٣) برکیارق بن ملکشاه بن آلب ارسلان. ٤٩٨ده وفاتدر. ٤) محمد بن ملکشاه. ٥١١ده وفاتدر.

غزالی عصرنده اورال وایدل بویلرنده ایسکی ترکلر (بلغارلر — قپچاقلر) حکومتی اولنوب «تاتار» اسمی ایله دنیایه چیقمش مغوللر بو مملکته هنوز آیاق باصمامشلر قان دریالرینی آغزمامشلر ایدی.

غزالی گه معاصر اولان مشهور وزیرلر بونلردر: ١) بغداد ونیسابور شهرلرنده اولان «نظامیه» مدرسه‌لرینك موسسی، عقل وتدبیری، علم و دیندارلغی ایله معروف اولان نظام الملك حسن بن علی (٤٨٥ ده شهید ایدلدی) ٢) بونك اوغلی وزیر فخر الملك (٥٠٠ده شهید ایدلدی).

غزالی عصرنده اولان مشهور عالملر: ابوالقاسم القشیری، ابوالحسن الواحدی (الوسیط، البسیط، الوجیز نام اثرلر صاحبی). قاضی ابو

عبدالله البیضاوی، ابو اسحاق الشیرازی، ابوالمحاسن الرویانی، ابو زکریا الخطیب التبریزی، ابوالقاسم الحریری وغیرلر.

غزالینڭ استاذ وشیخلری: ابو حامد الراذکانی، امام الحرمین ابوالمعالی الجوینی، ابوالحسین المروزی، ابو نصر الاسماعیلی، ابو سهل المروزی، ابو عبدالله الخواری وغیرلر.

شاگردلری: «نظامیه»ده مدرس اولدیغی سببلی شاگردلری کوب اوله‌چغی طبیعیدر. بز ایسه آنچق مشهورلرینی بو یرده ذکر ایده‌چکمز. آنلر ایسه بونلردر: ابو منصور محمد، ابوالعباس الاقلیشی، محمد بن اسعد الطوسی، ابوالحسن البلنسی (۱۲)، ابو عبدالله تومرت الحسینی وغیرلر.

«نظامیه» مدرسه‌سی، سلچوقیلردن آلب ارسلان واوغلی ملکشاه وزیری اولان نظام الملك طرفندن «بغداد» شهرنده تأسیس ایدلمش ایدی. بناسی ۴۵۷ - ۱۰۶۵ تاریخی ذوالحجه (نویابر)ده باشلانوب ۴۵۹ - ۱۰۶۷ده تمام اولدی واوشبو ییل ۱۰ نچی ذوالقعده (سنتابر)ده درس باشلاندی.

ایکی طبقه‌لی واوزون شکل ایله بنا ایدلن بو مدرسه‌ده غایت بیوك بر مسجد شریف اولنوب بوندن باشقه، مطالعه وتدریس، مذاکره وتنفس، اویقو وتنزه اورنلری آیری آیری اولنور ایدی. مدرسلر، معلم ووقف ناظرلری ایچون مخصوص بولمه‌لردن باشقه زور آشخانه‌سی وبیوك خسته خانه‌سی وار ایدی. هروقت ٦ بیكڭ شاگرد اوقوب طورمقده اولان بو مدرسه مصرفی ایچون نظام الملك طرفندن ایدلمش وقفلرڭ وارداتی بو کونگی روس آقچه‌سی ایله یاروم میلیوندن کوب اوستون اولور ایدی. نه قدر شاگرد اولور ایسه جمله‌سی مدرسه حسابندن

(۱۲) چین ولایتنده سیاحت ایتمشدر. نفح الطیب. ج ۱ بیت ١٤.

Из фондов Российской национальной библиотеки

طوررلر ونه قدر معلم وناظر، مدرس وخادم وار ایسه هر بری مکمل وظیفه‌لر آلورلر ایدی.

عصرینك الڭ بیوك مفسر ومحدثلری، فقیه وادیبلری بونك مدرسلك ایتدیکاری کبی فن اوقودوچی خرستیان وبهودی، صابئ ومجوسی معلملرده کوب اولنور ایدی. بر نچه قرنلر دوام ایتدیکی صوڭ اوشبو علم خانه‌سی، خراب اولدی. مدرسه بناسندن حتی تاش اوستونده تاش و وقفلردن‌ده نام ونشان قالمادی. (فسبحان الله الباقی).

مقصد
٣

بالالری وقارنداشلری. معیشتی. حقنده سویلانمش مرثیه‌لر. اخلاق وطبیعتی.

غزالینك اولادی حقنده پك آچیق معلومات یوقدر. فقط قزلردن باشقه بالاسی قالمادیغی و «ست المنا» اسمنده اولان قزندن دنیاغه کلمش عبیدالله اسملی تورونی اولدیغی بعض مؤرخلر طرفندن روایت ایدلنور.

غزالی، بر قارنداشندن میراث طریقنچه کوچمش بر ملکدن کندیسی واهل هم اولادی کچنوب طورروشوندن زیاده‌گه رغبت ایتماز حتی باشقه‌لر طرفندن عرض ایدلن شیلری‌ده قبول ایلماز ایدی.

برادری اولان ابوالفتح احمد الغزالی هم ٥٢٠ تاریخنك «قزوین» شهرنده وفات ایتدی. حجة الاسلام ابو حامد «بغداد»دن کتدیکی صوڭ «نظامیه»ده درس ایله مشغول اولمشیدی. «احیاء العلوم» کتابنی اختصار ایدوب «لباب الاحیاء» اسمیله بر جلدده تمام ایتدی (١٣).

(١٣) لباب الاحیاء، هندستانده «علیگره» شهرنده «مدرسهٔ عالیهٔ اسلامیه» تأسیس ایدن سید احمدخان طرفندن «اکبرآباد» شهرنده ایلك دفعه اوله‌رق طبع ایدلمشدر.

بو ذات، عمرینی سیاحت ایدوب و صوفیلره خدمت قیلوب کچردیکی مرویدر.

غزالی وفات اولدیغی ایچون بتون اسلام دنیاسی متأثر اولمق لازم اولدیغی حالده شایان تعجبدرکه حقنده سویلانمش مرثیه‌لره آز تصادف ایدلنور. بونلرده غزالی شأنی ایله متناسب صورتده اثرلی دگللردر. هر نه قدر اثرلی ودلسوز مرثیه‌لر سویلمك كمالتی شیعه عالملرینه مخصوص ایدیکی دعوی اولنور ایسه‌ده غزالی فوتی ایچون حسرتلنورلك وبر قدر بیتلر یازارلق عالملر باشقه‌لردن‌ده اولنورغه تیوشلی ایدی. ادیب ابیوردینك بر قاچ ابیاتدن عبارت اولان مرثیه سنده بونلر واردر:

بکی علی حجة الاسلام حین ثوی * من کل حی عظیم القدر اشرفه
مضی و اعظم مفقود فجعت به * من لا نظیر له فی الخلق یخلفه

زیراك وكمالات صاحبی اولان بیوك آدملر کوب وقت عصبی مزاجلی اولورلر. ناقص اولسه‌ده بو طوغروده استقرا و تجربه‌لر واقع اولمشدر. فقط بیوك آدملرك بری اولان غزالی (اثرلرنده اولان عبارت اسلوبلرندن آڭلاشلدیغینه کوره) الڭ صبرلی والڭ حلیم عالملرك بری اولدیغی هر کیمه معلومدر. مع ما فیه بو حال، «تهافت الفلاسفة» ده کورلماز. بیوك تاغ مثالنده ثباتلی ووقارلی اولان غزالی، نه اولمش‌ده بو اثرنده اعتدالدن آیرلوب (١٤) قانینی قایناردلاندرر، الڭ مؤثر والڭ خیرلی نتیجه ویرمك لازم کله‌چك یرلرده قزولق ثمره‌سی اوله‌رق دشمنلرینك ظفرلرینه سببیت ویرر. اگرده «تهافت»نی «کتاب الاربعین»

---

(١٤) بوسوز غزالینك باشقه اثرلرینه کوره‌در. یوقسه «تهافت»، الڭ بیوك اسلام عالملرندن اولان ابن حزمك «کتاب الفصل فی الملل والنحل» نام کتابنه نسبتله غایت اعتدال ایله یازلدیغی معلومدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

و «المستصفی»لر اسلوبنده صالقون قان ایله یازمش اوله ایدی دخی فائده‌لی واثرلی اولمش اولور ایدی. هرحالده صبرلی ووقارلی آدملر ایچون بردن بر قزوب کتمك اك مناسبتسز بر شی ایدیکنی «تهافت الفلاسفه»ده هرکیم مشاهده ایتسه کرك. ابن رشد، «تهافت التهافت»ده اوزینك علمندن، معلوماتندن زیاده، غزالینك اورنسز قزوندن، آچیغلانویندن استفاده أیلمشدر.

مقصد

٤

مسلك ومذهبی. شعرلری. سماع حقنده اولان فکری. عبرتلی سوزلری. قلم صاوتی روسیه اسلاملری آراسنده غزالی.

غزالی، تصوف اوزرینه منسوب کیمسه‌لردن اولوب اوشبو مسلکی مدح ایلر. حتی‌که شك وشبهه‌لر ایله ابتلاسی سببندن سوفسطا اولوب بر مدت طوردیغی صوك آنچق تصوف برکاتنده بوندن قورتولدیغنی سویلر. لکن صوك کونلرده علم حدیث ایله اشتغال ایدرگه باشلامش، بخاری ومسلم جامعلرینه ملازمت ایدر اولمشیدی حیفا که عمری وفا أیتمادی. اگرده الله‌تعالی حضرتی اجلینه فرصت ویرمش اوله ایدی احتمال که حدیث عالملرینك معتبرلرندن اولمش اولوردی، دییورلر. مدار نجات تصوفده ایدیکنی سویلامش غزالی، صوك تألیفلرنده «تصوف» سوزینی پك آز استعمال ایدر وبونك یرنده ده کتاب وسنت کلمهٔ مبارکه‌لرینی تکرار أیلر.

«القسطاس المستقیم»، روایتلرگه نظرا غزالینك صوك تالیفلرندندر. مشار الیه حضرتلری ایشته بو اثرنده اهل اسلامك بربری ایله مخالفتلی

اولمقلرینڭ ضررینی بیان ایتدیکی صوڭ بونڭ دواسی‌ده یالکز کتاب الله ایله سنت رسول الله اوزرینه تمسك أیلمك وسلف صالحون مسلك لرنده ملازمت ایتمك ایدیکنی تفصیلاتی ایله بیان بیورر. همده:

ودع عنك آراء الرجال وقولهم * فقول رسول الله ازکی واشرح

بیتنڭ مضمونینی کمال فخر ایله تصدیق ایدر.

امام غزالی، اعتقادده اشعری اولوب فروعده‌ده امام شافعی مذهبنده اولمغله افتخار مقامنده اوشبو بیتلرنی سویلر اولمشدر:

ان المذاهب خیرها واجلها * ما قاله الحبر الامام الشافعی

فاخترت مذهبه وقلت بقوله * ورجوته یوم القیامة شافعی

حنفی مذهبنده اوله‌چغن ظن ایدنلر اصابت ایلمامشلردر (١٥). اوز عصرنده علم طوغروسنده نظیری اولنمادیغی ایله مدح ایدلن استاذی امام الحرمین: «کندیسی مجتهدلك درجه‌سینه ایرشمامش کیمسه لر ایچون شافعی مذهبنه تقلید ایتمك واجبدر!» دیه دعوی ایلر ایدی (١٦). بوڭا مخلص ومحب اولان غزالینڭ‌ده کندیسی حنفی اولمق شویله طورسون، حنفیلره حتی حنفیلرڭ مقتدابهلرینه اولان اعتقاد واخلاصی اولچاولی گنه‌در.

غزالی، شافعی مذهبنده وطحاوی حنفی مذهبنده، ابن العربی مالکی مذهبنده دیمك کبی سوزلردن بو ذاتلرڭ ابو حنیفه، مالك وشافعی‌گه مقلدلر ایدی‌دیه آڭلاشلماسون! بویله دگل، بلکه بونلرهر بری کندیلری مجتهدلردر. مالکی، حنفی، شافعی دیمك اجتهادلر ندن حاصل اولان فکرلری اوشبو مذهبلره موافق، دیمکدر.

(١٥) «آثار»ه مراجعت اولنه. ج ا بیت ٣١٠ - ٣١١

(١٦) طبقات‌الشافعیة. ج١ بیت ١٨٥. امام‌الحرمین هرنه قدر الوغ برذات اولسه‌ده اوشبو سوزی غلودن خالی دگلدر. ابوحاتم‌الحافظ سوزی بوندن دخی عجب اولسه کرك درکه دییور: «من لم یکن حنبلیا فلیس بمسلم». تذکرة الحفاظ. ج ٣ بیت ٣٧٨.

Из фондов Российской национальной библиотеки

غزالى ، افكار عموميه طرفندن اسلام دينىنى اصلاح ايدوچى عالملرك برى اولمق اوزره قبول ايدلمش وكوب ذاتلرده : « ان الله تعالى يبعث لهذه الامة على رأس كل مائة من يجدد لها دينها » حديثى (١٧) مفادينه كوره بشنجى قرن هجرى مجددلرندن اوله چغن ظن أيلمشلردر (١٨).

غزالينك شعر سويلركه استعدادى اولوب اولماديغى حقنده معلوماتمز يوقدر ، فقط هر كيمه معلوم اولديغينه كوره شعر سويلاممش ياخود پك آز سويلامشدر (١٩) .

سماع حقنده تدقيق ايدوچيلر ومسئله نى تحليل ايدوب گوزل نتيجه ويروچيلرك برى امام غزالى اولسه كرك . مشار اليه حضرتلرى ايسه سماعنى حرام ايدوچيلر ومباح كوروچيلرك هر برينك دليللرينى ايراد ايتديكى صوك ديور : « سماع حرام ديمك ، بونك ايچون الله تعالى عذاب قيله چقدر ديمك اولور . حالبوكه بوشى مجرد عقل ايله بيلنماز بلكه ايكنچى بر شرعى دليلگه احتياج اولور . شرعى دليللر ايسه نص ويا كه نص اوزرينه اولان قياسلردن عبارتدر . قياسدن مراد ده رسول اكرم سوزلرندن آڭلانمش معنالر اولور . ايمدى سماعدن نهى ايدوب نص اولماسه ودرست بر قياس كورلماسه بونك حرام اولمقى أيله دعوى ايتمك ده جائز اولماز ، بلكه باشقه مباحلر مثالنده بر عمل اولوب قالور . حالبوكه نص ايله قياس سماعك مباح ايديكينه دلالت أيلر. صاندوغاچ وطورغاى صايراولرينى دڭلامق حرام دگل ايسه باشقه

---

(١٧) ابو داود روايت ايتمشدر.

(١٨) تاج الدين السبكى، مجددلرنى صاناديغى قصيده سنده: «والخامس الحبر الامام محمد* هو حجة الاسلام دون تردد» دييور. غزالى كنديسى هم اوزينك مجدد شريعت اوله چغنى ظن ايلدكى «المنقذ عن الضلال» ده اولان بعض عبارتلرندن آڭلاشلور. بيت.٣

(١٩) فديتنك لولا الحب كنت فديتنى * ولكن بسحر المقلتين سبيتنى
اتيتك لما ضاق صدرى من الهوى * ولو كنت تدرى كيف حالى أتيتنى
بيتى وبوندن باشقه دخى برقاچ شعرلر، غزالى گه نسبت ايدلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

داوشلرنی دڭلامق نه ایچون حرام اولور ؟ » (۲۰) . «من لم یحرکه الربیع وازهاره والعود واوتاره فهو فاسدالمزاج لیس له علاج» دیبورلر.

غزالینڭ بو سوزلری شعر واوین داوشلرینڭ ذاتلرینه کوره‌در. حراملقلرینی موجب اولان عارضی سببلر کورلور ایسه غزالی سوزینڭ آڭا شمولی اولماز. مثلا اگرده حرام ایچکیلر روشنده ایدلنوب ایچلور اولسه حلال ایدیکنده هیچ شبهه اولنمادیغی «صو» نی ایچمك ده حرام اولور ، بوشی صونڭ مباحلگنه خلاف کلماز. (۲۱).

غزالینڭ بتون سوزی عبرتلی وقلبلره تاثیرلیدر. احتمال که دنیاده غزالیدن بلیغ وفصیح عبارتلر ترتیب ایدوب کتابلر وجوده کتورمش مؤلفلر کوبدر . شویله ایسه‌ده عمومیتله غزالی کلامی پك چوق قلبلری تسخیر ایده‌چکنده شبهه یوق . «سوز، اگرده قلبدن سویلانماز ایسه قلبلره کرماز !» مقالینڭ مفهوم مخالفی حکمینه کوره غزالی، کندینڭ سوزلرینی قلبدن سویلامش اوله‌چغی آڭلاشلور.

غزالینڭ عبرتلی وتأثیرلی سوزلری کوب دیدك . مشار الیه حضرتلرینڭ اثرلرینی مطالعه ایدنلر بونی تصدیق أیلیه‌چکلردر. شمدی اوکمزده اولان اثرلرینه سطحی صورتده کوز صالدیغمزده اوشبو سوزلره تصادف ایتدی : ۱) علمنی الله تعالی‌دن باشقه‌ایچون تحصیل ایتمشیدك، فقط علم کندیسی الله تعالی‌دن باشقه‌ایچون اولورغه رضالق کوسترمادی. ۲) بن وعظ سویلرگه اهل دگلم زیرا وعظ ، اتعاظ نصابینڭ زکاتیدر. نصاب اولنمادیغنده البته زکات لازم اولماز . کندیسی یالانغاچ کیمسه، باشقه‌سینه کیوم ویره آلماز. ۳) حاسدسز آدم حقیردر اهمیت ویرمه !

(۲۰) احیاء ج ۳. بیت ۱۸۳ - ۱۹۶.

(۲۱) سماع مسئله‌سنده شیخ رشید رضا حضرتلری لازم درجه‌ده تدقیق، منع واباحت‌که دلالت ایده‌چك حدیثلرنی ذکر ایدوب موافق توجیهلر قیلمشدر. «المنار»غه مراجعت اولنه‌در- ج ۹. بیت ۳۵ - ۱۴۱ و۱۵۷.

Из фондов Российской национальной библиотеки

کفر وزندقه ایله سوگولمامش ذاتلری فضل وصداقت اهلندن اولمق اوزره حساب ایتمه !

امام غزالینڭ باقردن ایشلانمش اولان قلم صاوتی بو کونده مصر موزه خانه‌سنده محفوظ ایدیکی واوستنده ده : «لخزانة مولانا الامام الربانی الاعظم والصدر المعظم مفتی الفرق لسان الحق علامة العلم سلطان العلماء (بو یرده ایکی کلمه تانولماز) الحقائق افضل المتأخرین حجة الاسلام محمد الغزالی» دیه یازلمش اولدیغی مرویدر (٢٢) .

غزالی ، روسیه اسلاملری آراسنده هدایه وقاضیخان صاحبلرینه کوره ده مشهور بر عالم ایدیکی معلوم . خیلی اثرلری ترجمه اولنوب قزان شهرنده اولان مطبعه‌لرده نشر اولنمشدر . فقط نه حکمتدر که هیچ بر اثری اسکی مدرسه‌لرمزده الوغ مدرسلر طرفندن ویرلمکده اولان رسمی درس کتابلری آراسینه قویلمامشدر .

العقائد النسفیه ، عمدة العقائد کتابلری اوشنداق تفتازانی ایله دوانی شرحلری اخذ وانتحال طریقی ایله غزالی اثرلرندن میدانه کتورلدیکلری حالده بونلره اقبال ایدن شاگردلر ومدرسلر اصل غزالینڭ کندی اثرلرینی عادتا مهجور طوتمشلردر .

غزالی اسمی بلغار وقزان قریم واورال اسلاملری آراسینه نه وقت کردیکی واثرلری ده قانغی زمانلرده کورله باشلادیغی طوغروسنده معلوماتمز یوقدر (٢٣). «نظامیه» مدرسلرندن اولدیغی جهتله غزالی اسمی کندی عصرندن اعتبارا هم بلغار مسلمانلرینه یاشرون قالمازسه کرک. اما بوندن صوڭ غزالی اسمی شهرتلی اوله‌رق دوام ایتدیمی یوقمی ؟

(٢٢) الهلال . ج ١٤. بیت ٥٩٢.

(٢٣) صبی وقتمده اوقومش کتابلرم آراسنده امام غزالی اثرلرندن «ایهاالولد» ایله «کتاب الاربعین» و«بدایة الهدایة» واردر .

Из фондов Российской национальной библиотеки

مقصد
۵
تألیفلری

امام غزالی الڭ کوب تألیف ایدن عالملرڭ بری اولوب، کتابلرینڭ اکثری فقه وتوحید، جدل واخلاق فنلرینه عائددر. کوب یازوچی مؤلفلرڭ کتابلری لازم درجه‌ده گوزل چیقمادیغی حالده غزالی اثرلری بو قاعده‌دن مستثنا اوله‌رق هر بری مرغوب روشده ترتیب ایدلدیکی اربابی طرفندن اقرار ایدلنور. احتمال‌که آز یازمش اوله ایدی کتابلری دخی زیاده لطیف وروحلی اولمش اولوردی.

غزالینڭ خیلی اثری تلف وضائع اولدیغی حالده بو کونده آوروپا واسلام دولتلرینڭ کتبخانه‌لرنده یتمش قدر تألیفی سلامت اولدیغی اسامی کتب وفهرستلردن معلوم اولور. شونلردن بعضیلری ایشته بونلردر:

۱) الاجوبة الغزالیة فی المسائل الاخرویة. ۱۳۰۲ تاریخنده مصرده طبع اولنمشدر. بو اثر ایسه «الاجوبة المسکتة عن الاسئلة المبهتة» نام اثرینه باشقه اولسه کرك.

۲) احیاء علوم الدین. «بولاق» و«قاهره» مطبعه‌لرنده دورت جلد اوزرنده طبع اولندی. محمد مظهر اجتهادی ایله «لکناو» شهرنده طبع اولنمش نسخه‌سی آلتی عدد ایسکی ودرست نسخه‌لردن تصحیح ایدلدیکی ویانینه‌ده فهرست وشرحلر قویلدیغی سببندن الڭ گوزل والڭ فائده‌لی طبعلردن معدوددر. عبدالرحیم التیماشی‌دن مقدم بزم روسیه اسلاملری آراسنده «احیا» کتابی اولوب اولمادیغی حقنده خبرمز یوقدر. فقط بونلر آراسینه تارالمش یازمه نسخه‌لرڭ ـ جمله‌سی دگل ایسه‌ده ـ اکثری مزبور عبدالرحیم حضرت نسخه‌سندن کوچرلدیکنده شبهه اولماز. مشار

Из фондов Российской национальной библиотеки

الیه، «بخارا» دن غایت مصحح بر احیا (۲٤) کتوروب شونی مطالعه ایله مشغول اولمش، مشکل ومغلق یرلرینی ایضاح و تفصیل یوللو مستقل بر اثر ترتیب ایتمشدر. شاگردلری‌ده پك کوب حقلر برابرینه مذکور احیادن نسخه‌لر کوچروب بایلرغه ویررلر ایمش. بو نسخه بو کونده‌ده سلامت دیبورلر. اوشبوندن تصحیح ایدرك بر مرتبه اولسه‌ده مملکتمزده «احیا» طبع اولنسه گوزل بر خدمت اوله‌چغندن فضله عبد-الرحیم حضرتنڭ هم بو یولده اولان سعی واجتهادی ثمره کوسترمش اولور ایدی (۲۵). بویله بر فائده اقتطاف ایده‌لمکسزین مذکور اثر تلف اولور ایسه الحق بیوك بر تأسفی موجب اولور. بو کبی آثار قدیمه‌نی

---

(۲٤) «یوقاری شلچلی» قریه‌سینڭ ملا غلمان بن محمدکریم حضرتلرندن: «بتون - بخارا - ده بر دانه - احیا - ایله بر دانه - مکتوبات - وار ایدی. هر ایکیسنی عبد الرحیم حضرت قسدروب قایتدی» دیه تکرار ایشتدم. «اوفا» شهرنده طوردیغمده بو سوزنی فاضل محترم عالمجان حضرتلری اولان ظرفا مجلسنده روایت ایتمشیدم. عالمجان حضرت‌ده: «اولسه اولور، شندی بخاراده احیا ایله مکتوبات کورلمیدر!» دیه لطیفه ایتمشیدی.

(۲۵) یوقاریده مذکور غلمان حضرت «اوفا» شهرینه بکا مخصوص کوندرمش بر مکتوبنده دیبور ایدی: «عبدالرحیم حضرتڭ جمال الدین اسمنده اوغلی - اوفا طرفینه هجرت ایتدی. - مراث - اسملی قریه‌ده دیه سویلرلر. عبدالرحیم حضرت احیاسی ایشته بو کیمسه‌ده‌در. قابق أرجه‌گه صالوب قویمش وشونده طورادر، دیه ایشتدم. اگرده اهل اولسه‌لر ایدی البته اویله عزیز اثر قابق أرجه‌ده طورماز ایدی. اوفاده اولدیغڭ وقتنی غنیمت بیلوب بو کتابنی شاید کوررسن. استاذمز نادر حضرت اوشبو - احیا - نی کوروب نسخه ایتدروب آلمق طوغروسنده عبدالرحیم حضرتڭ احمد اسملی اوغلی ایله سویلاشوب هر ۱٦ بیتنی بر تنکه ایله یازارغه عقد أیلاشلر، لکن اصلینڭ ۱٦ بیتی احمد حضرت یازونده ٤۸ بیت اولدیغندن احمد حضرت، سوزندن کیرو دونمشدر. نسخه‌نڭ قطعه‌سی زور دگل، قاره توشکان وبوزولغان سوز هیچ یوق، دیبورلر، اما بن اوزم کوره آلمادم. کندی تابعلری عبدالرحیم حضرتنی - ولی‌الله - اعتقاد أیلرلر. ولی‌الله اولسون بزگه تارلق یوق هر نه سن شول احیانی کوررگه طرش، قاضیلقدن جیغان گناهلرڭ ایچون شول احیانی کوروڭ، برر سوزینی آلوب عمل ایدوڭ شاید کفارت اولور».

Из фондов Российской национальной библиотеки

صندوقلرده بیکلاب طوتیق ضیاع یولینی حاضرلمکدن عبارتدر. شونك ایچون هر بر ایسکی اثرلری حاللری تأمین ایدلمش کتبخانه‌لره تابشرمق تیوشلی اولور.

«احیا» کتابی حقنده محی الدین عبدالقادر باعلوی الهندی (٢٦) طرفندن یازلمش «تعریف الاحیا بفضائل الاحیا» نام اثر، احیا ایله بر لکده طبع اولنمشدر. «احیا» اوزرینه سید مرتضی زبیدی الحسینی طرفندن یازلمش اولان «اتحاف السادة المتقین» اسملی شرح اون اوچ جلدده «فاس» و «مصرالقاهره» ده طبع اولنمشدر (٢٧). ٥٩٧تاریخنده وفات اولان عبدالرحمن بن الجوزی طرفندن یازلمش «ارشادالقاصد» اسملی شرحندن یازمه نسخه‌لری خدیو و پاریژ کتبخانه‌لرنده اولدیغی مرویدر. ابن یونس طرفندن یازلمش «روح الاحیا» اسملی شرحدن (یاکه مختصرندن) یازمه بر نسخه‌سی «اکسفورد» کتبخانه‌سنده واردر. «احیا» نك غلطلری و حدیثلرینی تخریج حقنده بر چوق اثر میدانه کلمش ایسه‌ده بوکونده نسخه‌لری اولوب اولمادیغی بزه معلوم دگلدر. «احیا» نی بغداد شهرندن مفارقت ایتدیکی صوك تألیف ایتدی دیورلر (٢٨). استانبولده سلیمان توفیق الحسینی نام ذات طرفندن ترکیچه‌گه ترجمه ایدلنوب «آرتین اصادوریان» مطبعه‌سنده باصلنورغه باشلادیغی «وقت» اداره‌سینه کلمش

(٢٦) «باعلوی» حضرموت خلقی اصطلاحنه‌کوره «علوی» گه منسوب دیمکدر. بونلر نسبت وقتنده قصر ایله اولان «با» لفظنی ایراد ایدرلر و «علوی» گه نسبتده «باعلوی»، «حسن» گه نسبتده «باحسن»، «حسین» گه نسبتده «باحسین» دیرلر. «علوی» لرك یراق بابالری عبیدالله بن احمد بن عیسی اولوب مسکنلری «حضرموت» ایدی، «تعریف الاحیاء» صاحبی، هندستانده «احمد آباد» شهرنده ١٠٣٨ تاریخنده وفات اولدی. یاشی ٦٠ ده ایدی.

(٢٧) سید مرتضی اوشبو شرحنی ١٢٠١ ده یازوب تمام ایتمشدر. و بونك حقنده مغرب سلطانی اولان مولای محمد: «شرح یازوب عمرگی ضائع ایتدك!» دیه شلته ایلدیکی «عجائب الاثار» ده مذکوردر. ج ٢ بیت ٢٠٣.

(٢٨) تاریخ الکامل. ج ١٠ بیت ٨٧.

Из фондов Российской национальной библиотеки

جزءلرندن معلوم اولدی.

٣) الاقتصاد فی الاعتقاد. ١١٥ بیت اوزرنده مصرده طبع اولنمشدر.

٤) الجام العوام عن علم الکلام. هندستانده «مدراس» شهرنده و مصر القاهره‌ده ٤٤ بیتده طبع اولنمشدر.

٥) ایها الولد. آلمانچه ترجمه‌سیله برابر فون هامر بورغستال اجتهادی ایله ١٨٤٢ ده «ڤیانا» ده طبع اولندی. کندی لسانمز اولان ترکیچه‌سیله برابر «قزان» شهرنده‌ده طبع ایدلمشیدی. بن ایسه اوشبو قزانده مطبوع نسخه‌نی پك یاش وقتمده کورمشیدم.

٦) بدایة الهدایة. «بولاق» و «قاهره» ده تکرار مرتبه طبع اولندی. متعدد شرحلری و مختصرلری اولدیغی هم مرویدر.

٧) البسیط. امام الحرمین طرفندن فن فقهده «نهایة المطلب» اسمنده اولان اثر اوزرینه شرح یوللو یازلمش بر کتابدر. بوکونه قدر طبع اولنمامشدر. یازمه‌سندن بر نسخه، مصرده خدیو کتبخانه‌سنده و بر نسخه‌ده اسپانیاده «اسکوریال» کتبخانه‌سنده اولنور.

٨) التبر المسبوك من نصیحة الملوك. ١٢٧٧ ده قاهره‌ده طبع اولندی. اوشبو کتابی «عمدة المحققین و برهان الیقین» دیه شهرت اولمشدر. اهل السنة والجماعة عقیده‌سینی بیلور ایچون مفید بر اثر اولدیغی مرویدر.

٩) تهافت الفلاسفة. فلاسفهٔ طبیعیون ردنده مشهور بر کتاب اولوب «بومبای» و «قاهره» ده کوب دفعه‌لر طبع اولنمشدر. عبرانی لسانینه ترجمه ایدلنوب هم نشر ایدلدی.

١٠) جامع الحقائق بتجرید العلائق. مطبوع دگلدر. اسوچ مملکتنده «اوبسال» کتبخانه‌سنده یازمه بر نسخه‌سی اولنور.

١١) جواهر القرآن. پیتربورغك ایمپراطوره منسوب کتبخانه‌ده اوشنداق آوروپاده مشهور کتبخانه‌لرنده نسخه‌سی اولدیغی مرویدر. عبد الجبار بن عبد الرحمن التایصوغانی قلمی ایله یازلمش بر نسخه‌سی هم بو فقیر

Из фондов Российской национальной библиотеки

کتبخانه‌سنده‌ده اولنور (٢٩).

١٢) حقائق العلوم لاهل الفهوم. مطبوع دگلدر. پاریژ کتبخانه‌سنك یازمه نسخه‌سی واردر.

١٣) الدرة الفاخرة فی کشف علوم الاخرة. مستشرق غاوتیه اجتهادی ایله فرانسزچه ترجمه‌سیله برابر «جنوه» و «بازل» شهرلرنده طبع اولنمشدر. صوڭ وقتلرده مصرده هم باصلدی. «قزان» ده باصلمش ترکیچه ترجمه‌سینی هم کوب زمانلر مقدم، کوردیکم وار ایدی.

١٤) الزهر الفاتح. مطبوع دگلدر. انگلتره موزه کتبخانه‌سنده یازمه بر نسخه‌سی اولنور.

١٥) سر العالمین وکشف ما فی الدارین. مطبوع دگلدر. خدیو و «برلین» کتبخانه‌لرنده بر عدد یازمه نسخه‌لری واردر.

١٦) العقیدة. مطبوع دگلدر. «بیرلین»، «اکسفورد» کتبخانه‌لرنده یازمه نسخه‌لری اولنور.

١٧) غایة الغور فی مسائل الدور. مطبوع دگلدر. انگلتره موزه‌خانه کتبخانه‌سنده یازمه نسخه‌سی اولنور. صوڭ عمرنده بو کتابنده یازمش فکرلرندن رجوع وندامت ایتمش وبونی ابطال یوزندن «المختصر الاخیر» اسمنده بر رساله تألیف ایتمشدر.

١٨) فاتحة العلوم. احیادن صوڭ تألیف ایتدیکی اوشبو رساله‌سی ٧٠ بیتده مصرده طبع اولنمشدر.

١٩) فضائل القرآن. مطبوع دگلدر. یازمه بر نسخه‌سی مصرده خدیو کتبخانه‌سنده اولنور.

٢٠) فیصل التفرقة بین الاسلام والزندقة. ٩١ بیت اوزرنك مصطفی القبانی تصحیحی ایله مصرده باصلمشدر.

٢١) القسطاس المستقیم. مصطفی افندی القبانی الدمشقی تصحیحی

(٢٩) مصرده طبع اولندیغنی اوشبو اثر باصلدیغی وقت عبد الباری افندیدن ایشتدم.

أيله مصرده طبع اولندی. طابع طرفندن اولان مقدمه همده غزالینڭ ترجمهٔ حالی برلکده اولدیغی حالده جملهسی ۱۱۲ بیتدر. اوشبو اثرڭ «المیزان القویم» اسمنده بر شرحی وار ایدیکی مرویدر.

۲۲) کیمیای سعادت. مطبوع دگلدر. فارسیچه اولان بو اثردن یازمه نسخهسی «برلین» کتبخانهسنده اولنور.

۲۳) مدخل السلوك الى منازل الملوك. مطبوع دگلدر. «اسکوریال» کتبخانهسنده یازمه نسخهسی واردر.

۲٤) المستصفی. اصول فقهده اولان بو اثرنی ۵۰۳ تاریخنده ٦ نجی محرمده تمام ایتمشدر (۳۰). نفیس روشده ودرست اولهرق ۱۳۲۲ ده «بولاق» ده طبع اولندی.

۲۵) مشکاة الانوار. مصرده طبع ایدلدی. عبرانی لسانه هم ترجمه ایدلمشدر.

۲٦) المضنون بهعلی غیر اهله. قدم عالم ایله اقرار وحق تعالانڭ صفاتنی نفی وجزئیاتنی علمنی انکار سوزلری مندرج اولدیغندن غزالی اثری دگل دیانلرده وار (۳۱). مصرده مطبوعدر.

۲۷) معارج السالکین. مطبوع دگلدر. «پاریژ» کتبخانهسنده یازمه نسخهسی واردر.

۲۸) المعارف العقلیة والحکمة الالهیة. فلسفهگه دائر اولوب مطبوع دگلدر. پاریژ، «اکسفورد» کتبخانهلرنڭ یازمه نسخهلری واردر.

۲۹) مقاصد الفلاسفة. فلسفهگه دائر اولوب مستشرق «بیر»

(۳۰) وفیات الاعیان. ج ۱ بیت ٤٦٤.

(۳۱) طبقات الشافعیة الکبری. ج ٤ بیت ۱۳۱. مصرده «الجام العوام» همده «المنقذ عن الضلال» ایله برلکده امام غزالی گه منسوب ایکی عدد «المضنون» رسالهسی طبع اولنمشدر. برنچیسی ۳۰ وایکنچیسی ده ۱۲ بیتدر. شمدی بو رسالهلرڭ نسخهلری کوب اولدیغندن طبقات صاحبی سبکی دعواسی ایله گنه قناعت ایتمای اقتدارلی شاکردلر کندیلری تفتیش ایتمکلری لازمدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اجتهادی ایله ۱۸۸۸ ده «لیدن» شهرنده طبع اولندی . لاتینجه اولان ترجمه‌سی ۱۵۰۶ ده «بندقیه» (وندیك) ده باصلمشیدی .

۳۰) المقصد الاسنی شرح اسماء الله الحسنی . ۸۶ بیتده مصرده مطبوعدر .

۳۱) مکاشفات القلوب المطربة الی علام الغیوب . ۱۳۰۰ ده بولاق مطبعه‌سنده باصلمشدر .

۳۲) المنخول . اصول فقهده بر اثر اولوب بو کونه قدر طبع اولنمامشدر . یازمه نسخه‌سندن برعددی خدیو کتبخانه‌سنده اولنور . بونی ایسه استاذی امام الحرمین سلامت وقتنده تألیف ایتمشدر .

۳۳) المنقذ عن الضلال . بونی «نیسابور» ده تألیف ایتمشدر . یازمه نسخه‌لری آوروپا کتبخانه‌لرنده کوبلك اوزرنده ، اولنور . الك ایلك مرتبه اوله‌رق ۱۸۴۲ میلادیده «شمولدرس» اعتناسی ایله «پاریژ» شهرنده طبع اولنمشیدی . شمدی «الجام العوام» ، «المضنون به علی غیر اهله» ، «المضنون الصغیر» نام رساله‌لری ایله برلکده ۱۵۰ بیت اوزرنده مصرده هم طبع اولندی . مذکور «شمولدرس» طرفندن فرانسزجه اوله‌رق عرب فلسفه‌سی حقنده یازلوب ۱۸۴۲ ده طبع ایتدرلمش اثرده اوشبو «المنقذ عن الضلال» حقنده اوزون بر بحث ایتدیکنی روایت ایلرلر . بو اثرك یکی بر ترجمه‌سی ۱۸۷۷- تاریخنده «ژورنال آزیاتیق» ده تفرقه صورتنده باصلمشدر .

۳۴) منهاج العابدین . ۱۳۰۵ ده مصرده طبع اولنمشدر . غزالینك الك صوك تألیفی اوشبو اثر ایدیکنی روایت ایدنلر وار .

۳۵) میزان العمل . ۱۸۳۹ ده «لیپسغ» شهرنده وآندن صوك ۴۵ بیتده مصرده طبع اولنمشدر . بعضیلر بو کتاب اسمینی «میزان الامل» رسمنده قید ایتمشلردر .

۳۶) نور الشمعة . مطبوع دکلدر . یازمه بر نسخه‌سی «لیدن»

Из фондов Российской национальной библиотеки

کتبخانه سنده واردر.

۳۷) الوجیز. صوڭ وقتلرده ایکی جلد اوله‌رق مصرده طبع اولندی. بونڭ هم شرحلری کوب اولسه‌ده بوکونه قدر طبع اولنمامشلردر. یتمش عدددن زیاده شرحی اولدیغی روایت ایدلنور.

۳۸) الوسیط المحیط باقطار البسیط. مطبوع دگلدر. یازمه نسخه‌لرندن برر عدد خدیو، اکسفورد، مونش (مونیخ) کتبخانه‌لرنده واردر. بو اثرڭ خیلی شرحلری ومختصرلری آوروپاده مشهور کتبخانه‌لرده صاقلانمقده در.

۳۹) یاقوت التأویل فی تفسیر التنزیل. ۴۰ جلدده اولدیغی مروی اولان بو اثرڭ فارسی لساننده ایدیکنی و۴ جلدده «بمبای» شهرنده باصلدیغنی ۱۳۲۷ تاریخی محرمنده اورنبورغ بلده‌سینه کلمش مسافر ادیب شهابزاده عبدالصمد افندی البغدادی دن ایشتدم. قرق جلددیه خبر ویروچیلر سوزنده مبالغه وارمی یاکه «بمبای» ده باصلوب عبدالصمد افندی کورمش نسخه مذکور تفسیرڭ بعض جلدلرندن گنه عبارت ایدیمی؟ (۳۲).

مقصد
٦

عزلت وزهدی. تصوف ایله اشتغالی وبونڭ سببی. شجاعت ادبیه.

غزالی فقیر بر فامیلیه‌دن ظهور ایتدیکی حالده یاشلگنده هر

---

(۳۲) بونده مذکور اثرلردن ۲ نچی ٤ نچی ٥ نچی ٦ نچی ۹ نچی ۱۱ نچی ۱۸ نچی ۲۰ نچی ۲۱ نچی ۲٤ نچی ۲٥ نچی ۳۳ نچی ۳۷ نچی رقمده اولانلر، کوبسی تماما وبر آزی ده قسما مطالعه مزدن کچمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

تورلی علم وفنلر ایله اشتغال أیلامکله متبحر عالملرك بری اولدی وفوق العاده شهرت کسب ایتدی. عصرینڭ علم چشمه‌سی اولان «نظامیه» مدرسلگی منصبنه کوتارلدی. نهایت اوشبو شهرت واوشبو منصبلرنی ترك ایدرك زهدلك یولینه سلوك ایتمکله اهل تصوف مسلکنی اختیار قیلدی واوشبو مسلك اوزرنده حیاتنی ختم ایلدی.

غزالینڭ «نظامیه» ده اڭ بیوك ومعتبر عالملردن دورتیوز قدر چالمالی کیمسه‌لرگه درس آیتدیکنی کورمش اولان ابو بکر بن العربی صوڭره‌دن اوستنده یاماولی کولمگی، قولنده ده تایاغی ایله قومغانی اولدیغی حالده یایان اوله‌رق صحراده واردیغنی کوردیکنده: «ای امام! بغداد شهرنده نظامیه‌ده درس ایله اشتغالڭ اوشبو حالگه کوره دخی گوزل دگل ایدیمی؟» دیمش. غزالی‌ده بوڭا قارشو اصل بختیارلق شمدیکی حالنده اولدیغنی اشعار ایدرك اهل تصوف لساننده:

ترکت هوی لیلی وسعدی بمعزل * وعدت الی محبوب أول منزل
ونادت بی الاشواق مهلا فهذه * منازل من تهوی رویدك فانزل
غزلت لهم غزلا رقیقا فلم أجد * لغزلی نساجا فکسرت مغزلی

دیه شعرلر اوقوب یولینه دوام أیلمشدر.

دنیادن اعراض، زهد وتقوالق حقنده تیل وقلم ایله وعظ ایدنلره قحطلق یوقدر. زمان، نه قدر بوزوق ایسه‌ده بویولده عقل ویروچی لر هر وقت وهر یرده مبذول اولور، فقط فعل وعمای ایله نصیحت ایدنلر ومثال اولانلر فوق العاده نادردر.

فرض ایدلسون: مسقواده مشار الیه بالبنان اولان پرافسورلردن بری منصب وشهرت لذتلرنی تادوب بیلدیکی، بخت ایشکلرینڭ تمام آچلدیغنی کوردیکی بر وقتنده دنیا و ما فیهادن فراغت ایدوب کتمه‌سی تصور اولنه‌چق شیمیدر؟ احتمال که قوت و اشتهالری باطل اولدیغی صوڭ بعض بر اصحاب شهرت و منصب، اولندقلری مرتبه

وجاه‌لرینی ترك أیتمکله‌یاشلك وقتلرنده حاضرلمش اولدقلری ملکلرینه ودولت خانه‌لرینه چکلوب استراحت ایدرلر ، بونی ایسه استبعاد ایدلنه‌چك برشی یوق . استبعاد ایدلنه‌چك شی ایسه غزالی کبی قوتی یرنده ، آمال ومقصدلری یولنده اولان اوتوز وقرق یاشلی بر بابا یکتك حتی قارتأیدیغی صوك صغناچق شیلرینه قدر هر برینی فدا ایدرك ، یالڭز تایاق وکتابلری ایله قالمقیدر .

غزالی صوڭره‌دن اوشبو حالینه تأسف وندامت ایتمشمیدر ؟ خیر ! ندامت ، شجاعت ادبیه‌دن محروم کیمسه‌نك ، کنهسنی وحقیقتنی ادراك ایتمکسزین برینه تقلید ویا که عجله یوللو اولنمش شیلرنده کورلور . غزالی ، ایسه عزلت لذتنی بیلوب ، اوزینك بو مسلکینه بصیرت اوزرنده سالك اولمشدر . اوشبونك ایچون اولسه کرکدرکه صوك عمرنده «نیسابور» شهری «نظامیه» سنده مدرسلك خدمتی تکلیف ایدلدیکی وقت غزالی ابراملره مجبور اوله‌رق قبول بیورمش وبرنچی فرصت کلدیکی ایله اوشبو وظیفه‌سینی ترك ایدرك تکرار کندینك عزلت خانه‌سینه‌چکلوب راحت اولمشدر .

ریاست لذتنی ایچنده مستغرق اولدیغی وقت بو ذاتك زهدلك اختیار ایتمه‌سنده ، وزیر وپادشاهلره نادر میسر اوله‌چق جاه واعتبارلرینی فدا أیلمه‌سنده سبب نه ایدی ؟ بونی آڭلامق هوسی کوب آدملرده اولنسه کرك . زیرا بو ، ظن ایدلدیکی قدر ینکل شیلردن توگلدر . بونك جوابنی ایسه غزالی کندیسی ویرر . بز ایسه شونی برمقدار خلاصه ایدرك نقل ایده‌چکمز . زیرا مشار الیه حضرتلرینك معاصرلری ده بو طوغروده کندینه مراجعت ایتمشلر وبزم بیان ایتدیکمز کبی شبهه‌لری عرض ایلمشلردر . غزالی ، بو طوغروده عصردشلرندن برینه بویولده جواب یازمشدر (٣٣) :

(٣٣) المنقذ عن الضلال نام اثرندن آلندی .

ای قارنداش! الله تعالی حضرتلری سزه توفیق ویرسون و حق سوزلرنی دکلاب مضمونلری ایله عمل ایدرگه موفق بیورسون! سؤالکزه کوره بو یرده کندی حالمی و باشمدن کچمش ماجرالری حکایت ایدرگه مجبوریت کوردم. معلومکز اولسون‌که: خلقلرك دین و ملت حقنده اولان نزاعلری و بر دین ایچنده اولان مذهبلرك بر برینه مخالف ومباین اولمقلری بحر عمیق حکمنده اولوب بر چوق آدملر اوشبونده غرق اولمشلر، فقط جناب اللهدن سعادت هبه ایدلمش بعض بر آز کیمسه‌لرگنه کندیلری ایچون نجات یوللری تابمشلردر.

هر بر مذهبه تابع اولانلر کندی مذهبلرینك صواب اوله‌چغنی دعوا ایدرلر وکندیلرینك نجات اوله‌چقلرینه اعتقاد أیلرلر، (کل حزب بما لدیهم فرحون).

بن یاشلك وقتمدن باشلاب همیشه دین نزاعلری ایله مشغول اولدم وهر بر مذهبلری تفتیش ایدوب چیقدم، شمدی یاشم ایللیدن اوتوب کتدی (٣٤). بر شیلر ایله اشتغالم سطحی وظاهری اولمای بلکه الك جسور آدملر غیرتی کبی بر غیرتم اولدیغی حالده اوشبو بحثلرك اصل وکنهلرینه تعمق ایتدم والك جزئی شیلره قدر ذهنمی سوق أیلادم، حقنی باطلدن فرق ایده بیلمك قصدیله هر بر طائفه‌نك عقیده‌لرینی تیکشردم. وهر برمذهبده اولان مقصد وسرلر ایله آشنا اولدم. باطنیه مذهبنده اولانلری کورر اولسه‌م باطنلرنده اولان شیلرینی، ظاهریه مذهبنده اولانلرنی کورسه‌م مسلکلرینك حقیقتنی تفتیش أیلر ایدم. فیلسوفلرگه یولقور اولسه‌م فلسفه‌لرندن درس آلور واهل کلامنی کورر اولسه‌م کلام ومجادله‌لرینك اصلنه توشار ایدم. صوفیلره اوچرادیغمده سرلرینه مطلع اولمق، عابد وزاهدلر مجلسنده عبادت و زهدلرینك غایه‌لرینی بیلمك ایچون کوچمی صرف أیلر اولدم. حتی زندیقلر

(٣٤) کندیسی ٥٥ حدودنده وفاتدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایله‌ده یولداش اولوب زندقه‌لرینه باعث نه اولدیغنی آڭلار ایچون سعی أیلر ایدم. خلاصه: هر شینی آڭلامق و هر بر سرلرگه مطلع اولمق فکری بکّا تمام استیلا ایتمشیدی. بو حال کسبی وموقت دگل بلکه الله تعالی طرفندن طبیعتمه ودیعت ایدلمش بر حال اولوب، بونده بنم أختیارمده یوق ایدی. «کل مولود یولد علی الفطره فأبواه یهودانه وینصرانه ویمجسانه» حدیث شریفی موجبنچه خرستیان بالالری خرستیان اولوب اوسدیکلری، یهود بالالری‌ده یهود اولوب واسلام بالالری‌ده مسلمان اوله‌رق یتشدیکلرینڭ سببی، تیکشرولرمدن معلوم اولدیکه تقلیددر. شونڭ ایچون بن تقلید سببندن حاصل أیلادیکم اعتقادلرمی تمام ترك ایتدم، روایت یوللو قبول أیلامش فکر ومذهبلردن صوورلوب چیقدم. آتا آنا، ابی بابا، شیخ واستاذلره تقلید یوللو و باشقه‌لرڭ تلقین ایتمکلری سببندن حاصل اولان عقیده‌لردن تمام آیرلوب اصل فطری و حق اولان اعتقادی طلب ایدرگه، علمڭ کندسینی وهر شیڭ حقیقتنی بیلمك یولنده جد وجهد أیلرگه قرار ویردم. سعی واجتهادلرم ثمره‌سی أوله‌رق میدانه کلدی‌که: «علم»، اصلا غلط احتمالی طوتمامش وعقل ایله تعبیر قیلمق ممکن اولمامش بر شیدر. وایکنچی عبارتله خلافنی احتمال طوتمامش بر انکشافدن عبارتدر. مثلا بیلدکڭ شیڭ خلافنی دعوا ایدن کس، دعواسینی اثبات مقامنده قولنده اولان تایاغنی اژدها صورتنه کرتور یا که عادتی تاشنی آلتون أیلر اولدیغنده کوڭلڭه شبهه توشار أولسه، سنڭ بیلدکڭ شی، علم دگلدر. بن، اون عددنی بر عدددن کوب دیه بیلورم. اگرده بر کیمسه چیقوب‌ده بویله روشده بیلمکڭ یاڭلشدر، یاڭلش ایدیکنی اثبات یوزندن‌ده قولمده اولان تایاقنی اژدها و چوبلکده یاتمقده اولان تاشنی آلتون یاصارم دیسه هم‌ده بو اشلرنی بالفعل میدانه کتورسه، بن بونی کوزم ایله کوروب طورسه‌م اون عددڭ بر عدددن کوب ایدیکینه توزان قدر اولسون

شبهه توشمك امكانی یوقدر. بو کیمسه‌نك کاذب ایدیکنی یقینی صورتده بیلورم، اوشبو علممه هیچ بر خلل کلماز. لکن منکور آدمك اوشبو عملینه تعجب ایلر اولسه‌م بو باشقه مسئله‌در. ایشته نه کبی شی حقنده اولسه‌ده اولسون سویلادیکم مرتبه‌گه یتماز ایسه اول شی «علم» دگلدر.

بوندن صوڭ بن، کندی علممی تفتیش ایلرگه شروع ایتدم. نه کوریم: ضروریات و حسیاتدن باشقه، شك توشمك احتماللندن سلامت اولان هیچ بر «علم» بنده یوق ایمش. بونی گوزل آڭلادیغم ایله: «یقینی شیلرنی ضروریات و حسیاتدن باشقه دن کسب ایتمك ممکن اولماز، شونك ایچون حسیات وضروریات حقنده اولان علملری محکم ایدرگه تیوشلی» دیه جدی صورتده بونلری تفتیش ایلرگه کرشدم. فقط تأسفدرکه محسوسات طوغروسنده اولان علممده شك توشمکدن سلامت درجه‌ده دگل ایدیکی آڭلاشلدی. حسیاتك اڭ کوچلی اولانی «بصر» حاسه‌سی اولدیغی حالده تجربه‌لر اثبات ایتدی‌که بوڭا اعتماد ایتمك جائز دگلدر. زیرا کوز، بر یرده اولان قویاش کوله‌گه‌سینی بر یرده طوردیغی ایله حکم ایلر. حالبوکه بو حکم خطادر. بر یرده ثابت اوله‌رق قالمش کوله‌گه‌نك ثابت دگل ایدیکی وقویاش یوردیکی نسبتده تدریجی صورتده کوچوب طوردیغی ثابتدر. کوکده اولان یولدزلر آقچه‌لر زورلغنده کورلور، حالبوکه هندسی دلیللر اثبات ایتمشدرکه بونلر حقیقت حالده پك زورلردر.

محسوساتده اعتماد ایدلنه‌چك شی قالمادیغنی بیلدکم صوڭ بلکه: «بر شی قدیم‌ده حادث‌ده اولماز»، «نفی ایله اثبات بر یرده ییغولماز»، «اون عدد، اوچ عدددن کوب» دیمك کبی عقلیاتده (٣٥) غنه اشانچ اولسه اولور دیدم. لکن بونده هم «عقلیات ده محسوسات قبیلندن اولماسون! محسوسات، عقلیات ایله باطل اولدیغی کورلدی، احتمال که

(٣٥) اوشبو «عقلیات» سوزینی غزالی کندیسی «بدیهیات» ایله تفسیر ایتمشدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ایکنچی بر دلیل اولور آنکه محسوسات قبیلندن عقلیات هم باطل اوله بیلور» دیه شبهه‌گه توشدم. و: «شمدی کوز اوگمزده بویله روشده (عقلیاتنی باطل ایده‌چك) بر دلیل وارلغی بیلنمادیکی سببندن نفس‌الامرده یوقلغی لازم کلماز، اویقوده کوب شیلر کورلور وهر بری حقیقت اولمق اوزره اعتقاد ایدلنور، اویغانلدیغی صوکڭ هر برینڭ خیالدن عبارت اولدیغی میدانه کلور. احتمال‌که اویاغ حالده بیلدیکمز واعتقاد ایتدیکمز شیلر هم اوشبو قبیل خیالدن عبارت اولور. شویله: بر حالڭ ظهوری ممکندرکه آنڭ سببندن اویاغ حاللرمزڭ هر بر نقطه‌سی و هر بر باب وفصلی خیال ایچنده خیال اولدیغی میدانه چیقار» دیدم. ایشته اوشبو کبی شبهه‌لر ایله آواره اوله‌رق ایکی آی عمر سوردم. طوغروسی ایکی آی قدر بر مدت سوفسطا مذهبنده اوله‌رق طوردم. (۳۶)

---

(۳۶) «سوفسطا» دیه شهرت اولنان بر مذهب واردرکه محسوسات، بدیهیات نی انکار ایدرلر ووجودنی مجرد بر خیالدن عبارت ایدیکنی دعوی أیلرلر. بونلر ایسه مجرد بر شهرت قصدی ایله فلسفه اسمنی غصب ایدن بر طاقم ردی ورذیل آدملردر. حقیقی سوفسطا ایسه یونان حکیملرندن «بیرهون» طرفندن تأسیس ایدلن «بیرهونی» مذهبندن و آڭا تابع اولان فلاسفه‌دن عبارت اولور. «انسان ایچون حکمدن امتناع ایتمك لازمدر» دیمك بونلرڭ اڭ معتبر اصللرندن بر اصل اولور. بیرهونی مذهبی بر شینی نفی واثبات حقنده دعوی ایتمای بلکه هر وقت یالگز شك مرتبه‌سنده اولنور. اوشبو «شك» مرتبه‌سنده طورمقدن انسان ایچون بتون حرکات وسکناتنده، احوال دنیاویه و دینیه‌سنده متردد ومتزلزل اوله‌رق طورمق لازم کلماز. بیرهونی موجودات و حقایقنی انکار ایتماز نقط اثباتنه‌ده آشقماز، بلکه هر وقت شك مرتبه‌سنده اولوب دائم بحث وسعی لازم ایدیکنی سویلر. بوڭا کوره: «ولا یمکن فی العالم قوم ینتحلون هذا المذهب (السوفسطائیة) بل کل غلط سوفسطائی فی موضع غلطه» دییان کیمسه حقیقتدن یراق بر سوز سویلامشدر. شرح عقائد اوقودیغمز وقت «سوفسطا» حقنده بتون بتونه یا گلش فکرلر تحصیل ایتدیکمز سببندن باشقه‌لر، بزم کبی دوچار اغلاط اولماسونلر دیه بو یرده اوشبو قدر تفصیلات ویرلدی. بوندن زیاده‌سینی ایستیانلر اختلاف مذاهب حقنده یازلمش کتابلره، علمی وفنی لغتلره مراجعت ایده بیلورلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بوناڭ اوستنه‌ده شیطان: «وقتلی عارض اولان شبهه‌لره التفات ایتمه! بونلر آز وقت ایچنده کچرلر. اگر ده اویله شیلره اهمیت ویروب بغداد شهرینی ترك ایدر اولسه‌ڭ منصبلرڭ، جاه واعتبارلرڭ ألکدن کیدر وکدرلی حاللره دوشارسن، بونی ینگل حساب أیلمه! صوڭره بوکونگی قدر واحترامملرڭی، کیرو قایتارمق اولورسن اما فرصت فوت ایتمش اولور، آنلر بردخی کیروقایتمازلر. نعمت قدرینی، وارچاغنده بیلمك لازم، اش اوتدیکی صوڭ ندامت فائده ویرماز!» دیه نصیحت أیلر ایدی. بوڭا قارشوده کوڭلم: «احتمال عمرڭ بوکون تمام اولمشدر، بوکون تمام اولمامش اولسون، کوب وقتلر قالدیغی حقنده کفیل اولان یوقدر. کوز اوڭنده اوزون بر سفر کورلوب طورلور، حالبوکه بوناڭ ایچون حاضرلك کوردیکڭ یوق. یقینی ایمان تحصیل ایده آلمادڭ وهمیشه شك وشبهه ایچنده یورمکده سن. بتون علمڭ ریادر! آخرتڭ ایچون بوکون حاضرلنماز ایسه‌ڭ نه وقت حاضرلنه چکسن؟ علاقه‌لرڭی تمام کیسوب بوکون دنیادن آزاد اولماز ایسه‌ڭ نه وقت آزاد اوله‌چغڭی بیلورمیسن؟» دییور ایدی. ایشته بو منوال اوزره «بغداد»نی تاشلاب کتمك ایله، مذکور شهرده اولگی خدمتلرم ایله عمر کچرمك آراسنده ترددلنوب یوردم. ۴۸۶ نچی ییل رجبندن اعتبارا آلتی آی مقداری بر مدت اوشبو تردد ایله‌اوتدی. بوندن صوڭ قولمدن اختیارم بتدی، لسانم باغلانرغه باشلاندی. خلق خاطری اولسون‌ایچون درس أیتمك اولسه‌م ده تیلم حرکتلنه آلماز ایدی. تیلم خدمتدن طوقتادیغی سببندن قلبمه بر حسرت توشدی. آشادیغم شیلر هضم‌ایدلماز وایچمش صولرم سکماز ایدی. طبیعی قوتم بتدی، تنم ضعیفلندی، دواسندن ده طبیبلر عاجز قالدیلر. هر یردن امیدم کیسلدیکی صوڭ حق سبحانه وتعالی حضرتنه التجا ایتدم. کوڭلمدن مال وجاه، اهل واولاد محبتی سوندی. کونلرڭ برنده «مکه»گه وارمق بهانه‌سیله «بغداد»شهرندن مفارقت ایتدم.

اصل مقصدم «شام»ه وارمق اولدیغی حالده «مکه»گه دیه سفر ایتمکلکه اورنمی خلیفه‌دن یاشرمك مقصدینه مبنی ایدی. اماهیچ وقت «بغداد»، کیرو قایتمق قصدنده اولنماز ایدم. «نظامیه»ده مدرس اوله‌رق طورمقنی، بغداد شهرنده شهرت ایله کون کچرمکنی بیوك کمالت حساب ایتمکده اولان بغداد عالملری بنم بو ایشمه تعجب ایتدیلر، کوبسی‌ده بو حالمی مسخره ایدرلر ایدی. بغداددن یراق یرده طورمقده ودنیاوی جاهلرنی، مرتبه‌لرنی انسانك کندی اختیاری ایله تاشلامقنی تجویز ایتمامکده اولانلر، امیرلر وحکومت طرفندن یبارلدیکمی ظن أیلرلر ایدی. یاقینده طوروب‌ده حقیقت حالدن خبردار اولانلر بو فکری قلبمدن چیقارمق واولگی وظیفه‌لرم ایله مشغول اولمق حقنده نصیحتلر ایدرلر، سوزلرینی قولاغیمه آلمادیغمی بیلدیکلری ایله: «ای الله! بو کیمسه‌نك بویله حرکتی اهل اسلام ایچون بر آفات سماویه اولسه کرك، ایمدی نه چاره!» دیه بربریله سویلاشورلر ایدی. شو حال ایله بتون منصبلرمی، اهل واولادمی تمام ترك ایدرك سفر ایتدم. یول آزوقی اوله‌رق بر قدر حاجت اصلیه آلدم وکفایت أیلیه‌جك شی بالالره‌ده قویدم. کونلرك برنده «شام» شهرینه یتدم. «دمشق» مسجدینه کروب خلوت وعزلت اختیار أیلادم. بتون وقتلرمی کندی اخلاقمی تهذیب وکوکلمی تصفیه ایتمکله کچردم کوندزین مناره‌گه بنوب ایشگونی بیکلار وشونده یالگزم طورر ایدم. وقتلرم بویله اوزوب طوردیغنده کوکلمه: «فرض حج أیلاسه‌م، مکه ومدینه شهرلرینی کوروب مشرف اولسه‌م، فخر کائنات افندمز حضرتلری تربه‌سینی زیارت ایتسه‌م نه اولور؟» دیه بر فکر توشدی. شوکا کوره حجازه سفر ایتدم. بوندن بالالرم دعالریمی جذب ایتدی یاکه باشقه بر حالمی اولدی؟ نیتمك خلافنه اوله‌رق اهل ووطن طرفنه یول طوتدم. وطنمه قایتدیغم صوك تکرار عزلت ایتدم. خلوتده طوروب قلبمی تربیه أیلر ایدم. لکن اهل عیال مشقتی وآنلرك

مهماتلرینی تحصیل زحمتی مرادلرمه مانع اولور، خلوت لذتلرینی بوزار ایدی. شویله ایسه ده کونلرك برنده مقصدمه ایرشمك امیدنی کیسماز ایدم. اوشبو حال اوزره اون ییل مقداری عمر کچردم. کوب حاللر حاصل اولدی. صوفیه لرك مسلکی حق سبحانه وتعالی حضرتلرینه موصل اولان یول ایدیکنده، طریقلری ده گوزل بر طریق وسیرتلری ده شریف بر سیرت اولدیغنده شبهه م قالمادی. بونلرك اخلاقلری، حرکات وجنبشلری، ظاهری وباطنی حاللری نبوت قندیلندن استفاده ایدلمشدر، بن شویله تابدم. نبوت قندیلندن گوزل بر قندیل یوق ایدیکی معلومدر. قلبنی ماسوی اللهدن تطهیر ایتمك برنچی موقفی، ذکر الله ایله قلب مستغرق اوله رق نمازك تکبیر تحریمه سی حکمنده اولوب ده، بالکل دنیا وما فیهادن فانی اولمق الڭ صوڭ موقفی اولان بر مسلك حقنده سوز سویلرگه اورن یوقدر.

امام غزالی سوزلری بونده تمام اولدی. بوندن آلنه چق حصه پك بیوکدر. دقت ایله بو واقعه نی اوقومش ذاتلر بیلورلرکه غزالی جمود درجه سنده اولان تقلیدلرگه رضا اولمای حریت فکریه لزومینه اشارت أیلر. بو یولده حتی کندینڭ سوفسطا مذهبنه کروب طوردیغندن خبر ویرر. رسمی علملر، جدل ومناظره لر حسد ومنافسه، کبر وحقد سببلری اولدیغندن بو شیلر انسانلرك اخلاقینی بوزاچق فاسد ماده لر وهر بری ده حق سبحانه وتعالی حضرتندن یراقلق پیدا ایده چك شیلر اوله چغنی آڭلادیغنی بیلدر. تصوف ده، جنید وشبلی حکایتلرینی سویلامکدن وآدملر أللرنده اولان شیلرنی اصطیاد ایتمکدن عبارت اولمای بلکه قلبنی تصفیه ایتمك، دنیا وما فیهادن علاقه نی کیسمکدن عبارت ایدیکنی وغیر بو کبی شایان استفاده عبرتلری روایت أیلر.

علم تحصیل ایتمکدن اصل مقصود، یا عقل ایله نفسنی یاکه لسان وحیات اجتماعیه نی اصلاح وتهذیب ایتمکدر. علم کندیسی بالذات مقصود

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اولمای بلکه بر مقصود ایچون واسطه وسبب اوله‌چقدر. اگرده مقصود بالذات اولان شی تحصیل اولنماز ایسه آڭا سبب وواسطه اولان علمڭ کندیسندن معنالی بر فائده اقتطاف ایدلماز. درست سویلاشه بیلمك ملکه‌سینه نائل اولمامش آدمڭ عرب صرفی ونحوسی اوقوب کچرمش بیش اونییلی صرف تضییع وقت عد ایدلسه سزادر. اوشنداق ذهننی خطادن حفظ ایدرگه وسرمایه‌سی اولان اعتقاداتنه دلیل وبرهانلر سرد أیلرگه اقتداری اولمادیغی صورتده منطق قواعدی حفظ ایدن کیمسه‌نڭ بوندن بی خبر اولان کسدن بر فرقی‌ده یوقدر. محرماته مرتکب اولان کیمسه‌نڭ حلال وحرام همده اخلاق علملرندن خبردار اولمه‌سی معناسز بر شیدر. ایشته غزالی، الله تعالی رحمتی سایه‌سنده اولسه کرك اوشبو نکته‌دن خبردار اولمغله مجرد علم ایله اکتفا ایتمای بلکه علمدن مقصد اولان عمل ایله اشتغال ایدرگه، عقل ونفسینی تهذیب أیلرگه لزوم کورمشدر. بونڭ ایچون الڭ مناسب یول، زهد ودنیادن انقطاع، خلقدن عزلت ایدیکنده شبهه‌می وار؟

انسانلر ایچون الڭ بیوك کمالت والڭ عزیز سرمایه نه شیدر بیلورمیسز؟ بو شی «شجاعت ادبیه» در. «شجاعت ادبیه» دیه جاه ومرتبه اهللرینڭ کیفلرینی بوزاچق، ثروت اصحابینڭ خاطرلرینی قراچق‌ده‌اولسون، کندی‌اعتقادینی‌طوغریدن طوغری‌سویلامك ووجدانینه خلاف حرکتده اولمامقدر. سیر شریفه‌لرینی اوقومش کیمسه‌لر بیلورلرکه «شجاعت ادبیه» نڭ برنچی طبقه‌سنده انبیاء عظام اولمشلر، ظاهری بر معینلری اولنمادیغی حالده کندی اعتقادلرینی جهانه سویلامشلر وخلقلری دعوت أیلمشلر. فلان سوزنی سویلر ایسه‌م عبداللطیف وفلاننی دیبور اولسه‌م عبدالحکیم یاراتماز. بونی یازسه‌م کمال واوته‌کینی یازسه‌م جمال سویماز. بو فکرم فاش اولسه یاشلر کولرلر، آنسی مشهور اولسه قارتلر دانوس یاصارلر دیه قورقوب طورمش آدم ایچون

Из фондов Российской Национальной библиотеки

خاتونلر کیومی کیوب خاتون اولوب یوررگه تیوشلی . حکما وادبادن
خاتونلر حقنده تنقیص ایدوب سویلانمش نه قدر سوز صادر اولمش
ایسه مذکر ومؤنثلکدن قطع نظر ایدرك اوشبو کبی جبانت، نفاق
وریا صاحبلرینه محمولدر. انسانلر حقیقت حالده «شجاعت ادبیه»
صاحبلری اولوب بو صفت آنلرده بر قدر طبیعیدر. بالالر وصبیلرنڭ
سویلاشدیکلرینی اعتبار ایله دکلاوچیلر کوررلرکه بونلرده «شجاعت
ادبیه» علامتلری مکملدر. فقط بو کمالت بوزوق مربیه ونادان مربیلر
کثافتی سببلی خراب و ویران اولور.

اوین ایله مشغول بالالر خلیفه عمر رضی الله عنه حضرتلری کلدیکنی
کوروب قاچمشلر ایدی. یالگزی قالمش عبدالله بن زبیرگه
خطاب ایدرك حضرت عمر: «ایبده‌شلرنڭ قاچدیلر سنڭ بو یرده یالگز
طوروب قالوڭنڭ سببی نه‌در؟» دیدیکنده عبدالله‌ده: «ای خلیفه! بر
عیبم وارلغنی بیلماز ایدم که حضرتکزدن قورقوب قاچایم واورام‌ده تار
دگل ایدی که سزگه یول ویرر ایچون دیه بر طرفه کیده‌یم. اوشبونڭ
ایچون قاچمادم‌ده، بو سایه‌ده التفاتکز ایله‌ده مشرف اولدم!» دیمشدر.
بو شی شجاعت ادبیه نمونه‌سیدر. «شجاعت» ادبیه شول درجه‌ده محترم
وشول درجه‌ده عزیزدرکه بونی تقدیر ایدرلك کمالتلری اولان کیمسه‌لر
بونڭ ایچون جهان خلقینه قارشو بر طرفده یاپ یالگزلری قالورلر، حتی
که بو یولده جانلرینی فدا أیلرلر. اوزلرینڭ اون مثلی اولان وحشی
عسکرلر ایله حضرت حسین رضی الله عنه‌نی صوغشرغه مجبور ایدن شی
«شجاعت ادبیه» ایدی. معاویه آدملری قولندن حجر بن عدی باشی
کیسلوی «شجاعت ادبیه» سببندن ایدی. سعیدبن جبیر «شجاعت ادبیه
یولنده حجاج قلچی ایله جان ویردی. احمد ابن حنبل، ابوحنیفه وبخاری
حضرتلرینڭ کورمش جفالری «شجاعت ادبیه» یولنده ایدی. بو کبی
آدملرنی صانامق سوزنی اوزایتور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

شجاعت ادبیه صاحبلرینڭ بری ده امام غزالیدر. مشارالیه حضرتلری کندی فکرینی آچیقدن آچیق سویلامش و هیچ یاشرمکسزین علنی صورتده یازمشدر.

فقیهلرڭ منزلەلری خلیفەلر و عوام آراسنده بیوك و نفوذلی اولان بر وقتده غزالی: «فقه، تزکیهٔ نفس طریقنی اتقان ایتمکدن عبارتدر، سزڭ کبی قضا منصبلرینه کرر و وظیفه آلوب راحت طورر ایچون یالڭز طلاق و عتاق، مدبر و مکاتب مسئلەلری بیلوچی خلافیات و شطحیات اربابی فقیه اولماز» دیه بونلره قارشو چیقمشدر. فن توحید حقنده اولان اولان بشارتلرینی کندیلرینه حمل ایدن اهل کلام اوزرینەده: «اویله بشارتلر قرآن شریف اصولی همده حوادث کونیه و مواد طبیعیه ایله استدلال ایدرك حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه ایمان ایدنلر حقندەدر، سز ایسه اهل جدل و کلامسز، قرآن اصولی ایله مناسبتڭز یوقدر!» دیه سویلر اولمشدر. و هکذا.

الڭ یاقینلرڭ سوزلرینی قولاغینه آلمای، خلقلرڭ: «اهل اسلام ایچون بو شی بدنام و خذلان اولدی، فاتحەسزدر، فلاندر» کبی سوزلرینه ذره قدر اهمیت ویرمکسزین بغدادنی و نظامیەنی تاشلاب کیدوی «شجاعت ادبیه» سی تمام یرنده اولدیغینه دلیلدر، باشقه دلیل کرکماز.

امام غزالینڭ عزلتنه دنیادن انقطاع و دنیا لذتلرینه نفرت ایتمك معناسینی ویرمکمز، خلق فکرینه کورەدر. انسانلر آراسنده، عزلت و تصوفه انتساب ایتمکلره دنیا وما فیهادن اعراض و نفس مرادلرندن منعلنمك معناسی ویرلمك شایعدر. فقط ظاهری کورنوشده اولان عزلتلر و لذتلردن نفرتلر، کندیلریده دنیا لذتلرندن همده الڭ اساسلی و الڭ جدی لذتلرندن اولمادیغی نه دلیل ایله اثبات ایدلنه چکدر عجبا!

دنیا لذتی، کوڭل راحتندن و نفسڭ قرار و سکونتندن عبارت اولسه

کرك. روچیلدلر بایلغینه و بیسمارقلر شهرتینه مالك اولدیغی حالده جانی راحتسز و معیشتی لذتسز اولان بر آدمڭ، تاغ باشینه یاکه اورمان آراسینه چکلدیکی صوڭ قلبنه حضور و نفسینه صفا کلمه‌سی ممکندر. اختیارلری ایله دنیا پادشاهلغینی تاشلاب‌ده حماللق ایدوب یوروچیلر و بتون دنیادن علاقه‌لرینی اوزوب یاشاوچیلر یوقمیدر؟ مشهور «ساکیامونی» بونلرڭ بریسی اولسه کرك. بویله آدملر نه یوزدن دنیادن انقطاع ایتمش و نفس مرادلرندن واز کچمش صانالورلر؟.. «ساکیامونی» نڭ کوڭلی، شهزاده وقتینه نسبتله، عزلتده حالنده دخی راحت اولمادیغی نه کبی برهانلر ایله بیلنور؟ ظنم احتمال خطادر، شویله ایسه‌ده اوستدن کورلمش عزلت و دنیادن انقطاعلر، کندیلری‌ده دنیا لذتلرینڭ بر فصلی اوله‌چغی خاطرمه کلور (۳۷). بونی ایسه جزئی بر تجربه‌م‌ده تقویه ایتمکده‌در. عزلت ایدوچیلردن بری کندینڭ حالندن نه قدر ممنون ایدیکنی اوشبو شعرلری ایله اعلان أیلر:

أنست بوحدتی و لزمت بیتی * فطاب الانس لی وصفا السرور
و أدبنی الزمان فلا ابالی * بأنی لا ازار ولا ازور
ولست بسائل ما عشت یوما * أسار الجند ام رکب الامیر

انسانلر، طبیعت خلافنه بر آز حرکت أیدرگه مقتدر اولسه‌لرده بو حرکتلرنده دوام ایلرگه مقتدر دگللردر. بر شیده اختیار ایله دوام کورلور ایسه اول شیڭ طبیعی اوله‌چغی ایله حکم ایتمك لازم کلور. طبیعی اشلر، عین دنیاوی لذت اوله‌چقدر والسلام!

(۳۷) افطار وقتنده اولان لذتلرنی کورمك همده باشقه‌لرڭ مدح و ثنالرینی ایشتمك ایچون، صبی بالالر، الوغلر ایله برابر اوزون کونلرده روزه طوتارلر. بو حال دنیاوی لذت دگلمیدر؟

Из фондов Российской национальной библиотеки

مقصد

٧

تعلیم و تعلم. متعلم و معلم. دنیاوی عالملر. شرعی عالملر. عالملر.

غزالی کندی عصرنده بیوك بر اسلام مدرسه‌سنده تدریس ایله شغللندیکی، تعلیم و تعلم مسئله‌سینی نظریه‌سی ایله تطبیق ایتدیکی سببندن علم و تعلیم هم تربیه طوغروسنده اولان فکری شایان اهتمامدر. دنیاده کوب شیلر اولورکه علمی ایله عملی آراسنده، ظن ایدلدیکی درجه‌ده مناسبت اولماز. شونك ایچون بحثلرنی آنچق علمی جهتدن بیلمش کیمسه‌لر ایله هم علمی هم عملی جهتدن بیلمش آدم آراسنده اولان فرق، الوغدر.

بو یرنی اوقوچی بعض بر یاش شاگردلر: «غزالی عصری کچدیکینه کوب وقتلر اوتدی، شمدی فرنکلر، تربیه فنلرینی چوق ترقی ایتدردیلر، شونك ایچون غزالینك تعلیم و تربیه حقنده اولان فلسفه‌لرینی سویلاب سوز اوزایتورغه لزوم کورلماز!» دیه‌چکلردر. درست! تکامل قاعده‌سینه کوره هر بر فن ایله برابر تعلیم و تربیه حقنده اولان فکرلر، معلوماتلر آرتدیغنده شبهه یوق، فقط فرنکلر طرفندن زینتلانمش و بیزانمش، تربیه و تعلیم قاعده‌لرینك اصل دیواری، غزالی و امثالی طرفندن بنا ایدلمش اولماسون! فرنکلرك پیداغوغیا تسمیه ایتدیکلری فن حقنده اولان استاذلری ایچنده غزالی اسمی‌ده ذکر اولنور.

غزالی، تعلیم و علم بحثلرینه مخصوص اولمق اوزره «احیا» ده «کتاب العلم» ده سویلامش شیلرینی بر قدر بسط ایله «فاتحة العلوم» اسمنده مستقل بر رساله تألیف ایتمشدر. بز ایسه تفصیلاتنی «احیاء

Из фондов Российской национальной библиотеки

علوم الدین» کتابنه حواله ایدوب خلاصة الخلاصه‌سینی بو یرده بر قدر بیان ایده‌چکمز.

متعلم. متعلم حقنده غزالی فکری بویله‌در: علم، قلب عبادتی وجناب اللهه تقرب ایدلنه‌چك واسطه اولدیغی سببلی، علم تحصیل ایدرگه کوکلی فساد اخلاقدن تصفیه ایدوب کرشمك لازمدر. زیرا ظاهری طهارت اولمادیغنده نماز درست اولمادیغی کبی فساد اخلاق طهارتسزلگندن تصفیه ایدلمازدن مقدم قلب عبادتی ده درست اولماز. تعلیم وقتنده کوکل تشویشلندره‌چك شیلردن فراغت لازم اولدیغندن چیت یرلرگه سفر ایدوب اوقومق، سعادت دینیه وکمالت دنیویه‌لردن خبردار وشویله شیلرنی تعلیم ایله مشغول اولان معلملره مصادف اولان متعلملر بتون اختیارلرینی معلملره تسلیم ایتمك لازمدر. مستقل بالارادة اولوب‌ده هنری یالگز تقلید ونقل مذاهب‌که منحصر اولمامش استاذلر حضورنده اولمق شرطیله متعلم، استاذی قاشنده مرضی اولان مسلك اوزرنده دوام ایدرگه واختلافات مذهبیه‌دن اجتناب ایلرگه تیوشلی. اوشنداق دین و دنیا ایچون مهم ومحمود اولان فنلرنڭ هر برندن حصه آلورغه وفنلرنی تدریجی صورتده ولازم ترتیبی ایله تحصیل ایلرگه، اگرده هر فنی بیلور ایچون فرصت مساعد اولمازسه، تحصیلی نصیب اولان فن حقنده بتون اقتدارینی صرف ایتمك لازمدر. بونکله برابر بر فن اهلنده کورلمش خطالقنی اصل فن اوزرینه اسناد ایتمك جائز اولماز. زیرا فن اهلی خطاسندن، فن کندیسی خطا اولمق لازم کلماز. (۳۸) تحصیل ایدله‌چك فننك فضلیتی نه جهتدن (دنیاویمی، آخراویمی؟) ایدیکنی بیلورگه، دنیاوی جاه ومال ایچون دگل بلکه کوکلی فضیلت ایله زینتلمکنی قصد ایدرگه تیوشلی.

(۳۸) امام غزالینڭ اوشبو سوزی حکمینه کوره بر اصول جدیده معلمینڭ بوزوق حرکتنده اولنمه‌سندن اصول جدیده‌نڭ بوزوق شی اولمه‌سی ایله حکم ایلامك منطقسزلك اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

معلم. معلم حقنده غزالی فکری بویله‌در: معلم، کندینڭ شاگردلرینی بالالری اورننده کوروب آنلره شفقتلی اولسون. آنلرنی آخرت خسارتندن حفظ ایتمك قصدیله شغللنسون. بناءعلیه معلم ایچون شاگردلرینی تحقیر ایتمك وسؤ اخلاق کوسترمك کبی شیلردن نهایت درجه‌ده صاقلانرغه، صاحب شریعت (رسول اکرم) عادتنه رعایت یوزنـدن (اگرده معیشتی ایچون محتاج اولماز ایسه) علم اوگرتدیکی برابرینه حق آلمازغه وشاگردلرگه منت ایتمازگه وهر وقت شاگردلره نصیحت اوزرنده اولوب سؤ اخلاق کبی شیلردن اصولی ایله منع ایدرگه تیوشلی. بر فنده متخصص اولان معلم ایچون ایکنچی بر فنی ذم وتقبیح ایتمك، متعلمڭ فهمی ایرشه‌چکدن زیاده اوقوتمق ومتعلمك ادراکی ایرشمیه‌چك شیلردن خبر ویرمکله قلبنی تشویش ایتمك وآنلره جدال وبحث ایشکلری آچمق جائز دگلدر. بونڭله برابر معلم، یالگز لسانی ایله‌گنه دگل بلکه فعلی ایله‌ده معلم اولورغه، لسانی ایله اوگرتمش درسلرینی فعلی ایله تکذیب ایتمازگه تیوشلی.

دنیاوی علملر. امام غزالی، علمنی «شرعی» و «غیر شرعی» اسمیله ایکی قسمگه آیرر ویالگز پیغمبرلر واسطه‌سیله اوگرانلمش علملری «شرعی»؛ حساب کبی مجرد عقل واسطه‌سیله، طب کبی تجربه ایله بیلنمش شیلری «غیر شرعی» دیه تسمیه ایلر. بوندن صوڭره «غیر شرعی» اولان علملری «علوم محموده»، «علوم مذمومه»، «علوم مباحه» اسمنده اوچ قسم اوزرینه وعلوم محموده‌نی‌ده «فضیلت» و «فرض کفایه» اسمنده ایکی‌گه آیرر. طب علمی کبی حیات انسانیه سببی اولان هم‌ده حساب کبی معاملات وقتنده محتاج اوله‌چق علملری «فرض کفایه» دن اما طب و حساب علملرینڭ دقیق سرلرینی اوکرنمکنی «فضیلت» دن عدایلر. سحر، طلسم، شعبده وتلبیسلرنی «علوم مذمومه» دن اما شعر و تاریخلرنی «علوم مباحه» دن

Из фондов Российской национальной библиотеки

صانار (۳۹). هندسه وحساب، منطق والهیات هم طبیعیاتنی «فلسفه اسمی تحتنه جمع ایتدیکی صوكٔ بو یله روشده تفصیلات ویرر: ۱) هندسه ایله حساب، اعتدال درجه‌سنده اولمق شرطیله «علوم مباحه» دندر. ۲) منطق ایله الهیات، کلام علمندن معدوددر. ۳) طبیعیات، بعض قسمی دینه مخالف وبعضیسی‌ده لزومسز شیلردر (۴۰). علم کلام حقنده: «بر بدعتی رد ایدر مرتبه‌سی فرض کفـایه، دینه تعلقسز اوشنداق مجادله‌دن عبارت اولان مرتبه‌لری بدعت مذمومه‌در» دییور.

شرعی علملر. شرعی علملر حقنده غزالی دییور: «شرعی علملر هر بری محمود اولوب بونلردر: ۱) قرآن شریف، سنت رسول الله، اجماع امت وآثار صحابه. بونلر ایسه - اصول - اعتبار ایدلنور. بو اصولدن استخراج ایدلمشلری - فروع - اسمنده اولور. ۲) اوشبونلرنی بیلورگه سبب اولان علملر: علوم عربیه کبی. ۳) تفسیر، اصول الفقه واسماء رجال کبی.

عالملر. امام غزالی، عالملری «دنیا عاملری» و «آخرت عالملری» دیه ایکی‌گه تقسیم أیلر وهر برینكٔ علامتلرینی سویلر. بو طوغروده تفصیلات‌ویرر اولسه‌ق سوز اوزایاچقدر، مراق‌ایدنلر «احیا» غه مراجعت ایدرلر.

بو یرده اولان «عالملر» سوزندن، اوقوچیلرك ذهنلری ءلکتمزده

(۳۹) بو سوز شاید مجرد تفکه و وقت کچررگه سبب اولان شعرلر حقنده‌در. یوقسه لسان وعربیه‌نی بیلورگه یاردم و یوره‌چك همده بلاغت ملکه‌سی کسب أیلرگه سبب اوله‌چق اشعار علمی فرض کفایه اوله‌چغنده شبهه یوق. اوشنداق «تاریخ» دن مقصدی‌ده علمای حدیث تاریخی اولسه کرك. غزالی عصرنده بو علم‌گه کوب احتیاج اولمامش ایسه‌ده، شمدی کوب عصرلر اوتدیکی، دین وشریعت قاعده‌لرینی بیلمك وضبط ایتمکده بو علمكٔ کلی بر فائده‌سی اولدیغی جهتدن فرض کفایه اوله‌چغنده شبهه یوق. «المنار» ج ۹. بیت ۹۵ - ۹۶

(۴۰) بو سوز عمومنچه طوغری اولماسه کرك.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اولان اوکازلی ملالره کتماسون. ملالق، رسمی بر منصب اولدیغی ایچون بو بحث ایله مناسبتی یوق یا که پك آزدر.

مقصد

٨

غزالی فلسفه‌سی. یونان وعرب فلسفه‌سی. راموس وباکون. حوادث طبیعیه. اسباب ایله مسببات آراسنده ملازمت. وحدت وجود. علم کلام. درس آرالرنده شاگردلرك اوینامقلری. لیس فی الامکان ابدع مما کان. هیرقلیس تصوف وعلم. ابن باجه وابن طفیل. اجتماعی، عمرانی اقتصادی حاللرایله اولان مناسبتی.

عربلرده اولان فلسفه، آرسطوطرفندن وضع ایدلنوب «ایسخولاستیك» تعبیر ایدلن قیاس اصولندن عبارت اولنور و بوکاده «میزان» دیه اطلاق ایلرلر ایدی. دین وزمان تأثیری اعتباره آلنمار ایسه یونان فلسفه‌سی ایله عرب فلسفه‌سی آراسنده فرق کوب یوقدر. بو کونده «یکی فلسفه» دیه شهرت اولمش فلسفه، غزالیدن صوڭ ١٥٧٢ میلادیده مقتول اولان راموس ایله وآندن صوڭ میدانه چیقمش باکون طرفندن تأسیس ایدلمشدر.

باکون، یونان وعرب فلسفه‌سی حقنده: «بو فلسفه‌دن بنوبشر ایچون گوزل بر نتیجه کورلمادی وکورلمیه‌چکی‌ده معلوم اولدی. زیرا بو آنچق سفسطه وجدل تعلیم أیلر. حالبوکه حقیقته ایرشمك و انسان عالمینه ثمره‌لی بر خدمت کوسترمك ایچون جدل و سفسطه نڭ لزومی یوقدر. سفسطه وجدل ایسه ـ کرك حق و کرك باطل اولسون ـ غلبه وظفر تابمق ایچون فائده‌لی بر شیدر. لکن بویله فائده‌لردن صبیلر و عقلسزلردن باشقه‌لر لذت تابمازلر. بوندن باشقه، عرب فلسفه‌سی

Из фондов Российской национальной библиотеки

یالکز یونان فلسفه‌سینی ترجمه‌دن عبارتدر، حالبوکه یونانلولر نوامیس طبیعتنی کندیلری ده بیلمازلر ایدی، یونانلولر دنیانڭ صبی وقتنده کلوب کتدیلر، اما بو کونگی دنیامز بالغ بلکه قارتلق عصرنده در، صبیلق وقتنده اولان شیلر، بالغ وقارتلق وقتلری ایچون کافی اولماز. بو کونگی عقول بشرنی یونانلولر فکری ایله بغاولاب طورمق جائز دگلدر، شونڭ ایچون انسانلرڭ فکرلری حر اولسون ویونان فکرلری ایله مقید اولەرق محبوس طورماسونلر، هر کیم نوامیس طبیعتنی کندی تجربه‌سینه کوره درس آیلاسون وهر نرسه‌نی اوز عقلی ایله اولچاسون!» دییور اولمش و«یکی فلسفه» ایچون کندیسی بر پروغرام توزومشدر.

بعض کیمسه‌لر: «غزالی، فلسفه واضعلرندن دگل بلکه ایسکی فلسفه‌نی بوزوچیلردن‌غنه ایدی، بونی‌ده فلسفه اصولی ایله دگل بلکه یالکز سوزگه مهارتی و جدلده اولان ملکه سی ایله اجرا ایتدی!» دیدیکلری حالده ایکنچیلر: «خیر! غزالی ـ عقل انسانی هر قیدلردن آزاد اولوب جناب الله ملکوتنده یوزارگه وهر نرسه‌نی فکر ایلمك حقنده حر صفتده اولورغه تیوشلی ـ دیه دعوی ایلر ایدی. بو ایسه باکون تأسیس ایلمش فلسفه‌نڭ نیگزیدر. بو تقدیرده غزالی یکی فلسفه نڭ نیگزلرینی بنا ایدوچیلردندر!» دییورلر.

هر حالده غزالی، فلاسفهٔ طبیعیون اوزرینه محاربه آچوب آنلری رد ایتدیکنده نزاع یوقدر. «تهافت» اسمنده اولان کتابی بتون بتونه اوشبو طوغروده یازلمشدر.

غزالی، «تهافت»ده فلاسفهٔ طبیعیون مسلکنی اوشبو اوچ قسمه آیرر: ١) عالم، ازلی و ابدی اولمغله اولی ده و آخری ده یوقدر. ٢) جناب الله علمی، جزئیاتی محیط دگلدر. ٣) بعث، حشر اجساد وجزا کورمك اولمادیغی کبی جهان یوزنده اولان حوادث طبیعیه، محسوس اولان اسباب طبیعیه ایله معللدر. مثلا کسوف، قویاش ایله یر آراسینه

Из фондов Российской Национальной библиотеки

آی کره‌سی کروب قاپلادیغی وخسوف‌ده قویاش ایله آی آراسینه بر کره‌سی کروب قاپلادیغی سببندن اولور.

غزالی، اوشبو اوچ قسم مسلـکنی سویلادیکی صوڭ اوچونچی قسمده حوادث طبیعیه لرڭ محسوس اسباب طبیعیه ایله معللر، دیه ایتمش دعوالرنده فلاسفه‌نی حقلی کورر وکندی طرفندن‌ده دیور: «بو خصوصلری انکار ایتمك قصدیله فلاسفه ایله مناظره ایدن کیمسه، حقیقت حالده فلاسفه‌گه دگل بلـکه اسلام شریعتنه جنایت ایتمش اولور. زیرا بویله شیلر، انـکاره مجال اولمامش هندسه و حساب قاعده‌لری ایله ثابتدر. بو دلیللره واقف اولانلر حتی وقتلرندن ایلك کسوف وخسوفلردن خبر ویره بیلورلر. اگرده بوڭا قارشو: ــ بویله شیلر اسلام شریعتنه خلافدر ـ دییولور اولسه مذکور دلیللره واقف ذاتلر، دلیللری ایله بیلنمش شیلرده دگل بلـکه شریعتڭ کندیسی حقنده شبهه‌ده قالورلر. یولی ایله طعن ایدنلره کوره، یولسز اوله‌رق یاردم ویرمك قصدنده اولانلردن، شریعت دخی زیاده ضرر کورر. اوشبو حکمت ایچوندرکه: ــ عقللی دشمن، عقلسز دوسته‌کوره خیرلیدر ــ دییورلر» (٤١).

امام غزالینڭ اوشبو سوزندن باشقه هیچ بر سوزی اولمامش ودین اسلام یولنده بر خدمتی کورلمامش اوله ایدی کندیسنڭ نه قدر عقللی ونه قدر طوغری فکرلی ونه قدر فهملی وادراکلی ایدیکنی اثبات ایدر ایچون اوشبو سوزی کامل یتمش اولور ایدی. بو سوزی شـریعت

(٤١) غزالی بو سوزینی بر قاچ اثرلرنده اجمال وتفصیل ایله ذکر ایتدیکی معلوم. اگرده غزالینڭ بتون اثرینی بر طرفه واوشبو سوزینی‌ده بر طرفه قویار اولسه‌لر اوشبو سوزی معنالی وحکمتلی اولمق نقطه‌سندن جمله‌سینه غالب کله‌چکنده شبهه یوق. بنو بشر معیشتی ایچون محتاج اولان هر بریگی شیلرنی شریعت اسمندن انکار ایدوب طوروچیلر ودیننی‌ده طبیعت کتابی ظن ایدوب طبیعیات حقنده دین ایله استدلال ایدوچیلر، غزالی دیدیکی کبی صرف اسلام شریعتنی سوکدررگه وجهان یوزندن نامرینی قورتوغه سبب اولمقده‌لردر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اسلامیه‌نی محافظه یولنده یوزلر جلد ایله یازلمش کتابلرنڭ خدمتلرندن آرتق خدمت أیلر واهلیتسز آدملر طرفندن یازلمش یوزلر ایله جلددن عبارت خرافاتلرنی، بحث ومناظره‌لرنی نیگزلرندن یمروب اسفل سافلینه توشرر. اوشبو اصللره کوره هیئت عالم وخلقت دنیا حقنده حتی‌که طبیعیات وعلوم کونیه‌گه دائر، یقینیات و قطعی دلیللرگه خلاف نه قدر خبرلر وحدیثلر وار ایسه اسنادلرنده، روایتلرنده طعن اولنمادیغی تقدیرده‌ده هر برینی تأویل أیلمك و ظاهرندن صرف ایتمك واجبدر. بوڭا عجب ایدلماسون! حدیث کتابلرینڭ الڭ درستلری بخاری ومسلم صحیحلری ایدیکینه اهل اسلام آراسنده اتفاق واقع اولدیغی حالده ایچلرنده اولان حدیثلرڭ هر بری‌ده اهل اسلام آراسنده قبول ایدلوب بتمش دگللردر. صحیحین حدیثلرندن کوبلر واردرکه یقینی وقطعی دلیللره خلاف اولمق مجبوریتی ایله دگل حتی بك جزئی بهانه‌لر ایله رد ایدلوب کلمشلردر. ایمدی باشقه کتابلره نه قالدی؟ بناء علیه بر کره‌سنی تیشوب ده بر طرفندن ایکنچی طرفینه چیقار ایچون تدارك کورلورگه باشلاندیغی بر وقتده سیوطی جمع ایتمش حدیثلرڭ ظاهرلرینه تمسك ایدوب یرڭ بالقلر واوگوزلر اوستلرنده طوردقارینی سویلامك، یالڭز چیتلرنی اسلام دیننده نفرت ایتدررگه سبب اولور. بوبله شیلر، صریح صورتده اسلامه جنایت دگلمیدر؟ بوندن صوڭ غزالی طبیعیون طرفندن ایدلمش ازلیت عالم وابدیت عالم حقنده اولان دعوالرنی، جناب اللهڭ علمی جزئیاتی محیط اولمیه‌چغی هم‌ده بعث وحشری انکار حقنده اولان دلیللرینی برر برر جرح وابطال أیلر (٤٢).

غزالی، اسباب ایله مسببات طوغروسنده: «فلاسفه‌نڭ اسباب ایله مسببات آراسنده تلازم وارلغنی دعوالری و بوڭا فرع ایدرك سببدن

(٤٢) غزالینڭ بوکبی فلاسفه‌گه اسناد أیلامش سوزلرینڭ کوبسی افترا ایدیکنی ابن رشد دعوی أیلامشدر.

Из фондов российской национальной библиотеки

باشقه مسبب ومسببدن باشقه سببك وجودی ممکن دگل، دیه أیلامش حکملری درست اولماز، (٤٣) زیرا عادتده سبب و مسبب دیه اعتقاد ایدلمش شیلر آراسنده مقارنت ضروری دگلدر. بناء علیه بری اولدیغنده ایکنچیسینكده اولمه‌سی وبالعکس بری اولمادیغنده ایکنچیسینك ده اولمامقلغی لازم کلماز. سبب ایله مسبب آراسنده اولان مقارنت، حکم ضرورت ایله دگل بلکه حق تعالانك تقدیری سبقت ایتدیکینه کوره‌در. شونك ایچون آشامقسزین طویمق وباشی کیسولدیکی صوك هم انسان صاغلام قالمقی ممکندر» (٤٤) دییور.

بو سوزلرك ظاهرینه کوره حکم یورتمکده اولان آدملر: «غزالی، باشقه متکلمون قبیلندن اسبابی و اسباب ایله مسببات آراسنده تلازم و ضرورت اوله‌چغنی انکار ایلر» دیه‌چکلرنده شبهه یوق. فقط غزالینك بو سوزینی «غزالینك مقصدی اسباب وعلەلرك تأثیری اولمق قدرسینی گنه انکار ایتمك اولوب، آرالرنده اولان ملازمت انفکاکی، اجتماع ضدین یا که ارتفاع نقیضین قبیلندن محال دگل بلکه ممکن ایدیکنی بیاندر یوقسه غزالی اسباب ایله مسببات آراسنده تلازم وارلغینی انکار ایتماز» دیه تأویل ایدنلر وار.

غزالینك «مشکات الانوار» نام اثرنده حقیقت قلب حقنده اولان «وهو جوهر عزیز من جنس جوهر الملائکة و اصل معدنه فی الحضرة الالهیة من ذلك المکان جاء (٤٥) والی ذلك المکان یعود» دیدیکی سوزندن استدلال ایدرك وحدت وجود ایله قائل ایدی دیه ظن ایدنلر وار. «کتاب الاربعین» ده اولان: «اذ لیس مع الله تعالی غیره بل

(٤٣) تهافت. بیت ٦٤.
(٤٤) ابن رشد بوسوزلرنی رد ایلر. «تهافت التهافت» بیت ١٢٢-١٢٣.
(٤٥) غزالی قاشنده قلب، روح، نفس، عقل هر بری برشی اولوب مذکور لفظلر ایسه مترادفدر.

الموجودات کلها کالظل من نور القدرة فلها رتبة التبعية لا رتبة المعية فليس فی الوجود مع الله غیره» (٤٦) دیمش سوزیده تقریبا اوشبو معناده در. ایکنچی بر فرقه ایسه: «خیر! غزالی وحدت وجود ایله قائل اولمق شویله طورسون بلکه بو مذهبنی رد ایتدی و بو مذهبده اولانلرنی جهالته نسبت ویردی» دیه تبرئه أیلرلر. صوفیه‌دن کوب ذاتلرك: «ممکنات وجودی کوزگیده اولان مثال قبیلندن وجود ظلی ایله گنه موجوددر!» دیدیکلری معلوم. فقط بوندن صوڭ بونلر ایکی‌گه آیرلورلر. بری ایسه وجود ظلی، کندیسی خارجده موجود دگل بلکه بونڭ وجودی وهمی وخیالی گنه، دیدیکلری حالده، ایکنچی فرقه‌سی‌ده وجود ظلی ایله موجود شیلرڭ وجود خارجی ایله موجود ایدیکنی دعوی أیلرلر. بونلرڭ اولگیلری وحدت وجود ایله قائللر اولوب بونلر: «ماشمت الممکنات من رائحة الوجود * سوی الله والله تالله ما فی الوجود» هم‌ده «وما انت غیر الکون بل انت عینه * و یفهم هذا السر من هو ذائقه» دییورلر. لکن غزالینڭ یوقاروده اولان سوزلرینڭ اولگی مذهبه آچیق روشده دلالتی یوقدر. بناءً علیه شونلردن استدلال ایله وحدت وجود ایله قائل ایدی دیمك طوغری أولوب بتماز. اگرده باشقه بر سوزلری وار ایسه بر دیه‌چك یوق! (٤٧).

امام غزالی، علم توحید و صفات ایله اشتغال ایتدیکی کبی علم کلام ایله‌ده اشتغال ایتمش وبو بابده خیلی اثرلر میدانه کتورمشیدی. مع ما فیه بو فن ایله شغللنوچیلردن پك‌ده راضی اولماز ا‌و: «قرآن ایله حدیث شریفلردن خارج اولان علم کلام ایله فلسفه، یامذموم اولان مجادله ویاکه صرف سوز اوزایتمقدن عبارت اولان ترهات وهذیاناتدر، سلفلر ایسه بویله شیلر ایله اشتغال ایتمامشلر بلکه بونی بدعت عد أیلامش

(٤٦) یازمه نسخه.
(٤٧) لیف تولستوی اثرلرینی اوقومش آدملرڭ هر بری «پانته ئزم» حقنده سوز سویلامکده اولدقلری سببلی بو یرده وحدت وجود حقنك مجبوری صورتده بو قدر سوز یازدق.

لردر، رسول أکرم حضرتلری وفات اولدیغی وقت، اصحاب کرام نچه
بیکلر ایله صانالدیغی وهر بری فخر الانبیا أفندمز طرفندن مدح و ثنا
اولندیغی حالده آرالرنده کلام صناعتینی بیلن اولماز ایدی» (٤٨) دیور.

«نظامیه» ده کوب طلبه آراسنده تعلیم ایله شغللندیکی وهر صنف
شاگردلرك احوال روحیه‌لری ایله آشنالك حاصل ایتدیکی سببلی اولسه
کرك درس اوستنده اولان بالالری مناسب وقتلری ایله اوین اویнارغه
رخصت ویرلمه‌سینی موافق کورر و: «اوین ایله کوکللری راحتلنمادیکی
تقدیرده قلبلرینك نشاطسز قالمقلری وغباوت کسب ایتمکلری ممکن»
اوله‌چغنی سویلر.

«لیس فی الامکان ابدع مما کان» مضموننده اولان سوز، غزالی
فلسفه‌سندن اولمق اوزره قبول ایدلمش و بر قاچ آدملر طرفندن بونك
برابرینه طعن وتشنیعلر ایدلدیکی حالده بر قاچلری ایسه ثنا ایله
قارشو آلمشلردر. (٤٩) فقط بو سوز الك ابتداء یونان فلاسفه‌سندن
«هیرقلیس» طرفندن سویلانمش ایدی، غزالی ایسه یونان فیلسوفینك
اسمنی ذکر ایتماکسزین روایت أیلدیکی جهتله معلوم فلسفه، غزالی
مالی اوله‌چغی ظن ایدلمشدر.

انسان هم جسمانی هم روحانی ایدیکی معلومدر. جسمانی اولدیغی
جهتله بر مدتلر عالم سفلی اوزرنده قالور ایسه‌ده صوڭره‌دن روحانیتی
غلبه‌ایدرك عالم علوی گه‌انتقال ایده‌چکدر. عالم علوی وسفلی دیمکدن

(٤٨) غزالی بوسوزنی علم عصرنده سویلامشدر. غزالی عصرنده اولان افکار
عمومی بوسوزك معناسینی ادراك ایدرلك درجه‌ده اولنور ایدی. آندن صوڭ ایسه علم
تنزل ایتدی، افکار عمومی‌ده: «صحابه‌لر کلام فننی بیلمازلر ایدی» دییولمش سوزنی:
«صحابه‌لر قرآن علمنی ودین احکامنی بیلمازلر» دیمك یرنده قوللانر اولدی. اوشبو
سببدندرکه صوڭ کلن عالملر، عوام هجومندن قورقوب: «صحابه‌لر شرف صحبت سببلی
علم کلامدن مستغنی اولورلر ایدی» دیمك کبی عبارتلر استعمال ایدرگه مجبور اولمشلردر.
(٤٩) الاحیاء. ج ۴ بیت ۱۸۳.

Из фондов Российской национальной библиотеки

مقصد، عالم معقول ایله عالم محسوس اولوب، هر بر محسوس شی عالم سفلی وهر بر معقول شی عالم علوی اعتبار ایدلنور. انسان دنیاده یاشامکده اولدیغی حالده کندیسینی عالم علوی گه کرگه استعداد کسب ایده‌چك صورتده تربیه ایتمك ایله مدیوندر. یونان فلاسفه‌سندن کوب ذاتلر اوشبو مقصد یولنده سعی واجتهادلر، بلکه بتون عمر وراحتلرینی فدا ایدر اولمشلر. عالم علوی گه ارتقا ایتمك حقنده اجتهاد ایتمیان انسان بونلر نظرنده، انسان دگل بلکه غیر قابل خطاب حیوان وانعام حکمنده عد ایدلمشدر. فقط عالم علوی گه کرمك وایکنچی عبارتله سعادت ابدیه کسب ایتمك یولی نه ایله‌در؟ بو طوغروده یونان فلاسفه‌سی ایکی طرف اوله‌رق بری تربیهٔ نفس وریاضت ایله اولور دیدیکلری حالده ایکنچی بر فرقه‌سی‌ده خیر! بونڭ یولی آنچق «علم»در، دیور اولمشلر. اسلام فیلسوفلرندن اولان غزالی، سعادت ابدیه اکتساب ایتمك حقنده، ذکر ایتدیکمز برنچی فرقه مسلکنی قبول ایتدیکندن وصوفیه یولینی بوڭا مناسبتلی کوردیکندن تصوف طریقنی اختیار أیلامشدر. بو طوغروده غزالی: «بنده ایچون مجاهده ایتمك ومذموم اولان صفتلری محو أیلمك، علائقی قطع ایدرك بتون بتونه حق سبحانه وتعالی اوزرینه اقبال أیلمك لازمدر. بو وقت بنده‌نڭ کوڭلنی جناب الله نورلاندرر، قلبی منشرق صدری منشرح اولور. کوڭلندن حجاب کیدر وملکوت سرلرینه مطلع اولور، بنده ایچون لازم شی صداقت اوزرنده تهذیب نفس وتربیه‌در، انبیا واولیانڭ هیچ بری تعلم ودرس ایله دگل بلکه دنیادن زهد ایتمك وبتون بتونه علاقه‌نی کیسمك وجناب الله‌ه توجه أیلمك ایله کمالت تابمشلر در......» دیور.

غزالینڭ «تصوف»دن مقصدی، ایشانلق ایدوب مرید ییغوب یورمك دگلدر. بلکه آنڭ قاشنده بوشیلر، سعادت انسانیه‌گه مانع اولان علائق دنیاویه‌نڭ الڭ کوچلیلرندن اولور. بلکه آنڭ نظرنده

Из фондов Российской национальной библиотеки

تصوف، عزلت خانه‌ده طوروب فرض وسنت مؤکده‌لر ایله اکتفا ایله ماسوی الله‌نی کوڭلدن چیقارمق حقنده مجاهده‌أیلمکدن عبارتدر. غزالی، حتی قرآن اوقومقنی، تفسیر وحدیث کتابلرینی مطالعه ایتمکنی اوشبو مقصده مانع اوله‌چغنی سویلر وتصوفنی‌ده «تجرید القلب لله تعالی واحتقار ما سواه» دیه هم مختصر هم جامع ومانع صورتده تعریف أیلر. غزالی‌نڭ بو فکری شریعتدن زیاده، فلسفه‌گه مبنی بر شیدر. اوشبو سببدن مغرب فلاسفه‌سندن ابن باجه ابو بکر محمد بن یحیی النجیبی السرقسطی (٥٠) ایله ابن طفیل محمد بن عبد الملك القیسی (٥١) قاتیغ صورتده بونی رد ایتمشلر ووصول الی الله وایکنچی عبارتله سعادت ابدیه ایچون یالڭز تفکرگه مؤدی اولان «علم» ایدیکنی دعوی أیلامشلردر. ابن باجه بو طوغروده «تدریب المتوحد» اسمنده مستقل بر کتاب یازمشدر. اوشبو أیکی فیلسوفڭ بو یولده سویلامش سوزلری، ایراد أیلمش دلیل وحجتلری اندلس اسلاملرینی غزالی مسلکندن چویرگه وغزالی فلسفه‌سینڭ مغلوب اولمقینه سبب اولمشدر.

غزالی، اسلام امامی وفیلسوف اولدیغی حالده عصرینه نسبتله عمرانی، اقتصادی واجتماعی عالملردن صانالسه بحق لایقدر. بوکونگی مغرب خلقلری، عمرانی، اجتماعی واقتصادی فنلرڭ موجدلری کندیلری اولدیغنی دعوی أیلرلر. اوشبو علملر هرنه قدر انسان ایله برلکده ظهور ایتمش ایسه‌ده فن روشنده ترتیب ایدلمه‌سی پك صوڭ ایدیکنده شبهه

---

(٥٠) ابن باجه، مشهور شاعر وفیلسوفلردن هم‌ده ابن رشدڭ استاذلرندن اولوب ٥٣٣ تاریخنده «فاس» شهرنده وفات ایتمشدر. عصردشلری طرفندن تفسیق وتضلیل، نهایت اکفار ایدلدی آخرنده‌ده، جهالت وتعصب قربانی اوله‌رق آغو ویرلوب اولدرلدی. یاشی آنچق ٣٥ تیره‌لرنده ایدی.

(٥١) ٤٩٤ تاریخنده دنیاغه کلوب موحدین حکمدارلری حضورنده «مراکش» شهرنده وفات اولمشدر. «حی بن یقظان» اسمنده اولان بر رساله‌سی لاتینچه ترجمه‌سیله ١٧٠٠ ده «اوکسفورد»ده. طبع اولنمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

یوق. فقط بونڭ فن روشنلی اوله‌رق موجدی حقیقت حالی مغرب خلقلری ابدیه‌ی؟ شرق و خصوصا اسلاملرك بو طوغروده خدمتلری سبقت ایتمادیمی؟
اهل اسلام، علوم غربیه ایله و غرب خلقی‌ده (روحانیلردن باشقه‌لر) عمومی صورتده علوم اسلامیه و خصوصا لغت عربیه ایله آشنا اولمادقلری بر وقتلرده، کچنده اولان سؤالره ایجاب (اوت! درست! دیمك) ایله جواب ویرلور ایدی. فقط بو کونلرده بر طرفدن مغرب خلقینڭ روحانیلردن باشقه اولان مستشرقلری طوغریدن طوغری اسلام اثرلرینی تفتیش ایدرگه کرشدیکلری و ایکنچی طرفدن‌ده علوم اسلامیه‌دن خبردار اولان یاش صنفلر اهل غرب فنون جدیده‌سنی تحصیل ایدرکه موفق اولدقلری سببندن بوکونه قدر مغرب خلقی ایجادی و اختراعی دیه ظن ایدلمش کوب شیلرڭ ایسکی اسلام و عرب آثارنده مذکور اولدیغنی کوروب دهشت‌که توشمشلر و بارماقلرینی آغزلرینه قویوب حیران اوله‌رق قالمشلردر.
امام غزالی، فیلسوف و صوفی، اصولی و فقیه اولدیغی کبی عمرانی بر عالم اولدیغنی اثبات ایده‌چك بحثلر «احیا»ده غایتده کوبدر (٥٢).

مقصد

٩

منتقد و مدافعلری. ابن رشد. ابو عبدالله المازری المالکی. ابن الولید الطرطوشی. تاج الدین سبکی. حافظ الدین ابن صلاح. ابن سبعین. قاضی عیاض. محمد الحوت. ابو بکر ابن العربی. مرجانی. شیخ رشید. طعنلر. کتابلرینڭ یاندرلمه‌سی.

بز بو یرده غزالی حقنده اولان انتقادلری — اگرده کورلور ایسه

---

(٥٢) بو طوغروده مراق ایدنلر ایچون «بیان حقیقت الدنیا»، «بیان تمییز مایحبه الله تعالی عما یکرهه»، «بیان حقیقت النعمة واقسامها»، «بیان وجه الانموذج فی کثرة نعم الله»، «بیان کیفیة التفکر فی خلق الله» بحثلرینی دقت ایله مطالعه ایتمك لازم کلور.

آنلره قارشو سویلانمش مدافعه‌لری ذکر ایتمک آرزوسنده‌مز. آدمنڭ فضلی، مدح ایدوچیلر شهادتندن زیاده انتقاد ایدوچیلر شهادتلری ایله بیلنور. بر کیمسه‌نڭ حقیقت حالده کیم ایدیکنی بیلمک آرزوسنده اولان انسان (عقل و میزانه مالك اولمق شرطی ایله) مذکور کیمسه‌نڭ دوستلرندن دگل بلکه دشمنلرندن استفسار أیتسون و آنلرڭ شهادتلرینی محا کمه ایتمکله حکم چیقاره بیلسون! بن مرجانینڭ فضلینی دشمنلری طرفندن یازلمش ردیه‌لرینی، تحقیر قصدیله یازلمش اثرلرینی کوردیکم صوڭ آڭلادم. اوشبو سببدن، ترجمهٔ حال یازدیغی وقت صاحب ترجمه حقنده اولان ثنا و انتقادلرڭ تمامنی برابر یازمق لازم کلور.

امام غزالی بیوك عالم اولدیغی ایله برابر، سوزلرینڭ انتقاد ایدلمه‌سندن سلامت قالمامشدر. بیوك عالم اولمه‌سی‌ده انتقادسز قالممه‌سینی ایجاب أیلر. حتی بعض وقتلر طعنلره، افترالره‌ده دوچار اولمشدر. غزالی حقنده اولان طعنلرڭ اکثری، دین و دیانتی طوغروسندن زیاده ادبی و اخلاقی، علمی جهتلردندر. اوشبو نقطه‌دن قارالور اولسه غزالی بختیار عالملردن صانالسه یری وار. بویله حالی بعض بر آدملر تصوفه منسوبلگندن و تصوف اهلینڭ هر بر قصورلقلرندن اغماض ایتمك و هر بر خطالرنی بروجه ایله توزاتوب طورمق خلق آراسنده عادت اولدیغندن کوررلر. فقط بوفکر طوغری دگلدر. تصوف اهلندن کوب کیمسه‌لر واردرکه حقلرنده اولان طعنلرڭ حد و پایانی اولنماز.

آدم اوغلی نه قدر جامع کمالات اولسه‌ده اولسون، کنه قصورلری اوله بیلور. پیغمبرلردن باشقه انسانلرڭ والله تعالی کتابندن باشقه کتابلرڭ طعن ایدلمه‌سی شایان استغراب اولماز. آدم اوغلینڭ علمی آرتدیغی نسبتنده بیلمادیکی شیلری کوبایر و کمالتی آرتدیغی نسبتده قصورلری چوغالور. تجربه ایسه بونی اثبات ایتمشدر.

امام غزالی اثرلرینی الڭ کوب و الڭ دقت ایله انتقاد ایدنلرڭ بری

فیلسوف ابن رشد (٥٣) اولسه کرك. غزالینڭ «تهافت الفلاسفه» نام اثرینه انتقاد یوزندن «تهافت التهافت» نامنده بیوك بر کتاب تألیف ایتمشدر. ایکنچی بر رساله‌سنده‌ده ابن رشد (٥٤): «ابو حامد الغزالی کندی اثرلرنده مخصوص بر مذهب و معلوم بر مسلك اختیار ایتمامشدر. بلکه اشاعره یاننده اشعری اولور، صوفیه‌لر ایله برلکده صوفی اولور، فلاسفه حضورنده فیلسوف کورلور. اهل دگل کیمسه‌لرنی بونڭ اثرلرندن منع ایتمك لازم ایدی، زیرا بو کیمسه حکمت فننده خطا ایتدیکی کبی شریعت بابنده‌ده خطا أیلدی» دییور (٥٥).

امام ابو عبدالله محمد بن علی التمیمی المازری المالکی (٥٦) دییور: «بن غزالینڭ شاگردلرینی و اصحابینی کوردم و مصاحبت ایتدم. بونلرڭ هر بری غزالی حالندن بر نوع خبر ویررلر که مجموعینی بر یرگه کتورلدیکنده غزالینڭ کیم ایدیکی و عقیده‌سی نه یولده اولدیغی بیلنور. غزالی اصول الفقه فنندن زیاده، فقه‌ده ماهردر. اصول دیننده متبحر اولمازدن مقدم، فلسفه ایله اشتغال ایتدیکی سببندن علم کلامده تفوق کسب ایتمامشدر. شریعت کبی زاجر و مانع همده مرحمتلی ناصحلری اولمادیغی سببندن فلاسفه هر شینی حریت اوزرنده سویلرلر. ایشته بو عادت غزالی اوزرینه‌ده سرایت ایتمشدر. ایشتدیگمه کوره، غزالی – اخوان الصفا – رساله‌لرینی مطالعه ایدر اولمشدر. حالبوکه – اخوان الصفا – رساله‌لرینی علوم شرعیه ایله

---

(٥٣) ابن رشد ترجمه‌سی، اوشبو «مشهور ایرلر» مجموعه‌سینڭ برنچی جلدی اوله‌رق یازلمشدر. ابن رشد ٥٩٥ تاریخنده وفاتدر.

(٥٤) «فلسفة القاضی ابن رشد» نام اثرندن آلندی. بیت ١٥ - ١٦.

(٥٥) بوڭا جواب ٢نچی مقصدده ذکر ایدلدی، مراجعت بیورله.

(٥٦) «طبقات الشافعیة الکبری» ج ٤ بیت ١٢٢. بو ذات مشاهیر مالکیه‌دن اولوب مسلم صحیحنه «کتاب المعلم بفوائد کتاب مسلم» اسمنده معتبر و پك مقبول بر شرح یازمشدر. ٨٣ یاشنده ٥٣٦ تاریخنده وفات ایتدی. غزالینڭ معاصرلرندندر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

علوم عقلیه‌ده ماهر بر فیلسوف جمع ایدوب (٥٧) تألیف کلامده اولان مهارتی سببندن، معقول کوره‌چك بیانلر سرد ایتمکله خلقلره فلسفه‌نی محبوب و عزیز بر شی کوسترمشدر. صوکراق وقتلرده فلاسفه‌دن ـ ابن سینا ـ دیه معروف اولان بر کیمسه ظهور ایتمکله تألیفلری ایله دنیا طولدی. منسوب اولدیغی فننده ابن سینا بیوك بر امام ایدی. فلسفه‌ده اولان اقتداری سایه‌سنده اعتقادات اصولینی فلسفه ایله تطبیق ایدرگه موفق اولدی، باشقه‌لرك جسارت و قوتلری یتمامش شیلره ابن سینانك اقتدار و جسارتی ایرشدی. ایشته غزالی، فلسفه طوغروسنده اوشبو ابن سینا اثرلرندن استفاده أیلر و آنك افکارینه اعتماد قیلور. تصوفده بیلمیورم غزالی کیملره اعتماد ایلامشدر؟ ابو حیان التوحیدی (٥٨) اوزرینه اعتماد ایتمش اولماسون! اعتبارلی عالملر، کندی قاشلرنده انابت اولمادیغی شیلر حقنده ـ قال مالك ـ و ـ قال الشافعی دیه نقل أیلرگه جسارتلری یتمادیکی حالده غزالی، حتی حدیثلر حقنده‌ده طوغریدن طوغری ـ قال رسول الله ـ سوزینی پك کوب استعمال أیلر (٥٩). طرناق کیسمك حقنده ـ

(٥٧) علم و حمیت صاحبلرندن مرکب اوله‌رق اوچونچی قرن هجری آخرنك بر «جمعیت سریه» تأسیس ایدلمشیدی. بونلر ایسه بغداد و بصره شهرلرنده ییغولوب دین اسلام عقیده‌سی ایله حکمت و علوم طبیعیه‌نی بربریله تطبیق ایتمك ایله شغللنورلر ایدی. بو خصوصده علمی بر مجموعه تأسیس ایتمکله ٥٠ مقدارنده رساله نشر ایتدیلر. «تحفة اخوان الصفا» اسمنده اولان بو رساله‌لر «قالکوتا» و «مصر» شهرلرنده طبع اولنمشدر. ٣٩٥ ده وفات اولان حکیم المجریطی طرفندن تألیف ایدلمش «رسائل اخوان الصفا وخلان الوفا» اسمنده مجموعه بوکا باشقه‌در.

(٥٨) بغداد ادباسندن ٣٨٠ تاریخنده وفات اولان علی بن محمد اسمنده بر ذاتدر. بونك ایسه «اخوان الصفا» جمعیتی و آنلرك مجموعه‌سی ایله مناسبتی اولدیغی مرویدر. کتبخانه‌مزده «الصداقة والصدیق» همده «العلوم» اسمنده ایکی رساله‌سی اولنور. علم نحو ایله لغتده امام و تصوفده مشهور شیخ اولدیغی حالده ذهبی: «کان عدو الله خبیثا سیئ الاعتقاد، کذابا قلیل الدین والورع» دیه‌و ابو الفرج بن الجوزی‌ده: «اشد الزنادقة علی الاسلام ابو حیان» دیبور اولمشدر والله اعلم بالصواب. طبقات الشافعیة. ج ٤ ص ٢-٣.

(٥٩) احیا حدیثلرینه تعریض ایده‌در.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سبابه بارماقدن باشلامق افضل ـ دیه اصلسز بر سوز نقل ایتمشدر. ـ بالغ اولدیغی صوڭ، جناب اللهڭ قدیم ایدیکنی بیلمازدن ایلك وفات اولان ذاتڭ مسلمان ایدیکنی سویلر و بوڭا اجماع واقع اولدیغنی دعوی أیلر. حالبوکه بو خصوصده اولان اجماع، غزالی سوزینڭ عکسینه اولمشدر. شونڭ ایچون بو آدمڭ نقللرینه اعتماد ایتمك مناسب دگلدر!». ایشته امام مازری غزالی حقنده شویله دیمشدر.

مالکی عالملردن ابن الولید الطرطوشی (٦٠) ابن مظفر نام کیمسه اوزرینه یازمش رسالهسنده دیور: «بن، غزالینی کوردم ومجلسنده اولوب سویلاشدم. علم صاحبی، عقل ایله فهمنی جامع بر ذاتدر. اوزون وقتلر علم ایله اشتغال ایتدی وممارست پیدا أیلدی، لکن صوڭرهدن علما یولندن چیقوب اشچیلر فرقهسینه قوشولدی (ماسونلرنی قصد ایته میدر عجبا؟!) بوندن صوڭ تصوف مسلکینه داخل اولمغله بتون بتونه علم اهلندن هجرت أیلدی وعامانی سوماز، قلب وخاطرهلردن دم اورر اولدی، شیطان وسوسینه ویرلدی. نهایت فلاسفه فکرلرینی ومنصور الحلاج (٦١) رمزلرینی سویلر، فقها واهل کلامنی سوگار اولدی. آز قالدی دیندن چیقمادی. احیا ـ سنی یازدیغی وقت علم حال وصوفیلر رمزلرندن لاف اورر ایدی. لکن بو شیلردن کندیسی خبردار اولما ـ دیغی سببلی چوق یاڭلشدی وکتابنیده موضوعات ایله طولدردی!».

---

(٦٠) مصرده مطبوع «طبقات الشافعیة الکبری (ج ٤ بیت ١٢٣ ده) ابو الولیدیه باصلمشدر. فقط بن بونی مرتب سهوی درستیده ابن الولید اولهچغن ظن أیلرم: بو ذات ایسه «سراج الملوك» نام اثر صاحبی اولان و قاضی ابو الولید الباجی ایله صحبت ایدن ابو بکر محمد بن الولید القرشی الفهری المالکی الطرطوشی، اولوب هجرتدن ٥٢٠ تاریخنده اسکندریه شهرنده وفات ایتدی. «ابن ابی رندقه» دیمکله مشهور ایدی. بونڭ حقنده «قاموس الاعلام» ڭ فقهاء شافعیهدن ایدی، دیمهسی (٥٩٥ بیت) هم سبق قلم اولسه کرك. «طرطوشه» اسپانیهده بر شهردر.

(٦١) منصور حلاج ابو معیث بن الحسین. شریعته مغایر سوزلری ایچون بغداد فقهاسینڭ فتوالری ایله ٣٠٤ تاریخنده قتل اولندی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ابن الولید الطرطوشی شویله سویلامشدر.

مازری ایله طرطوشی مقالەلرینی نقل ایتدیکی صوڭ تاج الدین سبکی (٦٢) بویله روشده مدافعه ایدر: «مازری، مغرب خلقی آراسنده غایت ذکی بر عالم اولمغله امام الحرمینڭ ـ البرهان ـ نام اثرینه شرح یازمیه جسارت ایتمشیدی. حالبوکه مذکور کتاب لغز ومعما قبیلندن غایت چیتن بر اثردر. مازری ایسه بتون افکارینی ابوالحسن الاشعری سوزلرینه بنا ایدر، جزئی شیلر حقندەده آڭا مخالف کلنلری بدعت اهلندن اولمقله حکم ایلر ایدی. کندیسی مالکی مذهبده اولوب اوشبو مذهب طوغروسنده تعصب درجەسینه وارمشیدی. حالبوکه امام الحرمین ایله غزالی، بیوك عالملردن اولدقاری جهتله بعض وقتلر ابو الحسن الاشعری‌گه مخالفت ایدر اولمشلر. اشاعره، خصوصا بونلردن مغاربه، ابوالحسن الاشعری خلافنه سوز قبول ایتمك ایستمادیکلرندن بونڭ خلافنه اولان سوزلری خطا اولمق اوزره تلقی ایتمشلردر. ایشته اوشبو سبب ایچون مازری، غزالینڭ حرکتنی سومز ومسلکندن‌ده خشنود اولماز. حسن اخلاقڭ تمثال مجسملری اولمق لازم کلن طریقت شیخلری‌ده بر برندن رضا اولمازلر وفرصت دوشدکچه مسلکدشلرینی تخطئه وتحقیر ایله اوغراشورلر، ایمدی باشقەلره نه قالدی؟ خلاصه: غزالی اوزرینه مازرینڭ طعنلری یالڭز مسلك باشقەلغی جهتندندر. مازری، ظاهری عبارتلر ایله مشغول اولور، اما غزالی معنا وسرلره تعمق ایلر. مازرینڭ غزالینی وعقیدەسینی بیلمك دعواسی عجیبدر. عقیده، خبرلر ایله بیلنماز بلکه آنی بیلەچك ذات، یالڭز حق سبحانه

---

(٦٢) مؤرخیندن عبدالوهاب ابونصر تاج الدین ابن تقی الدین سبکی اولوب ٧٧١ تاریخنده وفات ایتمشدر. «قاموس الاعلام» ده سهو اولەرق بو ذاتڭ «طبقات الشافعیة الکبری» نام کتابنی والدی تقی الدین سبکی‌یه نسبت ویرمش و مذکور والدینی «تقی الدین» دیەچك یرده «تاج الدین» دیه قید أیلمش بیت ٢٥٣٤.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

وتعالی حضرتلریدر. غزالی سوزلرینڭ اکثرینی بزده ایشتدك وهر بری مازریدن اعلم اولان اصحابینڭ کتابلرینی‌ده کوردك، کوردك اما عقیده‌سینه مطلع اوله بیلمادك، بو شی نصیب اولمادی. فقط ـ اشعری عقیده‌سنده وصوفیه مسلکنده بر ذات ایدی ـ دیه ظن ایتمکده‌مز. مازرینڭ: ـ غزالی، کلام فننده متبحر دگل ایدی ـ دیمه‌سینه انکارمز یوق. لکن بو سوز، باشقه فنلرده اولان تبحرینه نسبتله در. یوقسه غزالی، علم کلامڭ علمای راسخوننده صانالسه سزادر.

ـ المنقذ عن الضلال ـ کتابنده روایت ایتدیکینه کوره غزالی، فلسفه ایله اصول دینده کمالت حاصل ایتدیکی صوڭ اشتغال ایتمشدر. مازری بو طوغروده خطا سویلر. غزالی، ابوحیان التوحیدی‌گه دگل بلکه کندینڭ علم ومعرفتی اوستونده ابوطالب المکی ایله استاذ ابو ـ القاسم القشیری اثرلرینه اعتماد أیلمشدر. غزالی، ابن سینانی اکفار ایتدیکی حالده مازری ایسه آڭا تقلید ایتدیکی ایله تهمت أیلر. ایشته بو، مناسبتسز بر اسناددر. فلسفه‌ده شیخی یوق ایدیکنی غزالی المنقذ عن الضلال ـ ده سویلر، حدیث عالملرندن اولمادیغی سببلی غزالی اثرلرنده موضوع حدیثلر اوله بیلور، فقط بویله حدیثلر اولگی مصنفلرڭ اثرلرندن آلندیغی جهتله بو طوغروده اولان عیب یالگز غزالی‌یه اسناد ایدلماز. ـ احیا ـ حدیثلری تفتیش أیدلدی، بو تفتیشلره کوره موضوع حدیثلر مازری دعوی ایتدیکی قدر کوب دگلدر. طرناق کیسو مسئله‌سی شایان اهمیت دگل، آنڭ أیله انتقاد اولنماز. جناب اللهڭ قدیم ایدیکنی بیلمکسزین وفات اولان کیمسه مسئله‌سینه کلنچه: لااعتقاد بالقدیم ایله الاعتقاد بلا قدیم آراسنده فرق وار. کفرینه اجماع اولان ذات، صوڭغیسنه صادق اولانیدر، غزالی ایسه اولگسینڭ مسلمان اوله‌چغنی سویلر».

تاج الدین سبکی طرطوشی‌یه قارشو بویله مدافعه أیلر: «طرطوشی،

Из фондов Российской Национальной библиотеки

غزالینك شیطان وسوسه‌سینه اسیر اولدیغنی دعوی أیلر، بونی ایسه‌نه یول ایله بیلمشدر؟ حلاجك نه کبی رموزلری وار ایدی‌ده غزالی آنلرك نه‌سینی وقانغی کتابنده استعمال ایتدی؟ بونی ایسه کوسترمك لازم ایدی. - آز قالدی دیندن چیقمادی- دیمه‌سی‌ده صریح بر بهتاندر. بویله سوزلرك شرندن جناب الله حفظ ایتسون! تصوفنی غزالی بیلماز ایسه کیملر بیله‌چکدر عجبا؟! غزالینك یاڭلشلرینی ده تعیین ایدرك کوسترمك لازم ایدی». مدافعه بو یرده تمامدر. مازری و طرطوشی انتقادلری وتاج الدین سبکی طرفندن آنلره قارشو اولان مدافعه حقنده بر «محاکمه» ترتیب ایتمك لازم ایدی، لکن بز بونی شمدیلك اربابنه ترك ایتدك.

حافظ ابو عمرو عثمان تقی الدین بن عبد الرحمن الکردی ابن صلاح (٦٣) غزالینی انتقاد ایدرك «منطقنی هر بر علم اوزرینه مقدمه اوله‌چغنی ظن ایتدی و منطق بیلمامش کیمسه‌لرك علملرینه اعتماد اولمیه‌چغنی دعوی أیلدی!» دیه‌در (٦٤).

تصوف عالملرندن اولان ابن سبعین غزالی حقنده: «ادرکته فی العلوم اضعف من خیط العنکبوت» دیمشدر. (٦٥). ابن سبعین تصوف ایله فلسفه‌ده متخصص عالملردن ایدیکی حقنده کوب عالملر شهادت ویررلر.

قاضی عیاض ابو الفضل بن موسی الیحصبی: «بر طائفه، طبیعتلرنك

(٦٣) شافعی مذهبنده جلیل القدر بر عالم اولوب ٦٤٣ تاریخنده وفاتدر.

(٦٤) غزالی بویله بر سوزنی «المستصفی» نام کتابنده سویلر. ج ۱ بیت ۱۰.

(٦٥) بو سوزی نعمان خیر الدین الالوسی البغدادی «جلاء العینین فی المحاکمة بین الاحمدین» نام کتابنده عبد الرؤف المناوی طبقاتندن نقل ایتمشدر. بیت ٥١. نعمان الالوسی، معاصرلرمزدن اولوب ۱۳۱۷ تاریخنده ۷ نجی محرمده بغدادده وفات ایتدی. بو کوننك اولاد واحفادی بیوك عالملردن معدود اولدقلرینی شهاب زاده عبد الصمد البغدادی افندیدن ایشتدم. ابن سبعین ترجمهٔ حالی «جلاء العینین»، «نفح الطیب» کتابلرنده تفصیل ایله یازلمشدر، مراجعت اولنه. ابن تیمیه‌نك «منهاج السنة» نام اثرنده هم ذکری واردر. ج ٤ بیت ۱٥۰.

Из фондов Российской национальной библиотеки

استدلال قوتی اولمامش عوام و مجرد یهود نصارالره تقلید ایله انکار اسلام ایدن بلهلر ، قیامت کوننده معذور اولهچقلردر - دیورلر ، ابو حامد الغزالی هم اوشبوکا میل ایتمشدر» دیور وبونی‌ده غزالینك - التفرقة- اسمنده اولان کتابنه حواله أیلر (٦٦). بوکا قارشو مدافعلرده : «بویله سوز - التفرقة - کتابنده یوق ، بلکه باشقه کتابلرنده اولان سوزلری بونی قطعی صورتده تکذیب ایده‌در» دیورلر.

صوڭ عالملر ومحدثلردن اولان محمد الحوت دیور : «امام غزالی هر نه قدر مرتبه‌سی بیوك حرمتی الوغ عالملردن ایسه ده حدیث طوغروسنده اعتمادلی دگلدر. احیاده حدیث اولمق اوزره کوب موضوع شیلر یازدی !» .

ابوبکر بن العربی محمد بن عبد اللهڭ غزالی حقنده : «شیخمز ابو حامد الغزالی فلسفه‌گه غرق اولدی، صوڭره بوندن چیقمق حقنده سعی ایتدی ایسه‌ده موفق اولمادی» دیدیکی سوزینی روایت‌ایدرلر (٦٧).

مرجانی، عربی عبارت ایله یازمش خصوصی بر مکتوبنده اوشبو مضمونده سوز سویلر : «معلومکز اولسون : حجة الاسلام ابو حامد الغزالی بصیرتی قوتلی، مدارکی عالی، جهالت رذالتندن عفیف بر آدم اولدیغی حالده حسد خسته‌لگندن کلیا سلامت اولمامشدر. بونده عجب بر شی یوق، زیرا بو حال طبیعت بشریتندندر. بونی ایسه کندیسنه نسبتله اعلی، اعلم و اغوص اولان طائفه‌لر حقنده ابراز ایتدی. بونلردن

(٦٦) قاضی عیاض مشهور محدثلردن اولوب ٥٤٤ تاریخنك وفاتدر. مذکور سوزنی «شفا» ده روایت أیلر.

(٦٧) ابوبکر بن العربی اندلسڭ مشهور عالملرندن اولوب ، مشرق جهتلرنه سیاحت ایتمش و «بغداد» کلدیکنده ابو حامد الغزالی ایله کورشوب صحبت ایلمشیدی غزالی حقنك مخلص ومعتقد اولدیغی مرویدر. ٥٤٣ تاریخنك «فاس» ده وفات ایتمشدر. بونڭ هیچ بر اثری کتبخانه‌مزده یوقدر، باشقه یرده هم کورمادك، بونك یازدیغمز سوزنی آنچق «شفا» شرحلرندن نقل ایتدك، اگرده اصلسز بر سوز اولور ایسه مسئولیت بزده دگلدر.

بری حنفیه اولوب، کتابلرنده هر فرصت توشدیکی ایله بونلر حقنده لیاقتسز تعبیرلرده اولنور (٦٨)، ایکنچیسی‌ده ابو نصر الفارابی، ابن سینا کبی حکماء راسخوندن اسلام فیلسوفلریدر. شأنلرینڭ عالی و مرتبه‌لرینڭ رفیع ایدیکنی اقرار ایتدیکی حالده غزالی، بونلر طوغروسنده لزومسز سوزلر سویلر، حدوث عالم ایله علم بالجزئیات مسئله‌سنده بونلری اکفاره جسارت أیلر. ایشته بونڭ اوشبو معامله‌سی حقسزلقدر. زیرا علم بالجزئیات مسئله‌سی فلاسفه اوزرینه تحقیقسز و اصلسز اسناد ایدلمش بر سوزدر. ضروریات دینیه‌دن اولان حدوث عالم تعلق وجوده بالغیر- معناسنده اولدیغندن بونده حکما مخالفت ایتماز. حکما مخالفت أیلمش معنا ایله حدوث، ضرورات دینیه دن دگلدر». (٦٩) «وفیة الاسلاف» نام اثرنده غزالی ترجمه‌سنده احتمال‌که شایان دقت باشقه شیلرده یازمش‌اولور، فقط بو اثر مطبوع اولمادیغندن بزلر کورمادك.

«المنار» صاحبی شیخ رشید رضا، امام غزالینی برنچی استاذی ایدیکنی و آنڭ اثرلرندن دائم استفاده ایدوب طوردیغنی اقرار ایتدیکی ایله برابر دیه‌در: «اسلام شریعتی قبرلرنی زیارت ایلمکی اولمنی خاطره توشروب اعتبار ایتمك ایچون مشروع ایتدیکی حالده امام غزالی برده اوز طرفندن تبرك ایچون زیارت ایتمك تیوشلی- دیه دخی بر تورلی زیارت اختراع ایتمشدر. غزالی اوشبو تبرك ایچون اولان

(٦٨) غزالی نڭ: «وحکی ان ابا یوسف القاضی کان یهب ماله لزوجته آخر الحول ویستوهب مالها اسقاطاللزکاة فحکی ذالك لابی حنیفة فقال: ذلك من فقهه وصدق فان ذلك من فقه الدنیا ولکن مضرته فی الاخرة اعظم من کل جنایة وهذا هو العلم الضار» کبی سوزلری کوبدر. ابن حجر المکی نڭ «الخیرات الحسان فی مناقب ابی حنیفة النعمان» نام اثری غزالی‌گه ردیه اوله‌رق یازلدیغی مرویدر. فقط ابن حجر بو رساله‌سنی اصلسز شیلر ایله طولدرمش. ظن ایدرسه‌م ابو حنیفه بوڭا راضی اولماز.

(٦٩) امام غزالینڭ فلاسفهٔ متقدمین‌گه اسناد أیلامش شیلرنڭ اکثری، کندیسی لاتینچه بیلمادیکندن یا کلش ترجمه‌لره اعتماد ایتدیکی سببندن میدانه چقمشدر. اوشبونڭ ایچون امام غزالی معذور اولسه کرك.

Из фондов Российской национальной библиотеки

زیارتدن مقصدی، معتبر وبیوك ذاتلر قبرلرینی زیارت ایدلدیکی وقت کوڭله عارض اولان خشوع و دنیادن اعراض ایله آخرته اقبال ایدرگه سبب اولان حاللر پیدا اولمقنی قصد ایدوب بونڭ مشروع ایدیکینه ـ من بورك فی شیء فلیلزمه ـ حدیثی ایله استدلال ایته‌در. وجه استدلال بویله اولمق لازم کلور: بیوك ذاتلرڭ قبرلرینی زیارت ایتدیکمزده کوڭللرمزده خشوع و خوف حاصل اوله‌در، بو ایسه ـ برکات ـ اولور. برکات کورلمش شیلرڭ هر بری ـ من بورك فی شیء فلیلزمه ـ حدیثی ایله مأموردر. غزالینڭ بو خصوصده اولان فکری خطا اولوب، قرآن و حدیث شریفلر خلافنه اولان اجتهادلر کیملردن اولسه‌ده اولسونلر مقبول دگلدر. امام غزالی استدلالنده اولان کلیه (کبری)، ممنوعدر. پیغمبرلرڭ صورتلری یاصالوب عبادت اورنلرینه قویلور ایسه بونلرڭ هم قلبلره تأثیری اوله‌چغنده شبهه یوق. عبادت یرلرینه صورت قویمق اولان قوملر، بالذات کندیلرینه عبادت ایتمك ایچون دگل بلکه خشوع وخوف، قلبلره تأثیر ویره‌چکنی ملاحظه ایدوب قویمقده‌لردر. حالبوکه غزالی، عبادت یرلرنڭ صورت طوتمقنی جائز کورماز. شریعت، تعظیم قصدی ایله صورت وتمثاللر طوتمقدن منع ایتدیکی کبی قبرلرده مشهد ومسجدلر بنا ایتمکدن‌ده منع ایتمشدر. ایمدی آدم اوغلی اوزلگندن بر نوع عبادتنی احداث ایده بیلماز. استدلال ایتدیکی حدیث‌ده، دین بابنده دگل بلکه دنیاوی کسبلر حقنده وارد وشونلره محمولدر. بوندن باشقه مذکور حدیث، کندینه مخصوص اولان اسنادلر ایله مروی دگلدر. غزالی، احیانی تصنیف ایتدیکی وقت حدیث علمی ایله مشغول اولمامش ایدی، اوشبو سببدن احیاده منکر، ضعیف وموضوع حدیثلر واردر. ایمدی امام غزالی کبی جلیل القدر ذاتلردن خطا سوزلر صادر اولور ایسه آنڭ آیاق طوپراقلرینه برابر طورمیه‌چق شیخلره نه قالدی؟» (٧٠).

(٧٠) المنار. ج ١١ بیت ٥١٣-٥١٥.

بعض ذاتلر غزالی گه طعن یوزندن : «عبارتلرنده نحو جهتنچه خطالر واقعدر . حتی قصورینی کندیسیده اعتراف ایدوب : ــ علوم عربیه ده حاجت مقدار ایله قناعت ایتدم، ممارست تحصیل ایدرگه موفق اولمادم ــ دیه اعتذار أیلر اولمش» دییورلر . تاج الدین سبکی بوڭا قارشو : «بو طعن اورنسزدر . زیرا غزالی شویله خطبه‌لر وشویله مقاله‌لر ایراد أیلرکه فصاحت و بلاغت فنلرنده متفرد دیه‌چك صورتده ملکه صاحبلری بونلره نظیره‌لر یازمقدن عاجز قالاچقلری شبهه‌سزدر . اگر ده نحو قاعده‌لرینه خلاف بعض بر کامه‌لری اولمش ایسه ، بیلوچیلر بونلر ایله طعن ایده‌چك یرده ، قلملری ایله تصحیح ایدرك کچسونلر !» ، دییور . بعض ذاتلرده «کیمیای سعادت کتابنده اولان سوزلری و بعض سوره‌لره اولان شرحلرینی ایراد ایدوب : «بونلر عوامڭ گمراهلغینه سبب اوله‌چق شیلردر» دیه طعن أیلرلر . بونلره قارشو تاج الدین سبکی : «تأویللی سوزلری سویلمکده غزالی بر یالگزی دگل، بوڭا باشقه‌لرده شریکلردر . رمز ایله سوز سویله‌مك اهل تصوف قاشنده عادت حکمنی آلمشدر . شونڭ ایچون بویله شیلر ایله غزالی‌یه طعن ایتمك حقسزلقدر» دییور .

کچن ییللرده «ابوالعلاء المعری» اسمنده اولان رساله‌مز میدانه چیقدیغنده کندیلرینه دین حامیسی منصبنی ویرمکده و باشقه‌لرڭ اعتقادلری ایله اوینامقنی مسلك ایتمکده اولان آدملر، معری گه طعن أیلرگه وگویا بر ثوابلی اش اوله‌چغی ایله کوکدن وحی آلدقلری کبی «معری» سوزینه برده «زندیق» کلمه‌سینی تذییل ایدرگه باشلادیلر . نه کبی قصدلر ایله‌در حقیقتی الله تعالی گه معلوم ، بزم حقمزده ده هر تورلی افترا و بهتانلر، سعایت و اسنادلر ایله شریك شئامتلرینی اغوا ایتمك یولنده : «امور یضحك السفهاء منه * ویبکی من عواقبه اللبیب» بیتنه مصداق اشلرنی اجرا ایتدیلر . ماجرانڭ تفصیلی معلومدر .

Из фондов Российской национальной библиотеки

بن معری ترجمه‌سینی یازدم ایسه دنیاده بر بدعت اشمی اشلادم؟ قانغی بر عمومی طبقات وتاریخ کتابلری مطالعه ایدلنور اولسه کورلورکه معری ترجمه‌سی یازلمش، فلسفه‌سی‌ده کوبه‌ی آزمی انتقاد ایدلمش، تحسین ایدنلر رد ایدنلرك و رد ایدنلر تحسین ایدنلرك شخصلرینه رعایتدن باشقه معامله‌ده اولنمامشلر. علم اهلنك عادت بویله وتربیه‌ده شویله‌در. بن معری ترجمه‌سینی یازدم ایسه مندرجه‌سینه ایمان ایتمکله هیچ کیمی تکلیف ایتمادم، تکلیف ایتمش اوله ایدم، قوۀ اجرائیه‌دن محروم اولدیغم سببلی بو تکلیفم حکمسز قالمش اولوردی. بو عملده هیچ کیمك وظیفه‌سینه تعدی ایدلمامش، ظن ایدرسه‌م هیچ بر آدمك بر حقی باطل اولمامشدر. اویله ایسه بو قدر غلولره وبو قدر صیحه وغوغالره سبب نه‌در؟ بر کیمسه، اگرده آنك شعری ایله عظمت الهیه‌نی تصویر یرنده فخرالدین الرازی استشهاد ایلر ودهریلر علیهنه آنك بیتلری ایله امام غزالی تمثل ایدر اولسه، یوز مقدارنده مطبوع اثری علمای کبار أللرنده احترام اوزرنده استعمال اولنمقده ایسه، اول کیمسه اونودلمش آدم‌می اولور؟ آنك ترجمه‌سی یازلمغه «اونودلمش بر کیمسه احیا ایدلدی» می دییولور؟ سکز یوز یاپراقدن زیاده اولان «اللزومیات»ده تقدیس وتنزیه باری حتی‌که توحید حقنده بر مصراع اولسون تابلماسون، الك صوك اثری اولدیغی روایت ایدلمش «الغفران» ده‌ده بویله شیلر یوقمیدر؟ احتمال که کندی حقنده « زندیق » کلمۀ منحوسه‌سینی استعمال ایدنلره قارشو معرینك لسان حالی:

ما کان تکفیر مثلی ساهلا ابدا * فلیس احکم من دینی وایمانی
ان کان مثلی فردا فی الزمان وذا * کفر فما ثم فی الغبراء انسان

شعرلرینی اوقومقده‌در.

بن معری ایله الله تعالی آراسینه کرمادم. حقنده‌ده « ولی الله، حبیب الله، شفیع الدارین، ألمتصرف فی القدرین» کبی صفتلر استعمال

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایتمکدن تحاشی أیلادم . بویله حکمار ایدرگه بنده هم اقتدار هم جسارت
یوقدر. بلکه هر بر انصافلی مؤرخ عادتینه موافق ، حقنده کوردیکم
وایشتدیکم یخشی ویامان سوزلرڭ هر برینی بیغدم وعاجزانه محاکمه‌دن
صوڭ حاصل اولان نتیجه‌نی عرض أیلادم . اگرده اصابت ایتدم ایسه
حق سبحانه و تعالی‌گه حمد و ثنالر اولسون ! اگرده یاڭلشدم ایسه
گناهکار بنده‌لری ایچون وعده ایتدیکی مغفرتلری ایله مولای متعال
سرافراز بیورسون ! معرینی عرشلره کوتارمك دیه بوکامی دییولور ؟
مدحده افراط أیلامك بومیدر ؟ اگرده خلفلرمز کندی ملتمز ایچون بر
« لغات فنیه ، علمیه وتاریخیه » ترتیب ایده‌چك اولسه‌لر اوز نوبتنده
«معری» ترجمهٔ حالینی یازمقسزین اوتمیه‌چکلر و اوشبو وقت امینم‌که
بنم طوتمش یولم اوزره یوریه‌چکلردر. یقینی صورتده بیلورم‌که بو
طوغروده اولان عملم معاذالله قرآن شریف حکمنی انکار دگلدر ، ملت
ودینه جنایت هم دییولماز. اویله ایسه آمر وناهی صفتیله باشقه‌سینڭ
اشینه‌کرشورگه اوشبو آدملرڭ نه‌کبی حقلری‌وار ایدی ؟ دین مرشدلگی
ودین اسمندن سوز سویلر ایچون بوش دعوی وخودبینلك کافی اولماز ،
بلکه بر قدر شیلردن خبردار اولورغه ، الڭ آزی‌ده اسلام ایله زندقه‌نی
تفریق ایده بیلورگه تیوشلیدر .

یازدقلرمی اگرده ادبی جهتدن وعلمی نقطه‌دن انتقاد ایدن اولسه ،
فکرلرمڭ خطا ایدیکلرینه بر آز اولسه‌ده برهان کتورلسه بوکبی آدملره
قارشو منتدار اولور ، تشکرلرمی علنی صورتده اظهار أیلمکله : « هل
من مزید ! » دیه دخی بویله حاللرده اولمقلرینی رجا أیلر ایدم . فقط
ایسرك قلم صاحبلرندن ادبلی معامله کوتمك وتربیه‌سزلکی مسلك اتخاذ
ایتمش ذاتلردن انصاف امید أیلامك ، آیازدن یغمور وساراندن سرپای
کوتمك قدر عبثدر. بونلرڭ أللرندن آنچق سوگنو وتحقیر آمیز معامله
کلور ، باشقه یوق !

Из фондов Российской национальной библиотеки

معرینی زندیق و بنی تحقیر ایدوب اشتغال ایده‌چك یرده بو کیمسه‌لر کندی حاللری ایله مشغول اولسه‌لر و کندی نفسلرینی اصلاح یولنده چالشسه‌لر، دخی گوزل اولور ایدی. فقط بونی بیلن نه یرده؟! اگرده بونی بیله‌لر ایدی، باشقه‌لره طعن و باشقه‌لردن کولمك یرنده احتمال که کندی حاللری ایچون کوز یاشلرینی آغزوب آغلارلر ایدی.

علم اهلی و علم عاشقی اولان ذات، انتقاد ایده‌چك شیلرینی فن و علم طریقندن ادبی طرزده ایلر؛ اسلام دیننه حرمت کوسترمکده اولان انسان، دینی انتقادلرنی ایمش دیمشلره کوره دگل بلکه قرآن شریف ایله رسول‌الله سنتنی اساس طوته‌رق محاکمه یورتور؛ عالیجناب کیمسه‌ده باشقه‌لر ایله اوغراشدیغی وقت حق سبحانه و تعالانك: «وقولوا للناس حسنا» دیدیکی نصیحتنی اخص آمال طوتار.

بنم شخصم غزالی‌گه و اثرلرمده غزالی اثرلرینه هیچ وجه ایله قیاس ایدلماز، علی ایله معاویه و ثری ایله ثریا آراسنده نسبت یورماز، بو شی معلوم. بونگله برابر عوام ثناسینی کسب ایتمکدن باشقه بر نتیجه‌سی اولمیه‌چق شیلر ایله بنم حقمده ظلم و تعدی ایدنلرده قاضی عیاض و ابن رشدلره قیاس ایدلنورگه یاراماسه‌لر کرك. بوده معلوم اولسون!

بو سوزلرنی یازمقدن مقصد، معرینی حمایت ایتمك دگلدر. معری بوگا محتاج آدم دگل، کندی حقمزنی‌ده مدافعه دگلدر. بونك وقتی ایسه کله‌چکده‌در. بلکه بو کبی طعن و تشنیع عادتلری اسکیدن میراث اولوب قالدیغینه و هر بر ابراهیمك اوزینه کوره بر نمرودی اولدیغینه اشارت ایدوب کتمکدر.

اوشبو کونده مبارك عد ایدلن، احترام و تبجیل ایله اللرده مستعمل اولان «احیا» ایلك مرتبه اوله‌رق مغرب مملکتنه کردیکنده عالملر طرفندن انکار اولندی و شریعته خلاف کتابلر زمره‌سندن حساب ایدلدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ملثمین (٧١) دن «امیرالمسلمین» دیه ملقب اولان علی بن یوسف بن تاشفین (٧٢)، غزالی اثرلرینی یاندرمق ایله بیوردی و: «هر کیم یانند، غزالی اثری ظاهر اولور ایسه اولدرله‌چکدر!» دیه فرمان اعلان أیلدی (٧٣).

بز، بو یرده‌کندی خلقمز آراسندن معری‌گه طعن ایدنلرنی مغرب عالملرینه تشبیه ایچون دگل بلکه مناسبت کلدیکی ایله بلا تشبیه ولا تمثیل ذکر ایتدک. یوقسه بو ایکی واقعه آراسنده جزئی اولسون علاقه یوقدر. مغرب خلقی غزالی اثرلرینی علم ودلیل‌گه مبنی اوله‌رق انکار ایتدیکاری حالده کمالتک «نقیر وقطمیر» ندن، فضیلت و تربیه‌نک «ناقة وجمل» ندن محروم اولان بزمگیلرک معری‌گه انکاراری اصل واساسه مبنی دگل بلکه حمیت جاهلیه، ایمش دیمش همده صرف تقلیده مبنی ایدی. ابن تاشفین ایسه گوزل سیرتلی وطوغری سیاستلی، عالم وعادل، نزیه وفاضل، عالیقدر وکامل، خلوق وطاهر الذیل بر پادشاه والاجاه ایدی.

اثرینک حرمتسز اولدیغنی غزالی کندیسی هم ایشتدیکی ومدافعه یوللو: «الاجوبة المسکتة عن الاسئلة المبهتة» اسمنده بر رساله تألیف ایتدیکی، «منهاج العابدین» نام اثرینک دیباجه‌سنده: «صنفنا فی قطع

---

(٧١) نام دیگرله «مرابطین» دیه مشهور اولان بیوک بر اسلام دولتی حاکملری ایدی. بیتلرینی پرده‌لب (ستره ایله) یوردیکلری سببندن «ملثمین» دیه شهرت اولدقلری مرویدر.

(٧٢) طبقات الشافعیة. ج ٤ بیت ١١٤ - ١٢٤.

(٧٣) امام غزالی شاگردی اولان محمد بن تومرت الحسینی، اوشبو امیر المسلمین اوزرینه خروج ایدوب «موحدون» دولتنی تأسیس أیلمه‌سی امام غزالی کتابلری حقنده اولان ماجرالر سببندندر. کوب آدملر، واقعه‌ده امام غزالینک بارماغی اولدیغنی ظن أیلولر. نعمان الالوسی «جلاء العینین» ده: «وافتوا بکفر الغزالی بالفاظ وجدوها فی ارض المغرب من نسخ الاحیاء وکان من جملة من قام علیه القاضی عیاض» دییور. بیت ٢٣.

طریق الآخرة وما یحتاج الیه العبد من علم او عمل کتبا کاحیاء علوم الدین فلم یحسنوها فایما کلام افصح من کلام رب العالمین و قد قالوا اساطیر الاولین» دیه هم شکوی هم ده نفسینی تسلیه أیلدیکی مرویدر (۷۴).

امام غزالی بویله ردیه‌لر، جوابلر یازمه‌لی ایدی، فقط انسان ضعیفدر، بر وقتلری صبری توکانر. آرتق تحمل ایده آلماز. «جراحات السنان لها التیام * و لا یلتام ما جرح اللسان» طوغری بر سوز ایدیکی معلومدر.

مقصد.

۱۰

تقریضلر. تاج الدین سبکی. عبدالغافر الفارسی. ابن النجار. غزالی حقنده اولان دوشلر وخارق العاده شیلر. جرح وتعدیللر.

غزالی، عمومیتله خلقلرك محبتلرینی جلب ایتدیکندن باشقه، عبارتی تأثیرلی واسلوبی‌ده معتدل اولدیغندن جمهورك ثنا ومدحلرینه مظهر اولمشدر. اوشبو جهتدن بونك کندیسی طوغروسنده واثرلری حقنده اولان تقریضلری بو یرده جمع ایتمك ممکن اولماز. شویله ایسه‌ده کچن مقصدده منتقدلردن خبر ویردیکمزدن شوڭا مقابل اولسون ایچون دیه بر ایکی عدد تقریضلری بو یرده یازمقنی مناسب کوردك. تفصیلات ایستیان ذاتلرده طبقات وتراجم کتابلرینه مراجعت ایدرلر.

مؤرخ تاج الدین سبکی دیور: «غزالی، اسلام دشمنلرینك افترا-

(۷۴) وحکی انه (محمد بن تومرت) ذکر للغزالی ما فعل امیر المسلمین بکتبه التی وصلت الی المغرب، من احراقها و افسادها وابن تومرت حاضر ذلك المجلس. المعجب فی تلخیص اخبار المغرب. ص ۱۱۵.

لرینی مدافعه ایدرگه الڭ محتاج اولندیغی وقت دنیایه کلدی وبتون عمرینی‌ده دین اسلام خدمتنده کچردی ، بدعتلری سوندردی وبونڭ سببندن‌ده اسلام دینی نصرت تابدی» .

معاصرلرندن اولان عبدالغافر الفارسی ابو الحسن (٧٥) دییور: «غزالی جنابلرینی کوب مرتبه‌لر زیارت ایتدم. یاشلك جنوندن افاقت ایتمش بر ذات ایدی. صوڭ کونلرنده کندینه زمانه کوزی تیکدی، خصملری پادشاهلر حضورنده سعایت ایتدیلر، فقط الله‌تعالی حفظ أیلدی، ضرر اولمادی» .

ابن النجار محمد محب الدین ابوعبدالله بن محمود (٧٦) دییور: «غزالی علی الاطلاق فقهانڭ امامی وبالاتفاق ملت اسلامیه‌نڭ ربانیسی ایدی؛ زمانینڭ مجتهدی، عصرینڭ فریدی ومصرینڭ وحیدی ایدی؛ اسمی شائع وفضلی ذائع اولدیغندن خلق عموما کندیسنی احترام أیلر، مخالفلری‌ده علمینڭ قوتینی بیلوب یول قویارلر ایدی؛ کمالتی دوست ودشمنلری طرفندن اعتراف ایدلدی» .

امام غزالینڭ کیم ایدیکنی بیلور ایچون بو کون میدانده اولان آثاری کافی اولسه کرك. دوست و دشمنلرینڭ: «آز قالدی دیندن چیقمادی» و «کادالاحیاء ان یکون قرآنا» کبی غلو و افراطلرینه احتیاج یوقدر. بو سوزلرڭ قائللری کیملر اولسه‌ده اولسونلر میزانسز سوزلر و روحسز دعوالردر.

بعض غلات، غزالی روحنی «کلیم‌الله» لقب شریفی ایله مبجل اولان پیغمبر جلیل‌القدر ایله مناظره ایتدروب، غزالی طرفندن افحام قیلدررلر و بعضیلرده «احیا» نی یاندرمق طوغروسنده سعی ایدن بر ذاتی دوشنده

(٧٥) امام‌الحرمین شاگردلرندن نیسابورلی بر ذات اولوب، ٥٢٩ تاریخنده وفاتدر.

(٧٦) بوکیمسه ٣٠ جلدن عبارت «بغداد» تاریخی یازمش ذاتدر. ٦٤٣ تاریخنده وفات اولمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

رسول اکرم افندمز حضرتلری طرفندن قامچیلاتوب تأدیب ایتدرلر
و بو قبیلدن چوق واقعه‌لر هم سرد أیلرلر. انسانلر اوهام و خرافات
اسیرلری اولدیغندن بوکا ایسه هر بر ملت وهر بر قوم مبتلا اولمشدر.
لکن اوهام و خرافات باشقه قوملرك بلا استثنا هر طبقه‌سینی شامل اولدیغی
حالده اسلامده آنچق عوام و اسافل آراسنده حکم سورر. بو شی اسلامه
عائد بر فضیلت اولسه کیره‌ك. غزالی حقنده شیوع اولان دوشلر
و هر تورلی اویدرمه‌لر تنبلخانه‌لرده مالا یعنی سویلاب عمر کچروچی
نادان کیمسه‌لر طرفندن تلفیق ایدلدیکنده شبهه یوق هم‌ده ارباب آراسنده
بونلرك شیوعی ده شایان تعجب دگل. تعجب ایدلنه‌چك بر شونده‌درکه
علم تاریخه خدمت ایتمکده اولان سبکی کبی ذاتلر بویله اضغاث احلامدن
عبارت اولان خبرلری، جدی و معتبر اولمه‌سی لازم کلن «طبقات»
کتابلرینه درج ایدرلر. درج ایدلدیکی صورتده متصل اوله‌رق رد و تکذیب
ایدلمه‌سی لازم اولدیغی حالده بالعکس رضالق کوستروب تصدیق
و تأکید ایدرلر. ایشته بویله حال هم شایان تعجب هم‌ده موجب تأسفدر.
فخر کائنات علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات افندمز حضرتلرینك
کوز نورلری و باغرینك پاره‌لری، یرتقچلر قبیلندن تعذیب ایدلنه‌رك
بوغازلانورلرده مرتکبلرینه، مسببلرینه و معینلرینه حسی اوله‌رق بر اثر
کورلماز. مشکات نبوتدن صدور ایتمش احادیث شریفه‌نی جامع اولان
صحاح و کتب سنن، بلکه قرآن شریف نسخه‌لری اهل طغیان طرفندن
اهانتلره اوغرارلرده فاعللری دنیا یوزنده راحت اوله‌رق عمر سوررلر،
بر شی اولماز. اما «احیا» کتابنه و غزالی‌گه سؤ ظنده اولان بر آدم،
بالذات جناب رسالتپناه طرفندن قامچیلر ایله تأدیب ایدلنور. ایشته بو،
عجیب بر ماجرادر. یوقسه سلطان الانبیا و فخر المرسلین افندمز حضرتلری
قاشنده امام غزالی، حضرت حسین ایله فاطمه اولادینه کوره‌ده حرمتلیمیدر؟
«احیا» ده، کتب حدیث و قرآن شریفه نسبتله‌ده عزیزمیدر؟ بویله

توشاری اسلام اثرلرینه درج ایتمك امام غزالینی تحقیر ایتمکدن عبارت اولدیغی کبی رسول اکرم حقنده ده سؤ ادب و تقصیراقدر. اصلی اولدیغی تقدیرده‌ده سویلمازگه وایچده گیزلرگه تیوشلی ایدی (۷۷). تهذیب و تنقیح ایتمکسزین طوغری کلن بر شینی و هر بر ایمش دیمشلرنی اسلام اثرلرینه درج ایدن وکندیلرینك اخلاص باغلادقلری ذاتلری (شارع طرفندن خبر اولمادیغی حالده) ولی‌الله وفعال لما یریدلك منصبنه جلوس ایتدرن و کیفلرینه‌کامیانلری زندیق واصحاب جحیم اولمق ایله حکم ویرن مجازفلردن حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه شکایتلر اولسون! (انالله وانا الیه راجعون).

تاریخ‌علمی شریف وملتلر ایچون اهمیتلی برفن ایدیکی معلوم. بعض‌کتابلرده: «من ورخ مؤمنا فکانما احیاه» مضمونده خبرلر مندرجدر. اسلام دینینك بقاسی وکندی مسلکنده دوامی جرح وتعدیل علملرینه موقوف ایدیکینه عقل سلیم شاهددر. طعن ایتمك وغیبت أیلمك قصدی أیله دگل بلکه شریعت مبارکه‌نی حفظ وصون قیلمق قصدیله عالملر واربابینك حاللرینی طوغری یازمقنی لازم کورمشلر، اصحاب کرامدن باشلاب تابعینلر وآنلردن صوکلر حقنده جرح وتعدیلگه دائر کوب اثرلر میدانه کتورمشلردر (۷۸).

سلفلر عصرنده مدح وثنا، جرح وقدح طریقلری غایت میزانلی ومضبوط اولوب تراجم احوالنی سویلامك، واقعه وما جرالرنی ضبط ایتمك ترتیبلی وقواعد شریعت ایله مربوط اولنور ایدی. «صدوق» «ثقه» «حجه» «عالم» کبی کلمه‌لر بونلر قاشنده الڭ بیوك تعظیم

(۷۷) «سنی فلان آدم تموغده یانوب طوردیغگی توشنده کورمش» دیه خبر ویرمش آدمگه ابو حنیفه حضرتلری: «فلان خرستیان توشنده اوزلرینك پاپاسلرینی جنتده نعمت ایچنده طوردیغنی کورمش ایدی» دیه جواب ویرمشدر.

(۷۸) جرح وتعدیل خصوصنده الڭ ایلك کتاب یازان ذات ابوسعید یحیی بن سعید القطان اولوب، آنڭ صوکنده‌ده آنڭ شاگردلری اولمشدر. میزان الاعتدال. ج ۱ بیت ۲.

Из фондов Российской государственной библиотеки

واحترامەلردن واوشبو کلمەلرڭ ضدلری دە الڭ بلیغ قدحلردن عد اولنور ایدی. انسانڭ یالڭز کندینە عائد اولان عبادات وعاداتی استطراد یوللو اولماسە عمومی ترجمەء حال اولمق اوزرە یازلماز وسویلنماز وقلب عمللرینە اصلا مداخلە ایدلماز، جناب الله ایلە بندە آراسینە قطعیا کرلماز ایدی. عمومیتلە سلفلر آراسندە اوشبو حال سنت متبعە منزلندە مرعی اولدیغی، اثرلری ایلە ثابتدر. شیخ المحدثین محمد بن اسماعیل البخاری حضرتلرینڭ، خوارجلر مجتهدی اولان عمران بن حطان ایلە شیعە عالملرندن اولان ابو اسحاق شیعی حضورلرندە تزلانوب حدیث شریف استماع ایتدیکی وبو حدیثلری دە: «قرآن شریف صوڭندە الڭ درست کتابلرڭ بریدر» دیە معروف اولان «جامع الصحیح»دە هم نقل ایتمەسی اوشبو حکمتە مبنیدر. صوڭرە اصطلاحلرە تبدیل عارض اولمغلە کوب شیلر موضوعلرندن چیقدی؛ اوشبو جملەدن طبقات وتراجم احوال یازوچیلردە اولگی حرمتلی عادتلر ایلە تابان تابانە ضد بر شکلە کردیلر. شویلە کە برینی مدح ایتمك اولدقلرندە رسول الله مرتبەسینە بندرمك ایلە گنە قناعت ایتمای (حاشا الله) «المتصرف فی القدرین»، «یحیی ویمیت وهو علی کل شئ قدیر» مضمونلرنی اشعار ایدرك الوهیت مرتبەلرینە چیقاررلر وذم ایتمك ایشتدیکلری ذاتلری دە طوغریدن طوغری کافر وزندیق سوزلری ایلە توصیف ایدر اولدیلر. بو کلمەلر ایلە اکتفا أیلمکلری دە بونلردن دە اشد اولان ایکنچی بر الفاظ اولمادیغندن مجبوریدر. ایشتە بویلە اطرادسزلقلر، اسراف وافراطلر، طوغروسی اسلامە جنایت اولور. قرآن شریف کبی منبع هدایت اولان بر کتابە ورسول الله کبی خلق عظیم ایلە متصف بر عدالتپناهە تابع اولان قوم ایچون بورشدە اسراف وغلولرە آلشمق الحق عیبدر. حق سبحانە وتعالی فضل کرمی ایلە اصلاح وانصاف احسان أیلسون! (وما ذلك علی الله بعزیز).

Из фондов Российской национальной библиотеки

خاتمه

غزالی حقنده عمومی بر ملاحظه. غزالی ترجمه‌سی اوقولدیغی صوڭ حاصل اوله‌جق نتیجه. معاصرلرڭ شهادتلری حقنده ابن عبدالبر سوزی. عزالدین عبدالسلام. تاج الدین السبکی. امام الحرمین. ابو حاتم السجستانی. ابو عبدالله الترمذی. احمد خان الهندی.

سویلرگه ماهر اولان دعوی وکیللری اگرده وجدانلرینی محافظه ایتمازلر ایسه حتی عیبلی کیمسه‌لری عیبسز اعتقاد ایتدره بیله آلورلر، بوشی معلومدر. شونگچون سویلرگه ویازارغه ماهر کیمسه‌لرڭ برحقیقتی حقیقت اولدیغی سببندن اثبات ایتمکاری ایله، حقیقت اولمادیغی حالده جدل وسوزگه استادلق ایله اثبات ایته‌کلری آراسنده هر وقت تردد واقع اولور. «دنیاده هیچ حقیقت یوق بلکه هرشی فصاحت و بلاغتگه تابعدر» دییولمش سوزنی بونگله تأویل ایدرگه مجبوریت واردر. ایشته بو حال برقدر غزالی خصوصینه‌ده قابل تطبیقدر. غزالی ایسه جدل و مناظره‌ده فوق العاده ماهر اولوب، ذهننده اولان شیلری تجسم ایتدررلك درجه‌ده تصویر ایدرگه مقتدر اولدیغی جهتله دعوالرینی حقیقت اولدیغی جهتله قزانرمی یاکه جدل قوتی ایله غلبه أیلرمی؟ بونی تمیز ایده بیلمك مشكلدر.

قال المنجم و الطبیب كلاهما * لا تحشر الاجساد قلت الیكما

ان صح قولكما فلست بخاسر * او صح قولی فالخسار علیكما

بیتلری گویه غزالی ایچون سویلانمشدرکه حقیقی وجدلی دلیللر ایراد ایتمکدن عاجز قالدیغی وقتلرده مذكور بیتلری اوقوب كندینی ورطه‌دن قورتارر، و همیشه‌ده سوزینی اوستون أیلر.

غزالی حقنده: «مشار الیه حضرتلری محسوساته اعتماد ایتمادیکی و عقلیاته‌ده ایمان أیلمادیکی حتی‌که بر قدر وقت سوفسطا مسلکنده

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوله‌رق طوردیغی حالده بردن بر صوفیه‌لرك مسلکلری حق سبحانه وتعالی حضرتلرینه موصل اوله‌چغنی نه‌دن بیلمش وسوفسطا مسلکندن خلاصنه نه شی سبب اولمش؟ » دیه بحث ایدنلر وار. واقعا عموم خلق نظرنده قطعی و بدیهی عد ایدلن دلیللری جرح ایدن بر ذات ایچون حتی اسلامی قبول ایتمك مشکل ایکن تصوف کبی اسلامك خصوصی اولان بر طریقنه سلوك ایتمك ایچون دخی زیاده اثباتلی واناتلی دلیللره احتیاج واردر.

غزالی کندی تألیفلرنده اڭ بعید اولان سؤال مقدرلره قدر « ولعلك تقول » ، « فلعلك تتفطن » کبی کایشی گوزل جوابلر ویروب کیدر. فقط بو اورنده کندیسینه صریح صورتده خطاب ایدلمش سؤاله جواب ویرمشمیدر یوقمیدر؟ بزه معلوم اولمادی. بزم خصوص فکرمزه کوره غزالی ، کندی حقنده برهان جدلی و برهان منطقیلردن زیاده «برهان قلبی» گه تابع اولمشدر. انسانلر اگرده کوکللرینی بحق تفتیش ایدر اولسه‌لر بیلورلرکه اعتقاداتی اجبار ایتمش شی برهان منطقی دگل بلکه برهان قلبیدر.

غزالی هر نه قدر (ارباببنك سوزینه کوره) کتاب وسنت علملرنده یوقاری طبقه‌ده اولماز، محدثلر طرفندن تصحیح ایدلمامش حدیثلرینه‌ده صحیح حدیث دیه باقلماز واعتماد ایدلماز ایسه‌ده فقه واصول الفقه فنلرنك بیوك استاذلرك بری ایدیکنده شبهه یوقدر. آثاری عمومیتله فلسفه ایله اسلام علمندن امتزاج ایدلمش وکندیسیده اخلاق وزهدك تمثال مجسمی عد اولنمشدر. طوغروسی غزالی اسلام دنیاسینه زینت ویرنلرك بری اولوب وجودی ایله افتخار ایدرگه شایاندر.

ایلك تصنیفلرنده تصوفه طرفدارلق ایتمش ایسه کندیسی قاشنده مقبول اولان وحقیقی تصوفه طرفدارلق ایتمشدر. بو طوغروده هر کیم غزالی ایله متفقلردر. انکار ایدنلر ایسه حقیقی تصوفه دگل بلکه تصوف

اسمینی سوء تصرف ایدن وحقیقی تصوف ایله مناسبتلری اولنمیانلری انکار ایدرلر. تصوفه طرفدارلغی یوزندن بعض بر مبالغه‌سی اولدیغی هم مرویدر (٧٩).

غزالی، جبری صورتده دگل بلکه اختیاری صورتده اوله‌رق بیوك مشقتلر کورمشدر. «نظامیه»ده مدرس اولوب مراتب علمیه‌نڭ الڭ یوقارو درجه‌سینه چیقمش وشهرتی دنیانی طوتمش بر ذات ایچون درویشلك اختیار ایتمك وبتون دنیا کوزندن توشمك ایلك وقتده البته ینگل اولمامشدر. بوطوغروده اولان صبر ومجاهده‌لرینی، نفسینی تأدیب وریاضتلرینی آنچق کندیسی بیلمشدر. احتمال که غزالینی غزالی ایدن شی «نظامیه» مدرسی اولمقی دگل بلکه اوشبو درویشلگی اولمشدر. انکلیز فیلسوفی «باکون»ی مشهور فیلسوف ایدن شی، چیکدیکی مشقتلر اولدی اگرده باکون «لوندن» زندانه کرمامش وجمله حقوقندن آیرلوب خلق کوزندن توشمامش اوله ایدی نه‌ده فلسفه ایله اشتغال ایده‌چك ونه‌ده فیلسوف اوله‌چق دگل ایدی دیورلر. انسانی انسان بلکه ملك ایده‌چك شی منصب دگل، شهرت دگل، جاه وثروت دگل بلکه مشقت وبلا کورمکدر. غزالی ایسه جبری صورتده کوره‌چك مشقتلری «بیدی لا بید عمرو» قبیلندن کندیسی قارشولاب آلمش واوزدروب یبارمشدر. طیب الله ثراه وجعل الجنة مقره ومثواه.

امام غزالی ترجمه‌سی اوقولدیغی صوڭ حاصل اوله‌چق نتیجه وآلنه‌چق حصه: «حقیقی علم ایله حقیقی دین آراسنده منافرت وضدیت یوق» دیه بر فکر حاصل ایتمکدن عبارت اولورغه تیوشلی. زیرا غزالی، حقیقی وخالص بر اسلام عالمی ولازم درجه‌ده دیندار ومتقی اولدیغی حالده

(٧٩) احیاده «کان الامام الشافعی یجلس بین یدی شیبان الراعی کما یقعد الصبی فی المکتب و یسأله کیف یفعل فی کذا و کذا فیقال مثلك یسأل هذا البدوی فیقول ان هذا وفق لما اغفلناه» دیدیکی سوزی اصلسز، دیورلر. والله اعلم بالصواب.

Из фондов Российской национальной библиотеки

عصرینك متفرد فیلسوفلرندن ایدی. حکیملگی دیننه ودینیده حکیملگینه ضرر ایتمك دگل بلکه بالعکس فائده ویردی. غزالینك دین حمایت ایتمکده اولان برنچی سلاحی فن ایله علم وفلسفه‌در.

بعض آدملر، دین ایله علم و فلسفه آراسنده مخالفت و مباینت کوررلر ایسه بو شی، دین کیوملری ایچینه کرمش نا اهللری رسول اکرم کتورمش خالص دین اهللری دیه وحقیقی علم کولمگینی کیوب یورمکده اولان جاهللری‌ده حقیقی عالملر دیه اشتباه ایتدیکلرندن اولسه کرك. کیوم سببندن انسانلرده یاگلشلق اولمق خارق عادت بر شی دگلدر. اوشبو سبب ایچون اولسه کرك عقللی خاتونلر اوز کولمکلرینی هیچ وقت آسراولرینه وخادمه‌لرینه ویرمازلر وکیدرمازلر.

بعض ملالر ایله بعض اشقولنیکلر آراسنده اولان منافرتلره علم ایله دین منازعه‌سی اسمنی ویرمك قدر بیهوده بر شی یوقدر. بونلرك برینك علمه اولان نسبتی نه قدر اولسه ایکنچسینك دینه اولان نسبتی‌ده شول مقداردن زیاده اولماز. اوشبو سببدن، علم ایله دین آراسنده مخالفت اوله‌چغنی دعوا ایدنلر ایچون باشقه بر ماده کوسترمك لازم اولور.

اثبات واجب سببندن ایکی یرده ایکینك دورت اولمادیغمی ظاهر اولور؟ «عالم شمس، فضای لایتناهاده یورمکده‌در» دیمکدن انکار صانعمی لازم کلور؟ اجنبی تیللر بیلمك، بو عالم صوگنده ایکنچی بر جزا کونی اولمادیغینمی استلزام ایلر؟ ما فوق الطبیعة ایله اعتقاد ایتمك بیزگاك خسته‌لگینه «خینین» ویرمازسزلگمی موجب اولور؟ یا خود میقروبلر کشف ایدلمه‌سینه انکار نبوتمی تفرعلنور؟ ویا که هواده اوچوب یورمك حشر ونشره‌می منافی کلور؟ ایکی نقطه آراسنك اولان مسافه‌نك الك قسقه یولی خط مستقیم اولمه‌سی فرض نمازلری اوقومغه‌می قارشو طورر؟ یا که مهندس اوله‌رق تیمر یول صالمقدن قرآن شریفك برر خبریمی تکذیب اولنمق ضرور کلور؟ هیچ! «ان الشریعة لا تکذب

Из фондов Российской национальной библиотеки

الحكمة ولا الحكمة تكذب الشريعة لانهما من ام الحق توأمان تجريان فی میادین الواقع کفرسی رهان» دییولمش جمله ، هر بر دینی مدرسه‌لرمزك کورنوشلی یرلرینه ایری حرفلر ایله یازلوب قویولسه سزادر.

اسکی عصرلرده اولدیغی کبی بو کونده هم دینسز اوله‌رق کورلمکده، حتی دینسزلك ایله افتخار ایتمکده بر شرذمه وارلغی انکار اولنماز. فقط بونك سببی علم ایله دین آراسنده تضاد اولدیغی دگل بلکه باشقه شیلردر. بونك تفصیلاتنی ویره‌چك یر بو رساله دگلدر. شول قدر دیورگه ممکندرکه بر یرده دینسزلك شیوع اولور ایسه بونك سببلرینی بیلمك وچاره‌سینی کورمك ایچون الك شفالی دوا «تاریخ ادیان» فنی ایله آشنا اولمقدر. دین ایله دینسزلك فوضی بر شی دگل بلکه هیئت اجتماعیه ماشینه‌سنده اولان نظاملره تابع بر اثردر. صولرك طوکمقلرینه یوز ییل مقدم سبب نه شی اولسه بو کونگی طوکمقلرینه‌ده بعینه شول شیلر سبب اولور. «تاریخ، حادثه‌لرك تکرارندن عبارتدر» دییولمش سوزك حکمتی اوشبو اولسه کرك.

ترجمهٔ حال یازوچیلر ایچون، یازله‌چق کیمسه‌نك حالینی آکلاب درست وطوغری یازمق لازم ایدیکنده شبهه یوق. فقط بونك ایچون معاصرلرینك شهادتندن زیاده صاحب ترجمه‌نك اثرلرندن استفاده ایتمك تیوشلیدر. معاصرلر، علم وفضلیت اهلی اولان معاصرلرینی پك آزوقت تقدیر ایدرلر. بو ایسه عمومی بر عادت حکمنی آلمشدر.

اندلس مجتهدلرندن ابن عبد البر القرطبی (٨٠) کندینك «جامع بیان العلم» نام اثرنده دیور: «عالملرك عصردش عالملری حقنده اولان سوزلرینه انابت ایدن ذات، ضلال بعید و خسران مبینده اولور. معاصرلرك بربری حقنده اولان سوزلرینه صحیح بر حکم نظریله باقمق جائز دگلدر. عدالت وعلم طوغروسنده عنایتی ثابت، مروت وتعاون

(٨٠) ٤٦٣ تاریخنك وفاتدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اوزرنده ملازمت ایتمکله خیری شرندن غالب ، گناه کبیره ایله ابتلاسی غیر معلوم اولان کیمسه حقنده برهانه مقارن اولنمـادیغی سوز قبول ایدلماز» دییور (۸۱).

فی الواقع عام یولنده خدمت ایدن ذاتلره کوب وقت کندی معاصرلری، اقرانی اذیت ویررلر وبو کونه قدرده ویرمشلردر.

مشهور مذهب صاحبلرینڭ اجتهاد وعقیده‌لری ، عمل وسیرتلری کندی عصردشلری طرفندن رد وتقبیح ایدلمش وبر قاچلری‌ده قاچیلر ایله صوغولوب تورمه‌لرده محبوس اولمشلردر. ایمدی باشقه‌لره نه قالدی؟ معروف عالملردن عزالدین عبدالسلام ، عصردشلری طرفندن اکفار ایدلدی ، تاج‌الدین السبکی خمر ایچمکنی استحلال ایله تهمت ایدلوب آیاقلرینه بغاو صالندی ، امام الحرمین «نیسابور» شهرندن قوغولدی وعلم منبرینه چیقمش اوغلی آغو ویرلوب اولدرلدی ، غزالی اکفار ایدلدی و«احیا» سی یاندرلدی ، شیخ المحدثین بخاری رضی الله عنه کندی شهرندن سورلدی ، امام سرخسی قیو توبنه حبس ایتدرلدی ، فخرالدین الرازی حقنده «اوغلڭ شویله وخاتونڭ بویله!» دیه مسجدگه یازوب صالدیلر ، دینی حقنده تهمت ایدوب محدث ابوحاتم السجستانی حضرتلرینی شهرندن چیقارتدیلر ، محدث وزاهد ابوعبدالله الحکیم الترمذینی اکفار ایتدیلر و«ترمذ» شهرندن قوغدیلر. بونلر ایسه تاغدن توزان ودگزدن قطره‌در.

بوندن ایللی یللر مقدم ، هندستانده کندی معاصرلری «احمدخان»غه هجوم وطعن ایتدیلر وهر تورلی افترا وبهتانلر ایجاد قیلدیلر. دینسز ودهری ایدیکی ، زندیق وفاسقلغی ایله حکم توزودیلر: «قرآن شریفی انکار ایته‌در ، اولکسه آشامقنی درست کوره‌در ، علم و فن تاراتوب مسلمانلرڭ دینلرینی بترورگه سعی قیله‌در ، اصل مقصدی ـ هنر وصناعت

---

(۸۱) بیت ۱۹۵ - ۲۰۳ .

اوگوتمك بهانه‌سی ایله دهریلك نشر ایتمك و دین مبارکنی تامرندن صوروب تاشلامقدر!» دیه‌عوام آراسینه تشهیر أیلدیلر. غزته‌وژورناللرده یازدقلرینه قناعت ایتمای، بلکه بونك حقنده کتابلر ترتیب ایتدیلر ومشهور اسلام شهرلرنده اولان مفتیلردن مز بورك کافرلگی ایله فتوالر یازدروب کتوردیلر. نهایت، حج کوننده جهان یوزندن ییغولمش اهل قبله حضورنده کعبهٔ معظمه ایله فخر کائنات افندمز حضرتلرینك مسجد شریفی منبرندن علنی صورتده لعنت اوقوتدیلر (٨٢) احمد خان، کندیسی بویله حاللرنی کوردی، ایشتدی وبیلدی، فقط کرمش یولندن ذره قدر میل ایتمادی وقولنی سلتاب بر طرفه کتمادی. احمد خانك عیبی ایسه کندی دیندشلرینی فرنکلر پنچه‌سندن قورتاروب ساحل سلامته چیقارمق ایچون دیه‌فنون وصناعت تحصیلنه مخصوص اولمق اوزره «علیگره» شهرنده «مدرسهٔ عالیهٔ اسلامیه» اسمنده نظاملی مدرسه آچوب اسلام بالالرینی اوقوتمق ایدی. بونك بویله اجتهادی خیرلی نتیجه ویردیکی شمدی معلومدر. بوکونده هندستانده اهل اسلامنی یتاکلاب یوروچیلر ویول باشچیلق قیلوچیلر اوشبو «علیگره» مدرسه‌سندن یتشمش عالملردر.

اوشبونك ایچون هیچ کیم طوغروسنده معاصرلری خصوصا حاسد ودشمنلری خبرلری ایله حکم یورتمك، معروف اولان طریقلر ایله کندیسندن نقل ایدلمامش واثرلرنده کورلمامش اسنادلره انابت ایتمك جائز اولماز. انسانك عرضنه طوقونمق ومسلمانك ناموسینه تعرض ایتمك جنایتلرك قاتیغی وخیانتلرك بیوکیدر. اوشنداق حاسد ومعاصرلرك جورلرینه، جفالرینه اهمیت ویروب، مقصددن عدول ایتمك یاکه توقف ایدوب تردده طورمق روا اولماز. انسان، خلق ثناسنه مظهر

---

(٨٢) شیخ نعمان خیرالدین بن محمود الالوسی احمد خان حقنده یازمش سوزلرینی ایشته بویله افترالره بنا ایدرك یازمشدر، دقت ایدلنه «جلاء العینین». بیت ٧٦.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اولمق ایچون دگل بلکه جناب الله رضالقنی تحصیل أیلمك ایله بورچلودر. دشمنلره مقابله و حاسدلره مدافعه ایتمك ایله اشتغال ایدن آدم، اش اشلرگه موفق اولماز. زیرا عمر، کلمح بالبصر دیه‌چك قدر قسقه ودنیا ساعتلری‌ده سریع الزوال‌در. بو قیمتلی وقتلرڭ بهاسینی تقدیر ایتمك آنچق کوبمی آزمی اولسه‌ده بر خیرلی خدمت ایله شغللنمك ایله اولور. بلا کلدیکنده زمانه اوفکالب وشادلق کلدیکنده طبیعته ثنا ایدوب یوروچی ینگل فکرلی آدملره موافقت ایتمای هر ایکی وقتده‌ده حق سبحانه وتعالی حضرتلرینه التجا واستناد أیلرگه تیوشلی.

«خاتمه»ده اولان سوزلری آز بر مناسبت ایله اوقوچیلره هم یادکار هم نصیحت اولسون ایچون یازدم. قبول بیوررلر ایسه کندیمی بختیار عد أیلرم. نا گاه قبول ایتمازلر ایسه بو شیلر کندیمه نصیحت اولسون! کندیم ایسه باشقه‌لره کوره دخی زیاده بویله نصیحتلره فقیر ومحتاجم!

بلادی وان جارت علیّ عزیزة * وقومی وان ضنوا علیّ کرام

«العصمة لله تعالی وحده»

رضاء الدین بن فخر الدین

«اورنبورغ»

Из фондов Российской национальной библиотеки

فهرست

بیت
٣ — مدخل .
٥ — غزالینك اسم ونسبی . نسبت ووطنی . طوس ومشهد شهرلری . ولادت ووفاتی . تربیه و تحصیلی . نشأت وشهرتی . نیسابور شهری . امام الحرمین . تدریس وسیاحتلری .
١١ — غزالی عصرنك اسلام دنیاسی . معاصرلری اولان خلیفه وپادشاهلر . وزیر و مشهور عالملر . کندینك استاذ و شاگردلری . نظامیه مدرسه‌سی .
١٨ — بالالری وقارنداشلری . معیشتی . حقنده سویلانمش مرثیه‌لر . اخلاق وطبیعتی .
٢٠ — مسلك ومذهبی . شعرلری وسماع حقنده اولان فکری . عبرتلی سوزلری . قلم صاوتی . روسیه مسلمانلری آراسنده غزالی .
٢٥ — تألیفلری .
٣٢ — عزلت وزهدی . تصوف ایله اشتغالی وبونك سببی . شجاعت ادبیه .
٤٦ — تعلیم وتعلم . متعلم ومعلم . دنیاوی عالملر و شرعی عالملر . عالملر .
٥٠ — غزالی فلسفه‌سی . یونان وعرب فلسفه‌سی . راموس وباکون . حوادث طبیعیه . اسباب ایله مسببات آراسنك ملازمت . وحدت وجود . علم کلام . درس آرالونده شاگردلرك اوینامقلری . لیس فی الامکان ابدع مما کان . هیرقلیس . تصوف و علم .

Из фондов Российской национальной библиотеки

ابن باجه وابن طفیل. اجتماعی، عمرانی، اقتصادی حاللر ایله اولان مناسبتی.

۵۹ — منتقد ومدافعلری. ابن رشد. ابو عبدالله المازری المالکی. ابن الولید الطرطوشی. تاج الدین سبکی. قاضی عیاض. ابوبکر ابن العربی. حافظ ابن صلاح. ابن سبعین. مرجانی. شیخ رشید. طعنلر. «ابوالعلاء المعری» نام رساله حقنده. کتابلرینڭ یاندرلمه‌سی.

۷۵ — تقریضلر. تاج الدین سبکی. عبدالغافر الفارسی. ابن النجار. غزالی حقنده اولان دوشلر وخارق العاده شیلر. جرح وتعدیللر.

۸۰ — غزالی حقنده عمومی بر ملاحظه. غزالی ترجمه‌سی اوقولدیغی صوڭ حاصل اوله‌چق نتیجه. معاصرلرڭ شهادتلری حقنده ابن عبدالبرسوزی. عزالدین عبدالسلام. تاج الدین سبکی. امام الحرمین. ابو حاتم السجستانی. ابو عبدالله الترمذی. احمد خان الهندی.

Из фондов российской национальной библиотеки

اشخاص اسملری:

آرسطو ١٢ – ١٥ – ٥٠
آلب ارسلان ١٦ – ١٧
آلوسی (نعمان الآلوسی)
ابن ابی رندقه ٦٣ – ٦٤ – ٦٥ – ٦٦
ابن الاثیر ١٠
ابن باجه ٥٨
ابن تاشفین (یوسف بن تاشفین)
ابن تومرت (محمد بن تومرت)
ابن تیمیه ٦٦
ابن الجوزی (ابوالفرج بن الجوزی)
ابن حجر المکی ٦٨
ابن حزم ١٩
ابن دیصان ١٤
ابن رشد ٤ – ٢٠ – ٥٣ – ٥٤ – ٦١ – ٧٣
ابن سبعین ٦٦
ابن سینا ٤ – ٦٢ – ٦٥ – ٦٨
ابن صلاح ٦٦
ابن طفیل ٥٨
ابن عبدالبر ٨٤
ابن العربی (ابوبکر بن العربی)
ابن قایماز ذهبی ٦٢
ابن مظفر ٦٣
ابن النجار ٧٦
ابن یونس ٢٧
ابو اسحاق الشیرازی ١٧
ابو اسحاق الشیعی ٧٩
ابوبکر بن العربی ٢١ – ٣٣ – ٦٧
ابو حاتم الحافظ ٢١
ابو حافظ السجستانی ٨٤
ابو حامد الرازگانی ٧ – ١٧
ابوالحسن الاشعری ٢١ – ٦٤ – ٦٥
ابوالحسن البلنسی ١٧
ابوالحسن الواحدی ١٦
ابو الحسین المروزی ١٧
ابوحنیفه ٢١ – ٤٣ – ٦٨ – ٧٨
ابوحیان التوحیدی ٦٢ – ٦٥
ابو داود ٢٢
ابو زکریا التبریزی (خطیب تبریزی)
ابو سعید القطان ٧٨
ابو سهل المروزی ١٧
ابو طالب المکی ٦٥
ابو العباس الاقلیشی ١٧

Из фондов Российской национальной библиотеки

ابو عبدالله البیضاوی ۱٦
ابوعبدالله تومرت (محمد تومرت)
ابو عبدالله الخواری ۱۷
ابو عبدالله المازری ٦۱–٦۳–٦٤–
٦٥–٦٦
ابوالعلاء المعری ٤–۱۰–۷۰–۷۱–
۷۲–۷۳–۷٤
ابوالفتح الغزالی (احمد الغزالی)
ابوالفرج ابن الجوزی ۲۷–٦۲
ابوالقاسم الحریری (الحریری)
ابوالقاسم القشیری ۱٦–٦۵
ابوالمحاسن الرویانی ۱۷
ابوالمعالی الجوین (الجوینی)
ابو منصور محمد ۱۷
ابونصر الاسماعیلی ۷–۱۷
ابونصر الفارابی (فارابی)
ابوالولید الباجی ٦۳
ابو یوسف القاضی ٦۸
ابیوردی ۱۹
احمد ابن حنبل ٤۳
احمد بن عبدالرحیم ۲٦
احمدخان ۱۸–۸۴–۸٦
احمدالغزالی ٦–۱۰–۱۸
اسماعیل بن جعفر الصادق ۱٤
الاشعری (ابو الحسن الاشعری)
افلاطون ۱۳–۱۵
امام الحرمین (الجوینی)
باکون ۵۰–۸۲
باعلوی (محی الدین)
بخاری ۲۰–۴۳–۵۳–۷۹–۸٤
برکیارق ۱٦
بیر ۳۰
بیرهون ۳۸–
تاج الدین السبکی ۲۲–۳۰–٦٤–
٦۵–٦٦–۷۰–۷۵–۷۷–۸٤
تفتازانی ۲٤
تقی الدین السبکی ٦٤
تولستوی ۵۵
جعفر الصادق ۱۴
جلال الدین الدوانی ۲۴
جمال الدین المراثی ۲٦
جوینی ۸–۹–۱۷–۲۱–۲۸–۳۱
–٦۴–۷٦–۸۴
حجاج بن یوسف ۴۳
حجر بن عدی ٤۳
حریری ۱۷
حسن بن صباح ۱۴
حسن بن علی (نظام الملك)
حسین بن علی ٤۳–۷۷
حکیم ترمذی ۸٤

حکیم المجریطی ٦٢
خطیب تبریزی ١٧
دوانی (جلال الدین دوانی)
ذبعی (ابن قایماز)
راموس ٥٠
رشید رضا ٢٣ـ٦٨
ساکیامونی ٤٥
سبکی (تاج الدین)
ست المنا ١٨
سرخسی ٨٤
سعید بن جبیر ٤٣
سقراط ١٣
سلیمان توفیق ٢٧
سیوطی ٥٣
شافعی ٢١ـ٦٢ـ٨٢
شمولدرس ٣١
شهاب زاده (عبدالصمد)
شیبان الراعی ٨٢
طحاوی ٢١
طرطوشی (ابن ابی رندقه)
عالمجان البارودی ٢٦
عبدالجبار التایصوغانی ٢٨
عبدالرحمن ابن الجوزی (ابوالفرج ابن الجوزی)
عبدالرحیم التیماشی ٢٥ ـ ٢٦
عبدالرؤف المناوی ٦٦
عبدالصمد البغدادی ٣٢ ـ ٦٦
عبدالغافر الفارسی ٧٦
عبدالله بن زبیر ٤٣
عبدالله بن میمون ١٤
عبیدالله ١٨
عبیدالله باعلوی ٢٧
عزالدین عبدالسلام ٨٤
علی رضا ٦٤
علی بن یوسف ٧٤
عمران بن حطان ٧٩
عمر بن الخطاب ٤٣
غاوتیه ٢٩
غلمان بن محمد کریم ٢٦
فارابی ٤ ـ ٦٨
فاطمه ١٤ ـ ٧٧
فخرالدین رازی ٧١ ـ ٨٤
فخرالملك بن نظام الملك ١١ ـ ١٦
فون هامر ٢٨
قاضی عیاض ٦٦ ـ ٦٧ـ٧٣ـ ٧٤
ألقائم بامر الله ١٦
کلیم الله (موسی)
مأمون ٦ ـ ١٢ ـ ١٣
مازری (ابو عبدالله المازری)
مالك ٢١ ـ ٦٢

محمد بن أسعد ١٧
محمد بن تومرت ١٧ ـ ٧٤ ـ ٧٥
محمد بن ملكشاه ١٦
محمد الحوت ٦٧
محمد مظهر ٢٥
محى الدين باعلوى ٢٧
مرجانى ٦٠ ـ ٦٦
مرتضى زبيدى ٢٧
المستظهر بالله ١٦
مسلم ٢٠ ـ ٥٣ ـ ٦١
مصطفى القبانى ٢٩
معاويه ٤٣ ـ ٧٣
معرى (ابوالعلاء المعرى)
المقتدى بالله ١٦
ملكشاه ١٦ ـ ١٧
منصور الحلاج ٦٣ ـ ٦٦
موسى الكاظم ١٤
موسى كليم الله ٧٦
مولاى محمد ٢٧
مهدى ١٢
نادر القامشلى ٢٦
نظام الملك ٨ ـ ٩ ـ ١٠ ـ ١٦ ـ ١٧
نصر المقدسى ١٠
نعمان الآلوسى ٦٦ ـ ٧٤ ـ ٨٦
الواحدى (ابوالحسن الواحدى)
هارون ١٢
هيرقليس ٥٦
يحى بن سعيد (ابو سعيد القطان)
يوحنا بن ماسويه ١٢
يوسف بن تاشفين ١١

خطا	صواب	بيت	يول
بونلرده	كونلرده	١٠	٠٧
فديتنك	فديتك	٢٢	٢٤
سيتنى	سبيتنى	"	"
اتيثنى	اتيتنى	"	٢٥
بيلدر	بيلدرر	٤١	٢٠
عالملرى	علملرى	٤٩	١٤
بغداد	بغداده	٦٧	٢٣

Из фондов Российской национальной библиотеки

انسانلر

اولمش کیمینك حالی بتون عالمه عبرت
اولمش کیمینك مالی دگر آدمه قسمت
اولمش کیمیسی بخت ایله ثروتده یکانه
أیلر کیمیسی طالع ناسازینه لعنت
اولمش کیمی غیرتله حسد بار اماثل
اولمش کیمی ثروتله طلبکار سفاهت
قیلمش کیمینی میل صفا زحمته مجبور
اولمش کیمینه ترك وفا جالب راحت
اولمش کیمی همجنسینه شفقتله کرمخواه
اولمش کیمی آزار ایله کسب آورشهرت
اولمش کیمی برباد ایکن آباد نهایت
اولمش کیمی ناشاد ایکن آزاد کدورت
أیلر کیمیسی حکمت وهیئتله توغل
أیلر کیمیسی مدرسه ده نافله خدمت
أیلر کیمیسی وارث ایچون جمع نقود آه!
أیلر کیمیسی حادث ایچون ترك سعادت
بکلر کیمیسی شیخدن ارشاد نه جنت!
بکلر کیمی میخانه‌ده ایمان نه حماقت!
اولمش کیمی آرتق ستم یار ایله معتاد
اولمش کیمی مستغنیٔ انوار محبت
خلاق جهان عالمه قلدقچه تجلی
هر شیئی برر حال ایله قیلمش متسلی

«وحیی»

علم اهللرندن بر التماس:

قلم ایله اشتغال ایتمکدن مقصود ایسه کندی نفسمزنی تربیه ایتمك، کوبمی آزمی اولسه‌ده شاگردلرویاش قارنداشلرمزه فائده تیکورمکدر. (قارتلر ایسه بزم قلممزدن مستغنی ایدیکلری معلوم). بونکله برابر هر وقت خطاالقلره اوچراب طورمقمز وآداشوب ده یاکلش یوللرغه کرمکه‌مزدن امین اولدیغمز یوق. بلکه بونلر هر وقت خاطرمزده طورر. بو سببدن اوشبو «امام غزالی» رساله‌سینی (باشقه اثرلرمزنی هم اوشنداق) اوقومش علم اهللرندن رجامزدرکه: کوردیکلری خطالردن کوز یوموب کتماسونلر؟ عیبلرینی پرده‌لب ویاشروب قالدرماسونلر. الوغ وکچوك نه تابارلر ایسه «انتقاد» قاعده‌سینه بنا ایدرك یازسونلر.

تحقیرلر، سوکولرکه قارشو ویره‌چك جواب، «سکوت» دن عبارت ایدیکی، بتون تربیه اهلی وادب اربابی طرفندن قبول ایدلمشدر. بویله وقتلرده بزم هم اوشبو قاعده‌گه موافق حرکت ایده‌چکمز طبیعی، لکن «انتقاد» لرنی سکوت ایله دکل بلکه افتخار ایله قارشو آلمق لازمدر. شونك ایچون انتقادی مقاله‌لردن بن هم ممنون اولسه‌م کرك. زیرا «انتقاد» نك نتیجه‌سی یا بنم خطامی توزاتمکدن ویاکه یازوچینك غلطینی تصحیح ایتمکدن عبارت اوله‌چقدر. بو شی هر کیمك اخص آمالی ایدیکنده شبهه‌می وار؟ فقط «انتقاد» یازوچیلر، انتقاد ایدلنه‌چك جمله‌لرك صحیفه‌لرینی درست کوستروب یازسونلر وشونلرك خطا ایدیکلرینه دلیللرینی‌ده صریح صورتده بیان بیورسونلر. یوقسه صریح عبارتدن فهملنمامش وخاطرمزه کلمامش سوزلر وفکرلر اوشنداق «ایمش دیمش» لره بنا اولنمش شیلر «انتقاد» صورتی ایله قبول ایدلماز.

رضاء الدين بن فخر الدين

30187
929
Из фондов Российской национальной библиотеки

30187

حقی ۳۰ تین

Типографія газ. „ВАКТЪ“ въ г. Оренбургѣ. 1910 г.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Н Татар.
4-415.